

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XII. évfolyam

2005. 1. szám

E számunk szerzői

Falvay Dávid (ELTE BTK, PhD hallgató),
Halász Éva (ELTE BTK, PhD hallgató),
Kiss Anita (Pest Megyei Levéltár, levéltáros),
Vincent Múcska (Comenius Egyetem, BTK [Pozsony])

BTK = Bölcsészettudományi Kar
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták:

Budapest Főváros Levéltára
Politikatörténeti Alapítvány

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Mayer Ede: Asztrik püspök átadja a koronát
(Szent István Bazilika, Budapest)
Művészet 4. (1905) 53. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XII. évfolyam

2005. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 iv), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), ROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1088 Múzeum krt. 6-8.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
ross@mol.gov.hu

Honlap: www.c3.hu/~fons

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, a Word for Windows (WfW) valamely változatán kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 30 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címen.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

VINCENT MÚCSKA

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI PÜSPÖKSÉGEKRŐL¹

A püspökségek és érsekségek alapítása, illetve esetleges újraalapítása vagy áthelyezése az újonnan krisztianizálódott területeken részben politikai, részben pedig egyházi feladat volt. Politikai abban az értelemben, hogy azoknak az uralkodóknak, akiknek a territóriumán az új egyházi szervezet létrejött, nem volt mind egy az, milyen lesz az új egyházszervezet, s ki fog annak élén állni. Egyházi pedig abban az értelemben, hogy hosszú távú következményekkel járó jogi konstitutív aktusról volt szó.

Az utóbbi években elsősorban Richard Marsina professzornak köszönhetően az a nézet honosodott meg a szlovák történetírásban, hogy az esztergomi érsekség megalapításában fontos szerepet játszott az egykori nyitrai püspökség tradíciója.² Eszerint, amikor a Szentszék beleegyezett az esztergomi érsekség létrehozásába, akkor tulajdonképpen a nagymorva időszak nyitrai püspökségének hagyományára épített, vagyis ebből a szempontból székáthelyezés, *translatio sedis* történt.

A jelen tanulmányban a másik végéről közelítjük meg a problémát. Először azt vizsgáljuk meg, vajon alkalmazott-e Róma a X. és a XI. században hasonló eljárást más esetekben is, vagyis találunk-e az újraalapításra korabeli analógiákat más államokban.

-
- 1 A közlemény korábban megjelent angol és szlovák nyelven: About the First Hungarian Bishoprics. In: East Central Europe at the Turn of the 1st and 2nd millennia. Edited by Vincent Múcska. Bratislava, 2002. 119–139. p., illetve O prvých uhorských biskupstvách. In: Historický časopis 51. (2003) 1. sz. 3–22. p.
  - 2 Lásd *Marsina, Richard*: O Nitrianskom biskupstve. (Prečo nebolo obnovené biskupstvo v Nitre hneď začiatkom 11. storočia?) [A nyitrai püspökségről. (Miért nem újjították fel a püspökséget Nyitrán már a XI. század elején?)] In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 27–32. p.; *uő*: Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. [A nyitrai püspökség és püspökei a IX. századtól a XIII. század közepéig.] In: Historický časopis 41. (1993) 534–535. p.; *uő*: Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku. [Az egyházszervezés kezdetei Szlovákia területén.] In: Slovenská archivistika 30. (1995) 113–126. p. Nézetei többek között a következő publikációban is érvényre jutnak: *Judák, Viliam*: Nitrianske biskupstvo v dejinách. [A nyitrai püspökség a történelem során.] Bratislava, 1999. 15–16. p.

Mivel ez a téma közvetlenül is érinti a magyarországi egyházszervezetet, a tanulmány második részében alaposabban körüljárjuk az első magyarországi püspökségek megalapításának kérdését.

I.

A *translatio sedis* jelenségének illusztrálására néhány, a IX. század elejétől a XII. század első feléig tartó időszakba tartozó példát kívánunk bemutatni. Többnyire a keleti frank, illetve a német részek olyan térségeiben található püspökségekről van szó, ahol a kereszténység közvetlen konfrontációba került a pogánysággal; hasonló helyzetekről tehát, mint amilyenbe a nyitrai püspökség került a magyar honfoglalást követően.

A seligenstadti püspökséget 804-ben Halberstadtba helyezték át.³ A transláció a Nagy Károly által leigázott szász területek krisztianizációjával függött össze. Az itteni térítésre az volt a jellemző, hogy kezdeményezője, Nagy Károly, a pogány területeket a birodalmának nyugati részeiben működő püspökökre bízta. Így Hidegrim, aki 802-től Châlons-sur-Marne-ban volt püspök, az eredeti missziós központot Seligenstadtból Halberstadtba helyezte át; itt 804-ben püspökség jött létre. Ennek élén ugyan Hildegrim állt, noha nem püspökként, hiszen neki már volt egyházmegyéje, hanem mint *rector Halberstadensis ecclesie*, aki nyilvánvalóan az új püspökség papjaira ruházta jogkörének egy részét. Halberstadt első megyéspüspökévé csupán jó két évtized múlva lett kinevezve Thiadgrim.⁴

A sabionai püspökség eredetileg Aquilea, később pedig a frissen megalakult salzburgi egyháztartomány joghatósága alá tartozott. A X. század elején a püspöki székhelyet Brixenbe (Bressanone-ba) helyezték át.⁵ Maga a végleges átköltözés azonban több mint félszáz évig tartott, s a brixeni püspök még további ötven év elteltével is használta esetenként a „Sabiona püspöke” címet. Ez a transláció valószínűleg Brixen jóval kedvezőbb fekvése miatt következett be, mivel Sabiona

---

3 Lexikon des Mittelalters I–IX. München–Zürich, 1977–1998. (A továbbiakban: LMa.) IV. 1870. p.; Lexikon für Theologie und Kirche. (3. völlig neu bearbeitete Auflage) I–X. Freiburg–Basel–Rom–Wien, 1993–2001. (A továbbiakban: LThK.) IV. 623. p.

4 Schrader, Franz: Gestalt und Entstehung der mittelalterlichen Pfarrorganisation der Stadt Halberstadt und die Gründung des Bistums Halberstadt. In: *uö*: Stadt, Kloster und Seelsorge. (Gesammelte Aufsätze.) Leipzig, 1988. 41. p. skk.

5 LThK II. 623. p.

nehezen megközelíthető hegyvidéki térségben terült el.⁶ Úgy tűnik, az áthelyezéshez ebben az esetben elegendő volt a püspök döntése, amelyet valószínűleg jóváhagyott az uralkodó is.

A naumburgi püspökség eredeti székhelye az Elba menti szorbok által lakott térségben, Zeitz királyi várában volt és 968-tól a magdeburgi érsek joghatósága alá tartozott. A püspöki székhely 1008-as áthelyezése II. Konrád német uralkodó kívánsága volt. Ő kérte meg a pápát, hogy engedélyezze a székhely Naumburgba való áthelyezését, aminek valószínűleg politikai háttere volt.⁷ XIX. János pápa a kérésnek 1028 decemberében készségesen eleget is tett.⁸ Némely naumburgi püspök azonban még a XIII. század első felében is használta a „Zeitz püspöke” címet, addig, míg VII. Henrik 1231-ben a „régí titulus” használatát meg nem tiltotta.⁹

A schleswigi püspökség I. Ottó krisztianizációs terveivel összefüggésben jött létre. Elképzelései szerint az északi területek missziója a hamburg–brémai érsekség, míg az Elba és a Saale folyók mentén élő szlávok megtérítése a magdeburgi érsekség feladata volt. A schleswigi püspökség 948-ban mint a hamburg–brémai érsekség szuffragáneusa jött létre. Közvetlenül megalakítása után Ottó birodalma konfliktusba került Dániával, aminek következtében a püspökség nem tudta folytatni tevékenységét, s 983-ban ideiglenesen meg is szűnt. Élére formálisan továbbra is neveztek ki püspököket, azok azonban egyházmegyéjük határain kívül rendezkedtek be, a brémai és hildesheimi egyházmegyében éltek. A schleswigi püspökség csupán a Nagy Kanut és II. Konrád közötti 1025-ös béke megkötése után újította fel tevékenységét.¹⁰ Ezzel kapcsolatban azonban nincs tudomásunk a pápai kúria semmiféle aktivitásáról.¹¹

6 *Sparber, Anselm*: Das Bistum Sabiona in seiner geschichtlichen Entwicklung. Bressanone, 1942. 105–111. p.

7 *Germania Sacra. Neue Folge*, Bd. 35,1. Bistum Naumburg 1. Die Diözese 1. Bearbeitet von Heinz Wiessner. Berlin–New York, 1995. 121–125. p. A transláció politikai háttéréről vö. *Wolfram, Herwig*: Konrad II. 990–1039. Kaiser dreier Reiche. München, 2000. 234. p.

8 *Zimmermann, Harald*: Papsturkunden 896–1046. Bd. II. 996–1046. Wien, 1985. 1097–1098. p., 581. sz. A gyenge XIX. János pápa nagy készséggel járt el mindenben II. Konráddal szemben. Ennek ellenére — avagy éppen ezért — Németországban a tekintély minimális volt. Vö. *Hermann, Klaus-Jürgen*: Das Tuskulanerpapstum (1012–1046). Benedikt VIII., Johannes XIX., Benedikt IX. Stuttgart, 1973. 40–41. p.

9 *Germania Sacra*, i. m. 121–125. p.

10 *Radtke, Christian*: Anfänge und erste Entwicklung des Bistums Schleswig im 10. und 11. Jahrhundert. In: 850 Jahre St.-Petri-Dom zu Schleswig 1134–1984. Hrsg. von Christian Radtke und Walter Körber. Schleswig, 1984. 135–139. p.

11 A pápai oklevelekben sincs róla feljegyzés (vö. a 8. lábjegyzetben idézett irodalommal), sőt Brémai Ádám krónikás sem említi a műve megfelelő részében. Vö. Magistri Adam

Nézzünk most meg két translációt a XII. század második feléből. Mindkettő az abroditák között térítő feladatot ellátó püspökséget érinti. Az oldenburgi (starigradi) püspökséget I. Ottó újította fel 968 és 972 között. A pogány lutécek felkelését követően azonban — amelyhez az abroditák is csatlakoztak — az ottani püspöknek menekülnie kellett, ám a száműzetés ideje alatt is neveztek ki az egyházmegye élére püspököt, s a helyzet konszolidációja után, 1062-ben a püspökséget felújították. Igaz, csupán négy évre, mivel az abroditák 1066-os felkelését követően újból megszűnt.¹² Az abroditák térségében csupán a XII. század közepén, Oroszlán Henrik szász herceg győztes hadjárata után alakultak ismét kedvezően a feltételek az egyházmegye felújítására. 1154-ben ugyanis I. Barbarossa Frigyes a szász hercegnek felhatalmazást adott arra, hogy az Elba jobb partján püspökségeket alapítson és püspököket nevezzen ki az élükre.¹³ Így jött létre 1160-ban a schwerini püspökség — ez az eredeti mecklenburgi püspökség felújítása volt — és a lübecki püspökség, ahová az egykori oldenburgi püspökség székhelyét helyezték át.

Első látásra úgy tűnik, hogy az említett translációk kizárólag Oroszlán Henrik akaratából valósultak meg. Ez ugyan nagyrészt igaz is, ám a források a pápa közreműködését is alátámasztják. 1154-ben elhunyt Vicelinus, Oldenburg püspöke. Utódját, Geroldot, férje távollétében Oroszlán Henrik felesége jelölte ki. A

Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum... editio tertia. Hannoverae et Lipsiae, 1917. 106., 116–117. p.

12 LThK VI. 1076. p.; IX. 349. p.; LMa VII. 1642. p. Lásd még: Starigard/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein. Hrsg. von Michael Müller-Wille. Neumünster, 1991. 90–95., 100. p. Az oldenburgi püspökség területéből a felújításánál 1062-ben két új püspökség tartományát választották le: Mecklenburgot és Ratzenburgot, azonban mindegyik az 1066-os abrodita felkelés áldozata lett. Vö. Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae Occidentalis. Series V. Germania. Tom. II. Archiepiscopatus Hammaburgensis sive Bremensis. Stuttgart, 1984. 53–69. és főleg 53–65. p.

13 Petersohn, Jürgen: Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftefeld des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. (Ostmitteluropa in Vergangenheit und Gegenwart 17) Köln–Wien, 1979. 60–61. p. Barbarossa okleveléből: ... *nos dilecto nostro Heinrico duci Saxoniae iniunximus, ut in provincia ultra Albim, quam a nostra munificentia tenet, episcopatus et ecclesias ad dilatandum christiani nominis imperium instituat, plantet et aedificet, liberamque ei concessimus potestatem, ut ecclesiis illis de bonis regni conferat, prout voluntas sua persuaserit et terrarum spaciositas permiserit. Cui negotio ut studiosius et devotius insistat, ipsi et omnibus sibi in hac provincia successuris concedimus investituram trium episcopatum Aldenburc (Oldenburg), Michelinburc (Mecklenburg), Racezburc (Ratzenburg), ut quicumque in locum episcoporum ibidem subrogandi sunt, a manu ipsius quod regii iuris est, tamquam a nostra recipiant...* Monumenta Germaniae Historica (A továbbiakban: MGH.) Legum Sectio IV. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum I. Ed. Ludewicus Weiland. Hannoverae, 1893. 206–207. p., 147. sz.

hamburg–brémai érsek, Hartvik azonban elutasította a fejedelemszöny jelöltjének felszentelését. Gerold végül Rómába utazott, ahol a pápa az akkor ott tartózkodó Oroszlán Henrik kérésére oldenburgi püspökké szentelte őt (1155). Amikor Gerold visszatért, Oldenburgot romokban, püspöki székhely számára alkalmatlan állapotban találta. Ezért a helyi lakosság lelki szolgálatára egy lelkipáosztort nevezett ki, ő maga azonban nem itt telepedett le. 1160-ban Oroszlán Henrik kérésére és IV. Adorján pápa engedélyével a püspökség székhelyét Lübeckbe telepítették át.¹⁴

Újabb példákat a birodalmi terület további régióiban is lehetne találni. A legtöbbet viszont kétség kívül a Pireneusi-félszigetről, ahol a XI. század második felétől az egyre jobban előrehaladó reconquistával párhuzamosan egyre több régi püspökséget újítottak fel, noha sokszor az eredetitől eltérő székhellyel. Számunkra leginkább a Lérida–Roda–Barbastro püspöksége tűnik érdekesnek. 955/957-ben Odisensus/Odisenso püspök a narbonneai érsek — vagyis metropolitája — engedélyével Rodába helyezte át székhelyét. Ezzel az esettel kapcsolatban egyetlen, a pápai kúria közreműködését bizonyító feljegyzést sem találtunk. Másfél évszázaddal később újabb transzlációra került sor, ezúttal Rodából Barbastróba. Ez azonban már bizonyíthatóan II. Orbán pápa engedélyével történt.¹⁵

Az eddig elmondottak alapján azt a tézist fogalmazhatjuk meg, hogy a XI. század első feléig, vagyis a reformpápák időszakáig, a püspöki székhelyek áthelyezéséhez és felújításához nem volt szükségszerű a pápa engedélye, illetve a transzlátorok ezt nem minden esetben kérték ki, míg viszont ettől az időtől kezdve ez minden bizonnyal szükségszerűvé vált. Ez az állapot szinkronban van a kor egyháztörténeti fejlődésével. A reformpápák ugyanis mind az egyház igazgatása, mind pedig a legfőbb egyházi tisztségviselők kinevezésének tárgyában abszolút döntéshozói jogkört kezdtek vindikálni maguknak.

---

14 Series Episcoporum 55. p.

15 Historia de la Iglesia en Espaa. II - 2º La Iglesia en la España de los siglos VIII al XIV. Dirigo por Javier Fernandez Londe. Madrid, 1982. 650. p. skk. Vö. Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. Ed. Philippus Jaffé. Editionem secundam correctam et auctam auspiciis Guilielmi Wattenbach... Curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Tomus primus (A S. Petro ad a. MCXLIII). Tomus secundus (Ab a. MCXLIII ad a. MCXCVIII). Lipsiae, 1888–1895. I. 693. p., 5777. (4325.) sz. Már III. Jenő idején kiderült, hogy Orbán oklevele hamisítvány volt. Ebből a hamisítványból indult ki II. Paszkál pápa, amikor 1100-ban megerősítette a barbastroi püspökség birtokait. Uo. 760. p., 5834. sz.; III. Jenő döntését lásd uo. II. 21. p., 8717. (6159.) sz. Számunkra annak nincs nagy jelentősége, hogy Orbán oklevele hamis volt. A lényeges az, hogy a pápa nevében írták.

Tézisünket a korszak kánonjoga is megerősíti. Gratianus *Decretum*ából ugyan- is azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a gyűjtemény keletkezésének időszaká- ban, vagyis a XII. század negyvenes éveiben a püspöki székhelyek translációja csakis a római pápa engedélyével történhetett meg,¹⁶ s a püspökségek összevoná- sához is az ő engedélye kellett.¹⁷

Gratianus művének Friedberg általi kiadása a Gratianus által felhasznált mű- vekből — zsinati kánonokból, pápai oklevelekből, egyházi írók és egyházatyák műveiből, addigi egyházi gyűjteményekből — is közöl forrásrészleteket. A püspöki székhelyek áthelyezésével kapcsolatban közli, hogy az I. (Nagy) Gergely- től idézett levél csak a XI. század első harmadában keletkezett Burchard-gyűjte- ményben és Chartres-i Ivo *Decretum* és *Panormia* című, XI. század végéből szár- mazó gyűjteményeiben található meg.¹⁸ A pápát a püspökség összevonására felha- talmazó rendelkezés viszont Luccai Anzelm és a Polycarpusnak is nevezett Grego- rius kardinális gyűjteményében lelhető fel. Ez a két gyűjtemény a gregoriánus re- form korából, tehát a XI. század végéről, illetve a XI. és XII. század fordulójáról való.¹⁹

Logikusnak tűnik, hogy az egyházmegyékkel kapcsolatban az Apostoli szék ki- zárólagos jogát hangsúlyozó jogi normák az egyházjognak éppen azokban az ún. reformgyűjteményeiben található meg, amelyek minimálisan az egész nyugati

16 Gratian. *Episcopalium etiam sedium mutationes metu hostilitatis interveniente nonnumquam fieri solent. Unde Gregorius (I.) scribit Iohanni, Episcopo Belitrano [lib. II. epist. 11.]*: (Decreti secunda pars, causa VII. quest. 1.) C. XLIV. *Necessitate temporis episcopalium sedium mutationes fieri possunt. — Temporis qualitas nos ammonet episcoporum sedes, constitutas antiquitus certis ciuitatibus, ad alia, que securiora putamus, eiusdem diocesis loca transponere, quo et habitatores securi valeant degere et barbaricum possit periculum facilius declinari. Propterea te Iohannem fratrem et coepiscopum nostrum Belitrensis civitatis, sedemque tuam in loco quondam Arenata ad S. Andream apostolum precipimus transmigrare, quatinus ab hostilitatis incurso liberior existere valeas, et illic consuetudinem solemnium festive disponas.* Corpus Iuris Canonici – Editio Lipsiensis secunda... Ed. Aemilius Friedberg. Pars prior Decretum Magistri Gratiani. Lipsiae, 1879. 584. p.

17 (Decreti secunda pars, causa XVI. quest. 1.) C. XLVIII. *Duo episcopatus in unum redigi possunt apostolica auctoritate; C. XLIX. Duos episcopatus in unum redigere apostolica valet auctoritas.* Uo. 776. p.

18 *Kurtscheid, Bertrand-Wilches, Felix Antonius: Historia iuris canonici. I. Historia fontium et scientiae iuris canonici.* Romae, 1943. 153–156., 162–165. p.; *Bánk József: Kánoni jog I.* Bp., 1960. 169–171., 176–177. p.; *Plöchl, Willibald M.: Geschichte des Kirchenrechts I.* Wien–München, 1962. 450., 464–465. p.

19 *Kurtscheid-Wilches*, 158. p.; *Plöchl*, 463. p.; *Bánk*, 172–173. p.; *LMa I.* 679–680. p., illetve VII. 73. p.

egyházra érvényes, a Szentszék által jóváhagyott egységes jogot kívántak bevezetni.²⁰ Ezt támasztja alá az, hogy ezekben a körökben az a vélemény volt a meghatározó, miszerint a püspökök egyik egyházmegyéből a másikba való áthelyezése csupán a pápa engedélyével lehetséges.²¹ Véleményünk szerint ez ismét csak azt támasztja alá, hogy a XI. század közepétől egyre erősebben jelenik meg a pápaság egyértelmű igénye arra, hogy kizárólagos döntése legyen egyházmegyék létrehozásával és megváltoztatásával kapcsolatban (is).

A jelen tanulmány első részében elmondottakat összefoglalva leszögezhetjük, hogy az ezredforduló táján a püspökségek áthelyezése, felújítása és alapítása még nem volt szükségszerűen pápai jóváhagyáshoz kötve.

II.

A magyarországi egyházmegyei szervezet kialakulása a középkori magyar történelem legvitatottabb fejezetei közé tartozik. Ez elsősorban abból adódik, hogy meglehetősen kevés az olyan forrás, amely erről szól, másrészt a meglévők is sok esetben ellentmondanak egymásnak.

Az önálló magyarországi (és lengyelországi) egyháztartomány kialakulása a belső feltételek mellett a kedvező nemzetközi körülményeknek is köszönhető. Részeivé váltak ugyanis annak a császári-pápai elképzelésnek, amelynek célja a Római Birodalom felújítása volt, s amelybe az újonnan krisztianizált területek is beletartoztak volna.

Ennek a folyamatnak a mozgó III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa voltak. Az Ottó-féle *renovatio*²² politikája, valamint a birodalomtól keletre fekvő területek

20 Tellenbach, Gerd: Die westliche Kirche vom 10. bis zum frühen 12. Jahrhundert. (Die Kirche in ihrer Geschichte: ein Handuch, Bd. 2 Lieferung F1) Göttingen, 1988. 245. p. skk. (*Man hat richtig das altchristliche Kirchenrecht episcopales Synodalrecht, Bischofsrecht, nicht Papstrecht, genannt.*) Vö. Mordek, Hubert: Kanonistik und Gregorianische Reform. Marginalien zu einem nicht-marginalen Thema. In: Reich und Kirche vor dem Investiturstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlass des achtzigsten Geburtstags von Gerd Tellenbach. Hrsg. von Karl Schmid. Sigmaringen, 1986. 71. p. skk.

21 Lásd Scholz, Sebastian: Transmigration und Translation. Studien zum Bistumswechsel der Bischöfe von der Spätantike bis zum Hohen Mittelalter. (Kölner historische Abhandlungen, Bd. 37) Köln, 1992. 188. p. skk. A egyházi méltóságok közismert laikus investitúrájának tiltásával itt nem kívánunk foglalkozni. Ehhez lásd pl. Schieffer, Rudolf: Die Entstehung des Investiturstreits für den deutschen König. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 28) Stuttgart, 1981.

tekhez való viszony megfogalmazójának Aurillaci Gerbertet tartjuk.²³ Le kell azonban rögvest szögeznünk, hogy akkor, amikor Gerbert már II. Szilveszter pápá-ként e tervek végrehajtásához hozzálátott, azok megvalósítása teljes mértékben császári támogatástól függött.²⁴ Mindenképpen közösen eltervezett és végrehajtott akcióról volt tehát szó.

A források szerint a magyarországi egyházmegyerendszer legfőbb kiépítője Szent István mellett Asztrik, illetve Anasztáz volt. Az utóbbi évtizedekben Györffy György nyomán az a nézet vált elfogadottá, hogy Asztrik és Anasztáz esetében egyetlen személyről van szó. Györffy szerint ugyanis Asztrik szerzetesi neve Anasztáz volt.²⁵ Más kutatók — a maiak közül elsősorban Püspöki Nagy Pétert említeném²⁶ — viszont azt állítják, hogy két, illetve három különböző személyről van szó. Mivel a kérdés erősen vitatott, talán nem felesleges összefoglalni, hogy a korabeli, illetve az időben közeli források alapján mit tudunk Asztrikról.

Querfurti Bruno a XI. század elején írt művében Asztrikot Adalbert kíséretébe tartozó klerikusként említi (már Rómában?).²⁷ A valamivel későbbi *Passio s.*

---

22 Ezt a sok szempontból már megvitattott témát csupán érintjük. Említsük meg ezért az ezzel foglalkozó alpműveket: *Schramm, Percy Ernst: Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit. I–II.* Leipzig/Berlin, 1929. Vitázik vele *Görich, Knut: Otto III. Romanus, Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie.* Sigmaringen, 1993. Lengyelországgal kapcsolatban lásd *Strzelczyk, Jerzy: Otton III.* Wrocław, 2000. A legújabb összefoglalás *Fried, Johannes: Erneuerung des Römischen Reiches.* In: *Europas Mitte um 1000.* (Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie, Bd. 2) Darmstadt, 2000. 738–744. p.

23 *Zimmermann, Harald: Gerbert als kaiserlicher Rat.* In: *Gerberto — scienza, storia e mito. Atti del Gerberti Symposium (Bobbio 25–27 luglio 1983)* Bobbio, 1985. 246. p.

24 *Kortüm, Hans-Henning: 'Gerbertus qui et Silvester' Papsttum um die Jahrtausendwende.* In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 55. (1999) 29–62. p., itt főképp 39. p.

25 *Györffy, György: Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer Quellenkritischer ergebnisse.* In: *Archivum Historiae Pontificae* 7. (1969) 79–113. p. Ebben megtalálható az Asztrikkal, illetve Anasztázzal kapcsolatos különféle vélemények áttekintése.

26 *Püspöki Nagy Péter: Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Piacok és városok kezdetei Magyarországon.* Bratislava, 1989. 45–49. p.

27 *Brunonis Vita s. Adalberti (redactio longior): c. 17. ... Astericus eius clericus, contra sanctum virum agendo...* MGH Scriptorum (in Folio) IV. Annales, chronica et historiae aevi Carolini et Saxonici. Ed.: Georg Heinrich Pertz et al. Stuttgart, 1841. 604. p. (Az idézett források alapos jellemzése és cseh fordítása megtalálható: *Slavnikovci v českém písemnictví.* [Szlavnikidák a cseh irodalomban.] Red. Rostislav Nový – Jiří Sláma. Praha, 1987.)

Adalperti martyris című műben Asztrik Adalbertet kíséri Lengyelországba, majd a meseritzi kolostor apátja lesz, később pedig Sobottin érseke.²⁸

A bambergi székesegyház 1012-es felszentelésénél Asztrik a magyarok érseké-ként jelenik meg.²⁹ Ezenkívül a pécsváradi apátság 1015-re datált hamis alapítóle-velében találkoznak nevével, ahol a kolostor első apátjának és kalocsai püspöknek nevezik.³⁰

Végül a Szent Istvánnal kapcsolatos legendákban is találunk adatokat Asztrik tevékenységéről. Szent István ún. nagyobb legendájában, amely a legkorábbi ke-letkezésű, az olvasható, hogy Asztrik „Krisztus ellenfelei,” vagyis a lázadó Kop-pány legyőzése (997) után érkezett szerzetesársaival Magyarországra és alapította meg a pécsváradi apátságot. István ezt követően a pápa jóváhagyásával 10 püspök-séget alapított, érseki székhelyként pedig Esztergomot jelölte ki, metropolitává pe-dig az egyházi joggal összhangban Asztrik apátot nevezte ki. Az ő javaslatára jelölte ki az egyes egyházmegyék püspökeit.³¹

Az istváni nagylegendából jelentősen merítő Hartvik-legendája ezt azzal az adat-tal egészíti ki, illetve módosítja, hogy István Asztrik-Anasztázt nem esztergomi ér-

28 *Passio s. Adalperti martyris: ... et ad Mestris locum divertens, coenobium ibi construxit, monachosque quam plures congregans, Aschricumque abbatem eos ad regendum constituit, qui postea archiepiscopus ad Sobottin consecratus est...* MGH Scriptorcs (in Folio) XV/2. Supplementa tomorum I–XII, pars III. Supplementum tomi XIII. Ed.: Georg Waitz, Wilhelm Wattenbach et al. Stuttgart, 1888. 706. p.

29 *Dedicatio ecclesiae s. Petri Bambergensis: ... Altare ante criptam consecravit Aschericus Ungarorum archiepiscopus in honorem sanctorum confessorum Hylarii, Remigii, Vedasti...* MGH Scriptorcs (in Folio) XVII. Annales aevi Suevici. Ed.: Georg Heinrich Pertz et al. Han-nover, 1861. 636. p.

30 *... in ipso die consecrationis dicti monasterii per ministerium domini Ascrici Colocensis archiepiscopi et primi abbatis prescripti monasterii, nobiscum omnibus regni principibus ibi assistentibus, confirmavimus.* *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. 1000–1131. Szerk. Györfly György. Bp., 1992. (A továbbiakban: DHA.) 63–80. p., 12. sz., itt 80. p.

31 *Legenda Maior (S. Stephani regis): c. 7. Devictis ergo Christi miles hostibus... Aescricus abbas cum suis honorifice susceptus, ad radicem Montis Ferrei cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit... c. 8. Cum his dei servus, princeps Christianissimus, aliquando communiter cum omnibus, aliquando singillatim cum uno quoque eorum colloquium habens provincias in decem partitus est episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim fore magistram per consensum et subscriptionem Romane sedis apostolici ceterarum fore constituens. Cui iam dictum venerabilem Aschricum abbatem pontificalis dignitatis infula decoratum, electione canonica prefecit, cuius consilio ceteras sedes patrum curis et provisionibus commisit...* *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. Ed.: Emericus Szentpétery. Bp., 1938. (A továbbiakban: SRH.) II. 382–383. p.

sekké, hanem kalocsai püspökké nevezte ki, majd Rómába küldte követként, hogy a pápától jóváhagyást szerezzen az esztergomi érsekség és a többi püspökség megalapításához. Asztrik-Anasztáz nemcsak ezt a jóváhagyást szerezte meg, hanem királyi koronát is az első magyar uralkodó számára.³² (Hasonló információkat tartalmaz a magyar-lengyel krónika is, hiszen az a Hartvik-legendából meríti ezeket a részeket.³³) A Hartvik-legenda az esztergomi érseki székből történő változásról is hírt ad, miszerint a beteg Sebestyént egy időre Asztrik váltotta fel,³⁴ majd más forrásokban meg nem erősített információt közöl arról, hogy István megkapta a pápai

-
- 32 Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta: c. 8. *Post hec provincias in decem partitus episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram ceterarum fore constituit. Cognoscens vero prudens dux predicti Ascrici religionem, pontificalis ipsum dignitatis infula decoratum electione canonica sublimavit et ei Colocensis episcopatus dignitatem obtulit. c. 9. Quarto post patris obitum anno divina commonente clementia, eundem Asricum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina sanctorum apostolorum misit, ut a successore sancti Petri, principis apostolorum postularet, quo novelle christianitati exorte in partibus Pannonie largam benedictionem porrigeret, Strigoniensem ecclesiam in metropolim sue subscriptionis auctoritate sanciret et reliquos episcopatus sua benedictione muniret. Regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut eo fultus honore cepta per dei gratiam posset solidius stabilire... c. 10. Benedictionis ergo apostolice litteris cum corona et cruce simul allatis presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas adclamantibus, dilectus deo Stephanus rex appellatus unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.* SRH II. 411–414. p.
- 33 Chronicon Hungarico-Polonicum: c. 5. ... *quarto post patris obitum anno, divina commonente clementia, Asricum presulem ad limina sanctorum apostolorum misit... c. 6. ... sequenti die, hora prima presul Strigoniensis civitatis, Astriquis nomine ad papam pervenit, qui officium iniunctum sibi proderet exequens, ... insignia postulavit.* SRH II. 307–308. p. A magyar-lengyel krónika az Asztrik vezette magyar küldöttség és a lengyel követ velencei találkozását, valamint az Asztrik által István megbízásából Vitéz Boleszlóval (a krónika szerint Micszkóval) folytatott tárgyalásokat is leírja: SRH II. 309–310. p.
- 34 Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta: c. 11. *Erat monachus quidam, Sebastianus nomine, cuius probabilis vita et devota in dei servitio religio habebatur. Hunc rex venerabilis miro cepit amore diligere, quia quanto quis religiosior, tanto erat ei acceptior. Illum ergo ob vite merita pontificali honore dignum iudicans, regendo Strigoniensi archiepiscopatu eum prefecit. At, quoniam flagellat deus omnem filium quem recipit, predictum Sebastianum ad probandam ipsius patientiam corporalium oculorum lumine ad tempus privavit. Set ne novellus in fide (g)rex absque pastoris regimine a recti tramitis proposito deviare, per consensum Romani pontificis sepe dictum Asricum Colocensem episcopum in illius locum substituit. Evolutis deinde trium annorum circulis, Sebastianus ex dei misericordia recepto lumine rursus per apostolici consilium sue sedi restitutus est et Asricus ad suam ecclesiam, videlicet Colocensem cum pallio rediit.* SRH II. 416–417. p.

legátusi tisztséget.³⁵ A Hartvik-legenda különösen azért érdekes számunkra, mert egyedülként azonosítja Asztriktot Anasztázzal.

Ami Anasztázt illeti, a Hartvik-legendán kívül a következő forrásokban találunk rá utalást:

A XV. János által a břeovnovi apátság számára 993. május 31-én kiállított kiváltáslevél Anasztázt a kolostor apátjaként említi.³⁶ A kolostort a hagyomány szerint Szent Adalbert alapította.³⁷

A pannonthalmi apátság alapítólevelében említésre kerül egy Anasztáz nevű apát.³⁸ Szintén szerepel egy Anasztáz a ravennai Szent Apollinaris kolostorban 1001. április 4-én II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár elnöklete alatt összegyűlt bírósági testület névsorában is. Itt a következőképpen említik: *Anastasius abbas monasterii Sancte Marie Sclavanensis*.³⁹

Hat és fél évvel később, 1007. november 1-jén a II. Henrik által Frankfurtba összehívott birodalmi gyűlés résztvevői között így szerepel az aláírása: + *Anastasius + Ungrorum archiepiscopus interfui et subscripsi*.⁴⁰

A XI. század húszas és harmincas éveinek fordulóján a regensburgi Szent Emmerám kolostor szerzetese, Arnold, Magyarországra utazott, ahol Anasztáz ér-

35 A legátusi megbízatról a lengyel-magyar krónika is közöl információt, amit ismét Hartviktól vett át. A legáció problémájához lásd részletesebben *Múcska, Vincent*: K otázke dosahu cirkevných reforiem 11. storočia na Uhorsko. [A XI. századi egyházreform magyarországi hatásának kérdésehez.] In: *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV. 2000-2001.* (= materiály z konferencie *Korene európskej civilizácie. Bratislava, 10.-11. februára 2000*), 153-169. p.

36 *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I. (805-1197)*. Ed. Gustav Friedrich. Praha, 1904-1907. 43-46. p., 37. sz.

37 Lásd pl. Slavnikovci 58. és 342-347. p.

38 ... *quod nos interventu, consilio et consensu domni Anastasii abbatis <de> monasterio Sancti Martini... illetve ... consiliente domno Anastasio prescripto abbate et iugiter adiuvante, confortati et laureati sumus...* DHA I. 26-41. p., 5/II. sz. Ez az oklevél a különféle interpretációk lehetőségének egész sorát kínálja. A vitás nyelvtani megfogalmazásokat és jelentésbeli zavarokat, valamint az Anasztázt érintő helyszínek problémáját a dokumentum utolsó kritikái kiadásának szerkesztője, Györfly György meglehetősen bonyolult módon magyarázta. Feltevéscit *Gerics József* utasította el: Szent István királlyá avatásának történetéhez. In: *úő*: Egyház, állam, gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 31. p. *Steinhübel, Ján*: Uhorské kráľovstvo a nitrianske kniežatstvo za vlády Štefana I. [A magyar királyság és a nyitrai hercegség Szent István uralkodása alatt.] In: *Historický časopis* 48. (2000) 12-13. p. szintén elutasítja Györflynek azt a véleményét, miszerint amikor Koppány legyőzése után sor került a monostor megadómanýozására, akkor Anasztáz még nem volt pannonthalmi apát.

39 DHA I. 20-21. p., 3. sz.

40 DHA I. 42-43. p., 6. sz.

sek fogadta.⁴¹ Szent Gellért XIV. század végéről származó nagyobb legendájában Anasztáz pécsváradi apátként bukkan fel.⁴²

Asztrik és Anasztáz személyének azonossága kapcsán a legnagyobb gondok éppen az önálló magyarországi egyháztartomány kialakulásának és István megkoronázásának kapcsán merülnek fel. A források szerint ugyanis ezekben az időkben Asztrik-Anasztáznak egyszerre kellett volna apátnak, István diplomatájának, Esztergom érsekének és esetleg kalocsai püspöknek lennie. Azonnal felmerül azonban két kérdés: ha Asztrik azonos volt Anasztázzal, akkor az 1001-es ravennai gyűlésen miért mint *Anastasius abbas monasterii Sancte Marie Sclavanensis provincie* szerepel, nem pedig magyarországi egyházi méltóságként? Másrészt, ha ő volt az esztergomi érsek, akkor a pannonhalmi oklevélben miért található két másik érsek, Domonkos és Sebestyén neve?

Az első kérdésre Györffy azt a választ adta, hogy I. István két ízben is küldött követséget Rómába. Az elsőt 1000 őszén, amely koronát kért István számára, a másodikat pedig 1001 tavaszán, ennek feladata pedig az volt, hogy az egyházszervezéshez szükséges engedélyt megszerezze. Mivel azonban a pápa csak 1001 áprilisában hagyta jóvá István egyházalapító tevékenységét, Anasztáz még régi apáti címét viselte.⁴³ Ezzel egybecseng Györffynek azon elképzelése is, hogy egy évvel később, a pannonhalmi alapítólevél keletkezésekor Anasztáz ugyan apátként jelenik meg, de egyben pápai legátusként is.⁴⁴

A magyarországi érsek kérdésére azonban keményebb dió. Domonkost a pannonhalmi oklevél mellett a bakonybéli apátság hamis alapítólevele is említi,⁴⁵ Sebestyént viszont a pannonhalmi oklevél mellett a Hartvik-legenda említi. Nagyjából Domonkos és Sebestyén érseki hivatalával egy időben volt Asztrik Szent István nagyobb legendája szerint esztergomi érsek és a Hartvik-legenda szerint kalocsai püspök. De egy forrás szerint ugyanebben az időben nevezték ki Sobottin érsekévé.

Györffy ezeket az ellentmondásokat többé-kevésbé szó nélkül hagyja, illetve a legendákat nem tartja a téma szempontjából mérvado forrásnak.⁴⁶ Ján Steinhübel, aki Asztrikot Kalocsa 1002-ben kinevezett első püspökének tartja, ezzel összefüg-

---

41 De miraculis. S. Emerami: MGH Scriptores rerum Merovingicarum IV. Passiones vitacque sanctorum acvi Merovingici (II). Ed.: Bruno Krusch. Stuttgart, 1902. 547. p.

42 SRH II. 485–487. p.

43 Györffy, Zu den Anfängen 101–106. p.

44 Lásd a 38. sz. lábjegyzetet.

45 DHA I. 113–119. p., 26. sz.

46 Györffy, Zu den Anfängen 108. p.

gésben csupán a Hartvik-legendára hivatkozik, mégpedig a következőképpen fordítva annak szövegét: István elküldte „(a leendő) Asztrik püspököt...”⁴⁷

A megoldást szerintünk nem Asztrik és Anasztáz mindenáron való azonosítása jelenti. Emellett magyarázatunk kiindulópontját olyan kánonjogi feltételek alkotják, amelyeket a magyarországi egyházszerkezet kialakítása során semmiképpen sem hagyhattak figyelmen kívül.

* * *

Asztrik apátként jött Magyarországra. Habár a pécsváradi apátság alapítólevele, amely őt az első itteni apátnak és kalocsai érseknek nevezi, hamisítvány, a többi forrás adataiból arra következtethetünk, hogy először talán éppen azon a helyen telepedett le közösségével, ahol később a monostort felépítették és felszentelték.⁴⁸ István ezek után mint tapasztalt és világot látott embert magához rendelte, s Rómába küldte követként, kihasználva eközben Szent Adalbert kultuszának Asztrik körében való terjedését is.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az összes forrás arra utal, hogy a követség csak az egyházmegyék kialakítása után indult Rómába. Ide sorolhatjuk Merseburgi Thietmart is, aki az események egyedüli kortársaként azt jegyezte fel krónikájában, hogy Vajk, aki püspökségeket hozott létre, a császár (III. Ottó) kegyelméből és javaslatára királyi koronát kapott⁴⁹ — tehát szintén abban a szellemben tudósít, hogy a püspökségek létrehozása megelőzte István megkoronázását. Ebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarországi egyházmegye-szerkezet körvonalai már I. István megkoronázása előtt kialakultak.⁵⁰

Habár a legendák bizonyosan nem tartoznak a legmegbízhatóbb források közé, Thietmar információi alapján azonban azt kell mondanunk, hogy ebben az esetben

47 *Steinhübel*, Uhorské královstvo 6–7., 12–13. és leginkább az 50. sz.

48 *Vö. Györffy*, Zu den Anfängen 100–101. p.

49 Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon. Liber IV. c. 59. *Inperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Henrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.* MGH Scriptorum Rerum Germanicarum Nova series IX. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. — Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hg. von Robert Holtzmann. Berlin, 1935.

50 A legendák 10 püspökségről szólnak, ez azonban azt az állapotot tükrözi, amely István uralkodásának utolsó éveitől Szent László uralkodásáig (a zágrábi püspökség megalapításával ő folytatta István tevékenységét) tartó időszakot jellemezte. Ehhez lásd bővebben alább.

hihetünk nekik. Ezt a korabeli szokások is megerősítik, főleg amelyek az újonnan kereszténnyé lett térségeket illetik.⁵¹ Véleményünk szerint többek között ezért sem valószínű, hogy Asztrik két ízben is Rómába utazott, mint azt Győrffy György állítja.⁵²

A magyarországi püspökségek megalapítására irányuló első lépéseket lényegében megtették, már csak pápai (és császári) jóváhagyás kellett hozzá. 1000 szeptemberétől 1001 tavaszáig II. Szilveszter és III. Ottó rövidebb-hosszabb szünetekkel Rómában, illetve a környékén tartózkodtak.⁵³ 1000 szeptemberének elején a

51 Ottó birodalmában is a német királyok, illetve a császárok voltak a kezdeményezői püspökségek és érsekségek létrehozásának. A pápa ebben a folyamatban — hiszen szinte kizárólag frissen meghódított és krisztianizált térségekben történt alapításokról volt szó — mint a szellemi élet legfőbb tekintélye vett részt. Az új egyházmegyék létrehozásához azoknak a püspököknek a jóváhagyása is szükséges volt, akiknek a területét az újonnan létrehozott egyházmegyék közvetlenül érintették. Lásd *Hinschius, Paul*: Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. II. System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland 2. Berlin, 1878. 382. p. Vö. még a következő oklevelek megfogalmazásával:

I. Ottó a havelbergi püspökség részére 946-ban: ... *consultu et inductu dilecti nobis venerabilis praesulis Marini legati ecclesiae Romanae et Friderici archiepiscopi* (Mainz – V. M.) *et aliorum episcoporum et fratris nostri Brunonis nec non Geronis dilecti ducis et marchionis nostri, in castro Havelberg in marchia illius sito in honorem domini salvatoris Iesu Christi et beatae Mariae genetricis eius episcopalem constituimus sedem, praeficientes ei venerabilem et religiosum praesulem Oudonem, conferentes et donantes de nostra proprietate ei et ecclesiae cathedrali ibidem ab eodem constituendae medietatem castrum et civitatis Havelberg et medietatem omnium villarum illuc attinentium.* MGH Diplomatum regum et imperatorum Germaniae Tomus I. Conradi I., Henrici I. et Ottonis I. diplomata. Hannoverae, 1879–1884. 155–156. p., 76. Sz.

I. Ottó a brandenburgi püspökség részére 948-ban: ... *consultu Marini venerabilis praesulis Romanae legati ecclesiae nec non Fridurici ac Adalradi archiepiscoporum* (Hamburg–Bréma – V. M.) *aliorumque episcoporum compurium et cari fratris nostri Brunonis procerumque nostri precipueque Geronis dilecti ducis et marchionis nostri, in praedio nostro in marca illius sito... in civitate Brendanburg in honore domini ac salvatoris nostri sanctique Petri apostolorum principis episcopalem constituimus sedem, preferentes ei religiosum praesulem Thiatmarum...* Uo. 187–189. p., 105. sz.

52 Hozzánk hasonlóan vélekedik *Steinhübel*, Uhorské kráľovstvo 6. p. Természetesen nem gondoljuk, hogy minden egyetlen tárgyalás eredménye. A császár és a pápa valószínűleg már ezt megelőzően is megbízható információkkal rendelkezett Magyarországot illetően. Ebben a folyamatban fontos szerepet kaphatott István sógora, Henrik bajor herceg.

53 *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III. Von Karl und Mathilde Uhlirz.* Zweiter Band: Otto III. 983–1002 von Mathilde Uhlirz. Berlin, 1954. (A továbbiakban: *Jahrbücher*.) 306–309., 349., 351–352., 367–372. p.

pápa, a császár és további jelentős világi és egyházi méltóságok Róma mellett találkoztak és *pro restituenda re publica... et consilia imperii nostri...* tanácskoztak. Itt történhetett a döntés István szándékaival, a királyi koronával és krisztianizációs tevékenységével kapcsolatban. Talán követet is küldtek Magyarországra, aki jelentette Istvánnak a döntést. Ezt követően, késő ősszel érkeztek Rómába a magyar uralkodó Asztrik által vezetett követei, akik királyi koronát és a magyarországi egyháztartomány elismerését tartalmazó oklevelet kaptak.⁵⁴ Számunkra annak a kérdésnek van jelentősége, hogy mely egyházmegyéék alkották kezdetben a magyarországi egyházszervezetet.

Valószínűsíthetjük, hogy Magyarország első püspöki székhelye Veszprém volt,⁵⁵ ahol térítő püspök⁵⁶ székelte. Az ilyen püspök nem egy konkrét egyházmegyéét igazgattott, hanem az egész megtérítendő területet.⁵⁷ Ez megmagyarázza a pannonhalmi oklevélnek azt a vitatott meghatározását, amely szerint Koppány legyőzésének idején, vagyis 997 táján „ezt a helyet (ti. Pannonhalmát) kivéve Magyarországon nem volt püspökség és apátság.”⁵⁸

54 Uo. 308. p. MGH Diplomatum regum et imperatorum Germaniae Tomi II. Pars posterior. Ottonis III. diplomata. Hannoverac, 1893. 759–760. p., 331. sz. Lehet, hogy erre utal az a teljesen új méltóságmegnevezés, amelyet a császár az 1001. január 18-án Rómában kelt oklevélben használt: *Otto tercius secundum voluntatem Iesu Christi Romanorum imperator augustus, sanctarumque ecclesiarum devotissimus et fidelissimus dilatator*. Uo. 818. p., 388. sz. Vö. *Jahrbücher*, 352. p.

55 Lásd pl. *Kristó Gyula*: Szent István püspökségei. In: *uő*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 122–123. p. Vö. *Kosztai László*: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: *Az államalapító*. Szerk. *Kristó Gyula*. Bp., 1988. 175–176. p. és *Steinhübel, Ján*: Vznik Uhorska a Nitrianske kniežatstvo. [Magyarország keletkezése és a nyitrai hercegség.] In: *Historický časopis* 47. (1999) 596. p., illetve *uő*: Uhorské kráľovstvo, 6–7. p., 24. sz.

56 A térítő püspök fogalmának használatáról lásd *Püspöki Nagy Péter*: Szent István egyházszervezete. In: *Szent István és kora*. Szerk. *Glatz Ferenc–Kardos József*. Bp., 1988. 67. p. Jelenleg nincs más megfelelőbb kifejezésünk annak az egyházi méltóságnak a megnevezésére, aki az uralkodóval együttműködve az állam egyházszervezetének kiépítésén fáradozik.

57 Az először Poznanban majd Gniezńóban székelő első lengyel térítő püspökök (Jordán és Unger) szintén a teljes lengyel területek fölött rendelkeztek. Vö. *Labuda, Gerard*: O najstarszej organizacji Kościola w Polsce. *Przegląd powszechny* 6. (1984) [6/754/84]. 373–396., itt 376–382. p. valamint ... *Nec mora, fecit* (III. Ottó – V. M.) *ibi* (Gniezńóban – V. M.) *archiepiscopatum, ut spero legitime, sine consensu tamen prefati presulis* (Unger – V. M.), *cuius diocesi omnis haec regio subiecta est...* *Thictmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, IV. 45., 184. p.

58 DHA I. 40. p., 5/II. sz.

Ahogy említettük, a Rómába küldött követség feladat az volt, hogy jóváhagyást kérjen az István által létrehozott egyházszervezetre, amelyet az esztergomi érsek alá kívántak rendelni. A követség vezetésével Asztrikot bízták meg, akit a források már mint püspököt emlegetnek. Szerintünk Asztrik tényleg püspök volt, azonban el kell tudnunk választani egymástól azt a négy aktust, amely a püspököt püspökké tette: a választást, az uralkodó általi megerősítést, a felszentelést és a hivatalba való beiktatást.⁵⁹ Véleményünk szerint Asztrik Kalocsa, király által kijelölt püspöke volt és Rómába többek közé azért is küldték (minimálisan még egy püspöknek jelölt társával együtt), hogy ott felszenteljék. A hivatalba való beiktatás az uralkodó feladata volt, a felszentelést viszont csak más püspökök végezheték.

Azt természetesen nem feltételezhetjük, hogy a frissen megtérített Magyarországon maradéktalanul betartották a kánonjog előírásait. Ez még nagyobb keresztény hagyományokkal rendelkező országokban sem történt így. Bizonyos minimális szabályokat azonban be kellett tartani, amelyekbe kétség kívül beletartoztak a püspöki felszentelés szabályai. A kánonjog szerint pedig egy új püspök felszentelését legalább három másik püspöknek kellett végeznie.⁶⁰

59 Püspökválasztásról ebben az időben Magyarországon még nem lehetett szó, legfeljebb az uralkodó jelöltjével való formális egyetértés kifejezéséről. Abban ugyanis az uralkodó volt a döntő szó, hogy ki lesz püspökké szentelve és hol lesz a székhelye. Vö. *Knappek, Ludovit: Obsadzovanie uhorských biskupstiev od konca X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a postavenie uhorských kráľov*. [A magyar püspökségek betöltése a X. század végétől a XIV. század végéig, különös tekintettel a pápai beavatkozásokra és a magyar királyok illetékességére.] Bratislava, 1934. 42–44. p.

60 Ennek a IV. századtól érvényes szabálynak a betartását a XI. század elején is megkövetelték. Erről a korszak legelterjedtebb kánonjogi irodalmának, Burchard gyűjteményének az idevágó részei is tanúskodnak (Patrologia Latina 140. 537–1090 col. A továbbiakban: Bur [római szám] = a könyv száma, [arab szám] = a kánon száma): Bur I, 15. ... *Porro et Hierosolymitarum primus archiepiscopus beatus Iacobus, qui iustus dicebatur, et secundum carnem Domini nuncupatur est frater, a Petro, Iacobo et Ioanne apostolis est ordinatus, successoribus videlicet dantes formam eorum, ut minus quam a tribus episcopis reliquisque omnibus assensum praebentibus nullatenus ordinetur, et cum communi voto ordinatio celebretur*. Bur I, 30. *De abjectione eius, quem duo praesumpserint ordinare episcopi, in nostris provinciis placuit de praesumptoribus, ut sicubi contigerit duos episcopos tertium consecrare, et ipse et auctores damnabuntur, quo cautius ea quae sunt antiquitus statuta servantur*.

Ezen kívül azt a szabályt is alkalmazták, miszerint a felszentelést a felszentelendő püspök fölött álló érseknek kellett elvégeznie (Bur I, 29.). Ez azonban csak ott jöhetett szóba, ahol már volt kinevezett érsek, tehát Magyarországon még nem. Ezért kellett Asztrikot Rómában felszentelni. Vö. ... *Archiepiscopus* (Adalbert, Magdeburg első érseke – V. M.) *autem, a clero et omni populo magnifice susceptus, in his festivis diebus* (968. december 25.) *consecravit*

Ahhoz tehát, hogy a magyarországi egyháztartomány működőképes legyen, a kezdetektől fogva legalább három püspökre volt szükség. Az egyikük a Veszprémben székelő térítő püspök lehetett. Valószínűleg Domonkos volt ez, aki számára Asztrik hozott Rómából palliumot, s aki Esztergom első érseke lett.⁶¹ A második püspök Asztrik volt, akit Rómában szenteltek fel, s akit István Kalocsára helyezett. A harmadik püspök neve nem maradt fenn. Ő minden bizonnyal Asztrik küldöttségének a tagja volt, akit szintén Rómában szenteltek fel, s aki Domonkosnak az érseki székbe való távozását követően, a veszprémi egyházmegye élére került.

Jó okunk van azonban feltételezni, hogy a magyarországi püspöki szervezet kiépítésének első szakaszában István négy püspökséget alapított (beleszámítva a *metropolis* székhelyet is). Úgy tűnik ugyanis, hogy ez szokásos eljárás volt egy-egy új érsekség megalapításakor az újonnan krisztianizálódott területeken. Erről tanúskodik a 968-ban megalapított magdeburgi érsekség formája is, amely érsekség három új szuffragáneus püspökséget kapott — Meissent, Merseburgot és Zeitzet. (Ezekhez csatoltak majd hozzá két további, már létező püspökséget Brandenburgban és Havelbergben, amelyek addig Mainz alá tartoztak.)⁶² Húsz évvel azelőtt, amikor I. Ottó megszervezte az északi, azaz dán területek misszióját, a hamburg–brémai érsekség alá tartozott a schleswigi, ripeni, és az aarhusi püspök-

---

Bosonem Merseburgiensis aeclesiae pastorem I., Burchardum Misnensis ecclesie provisorem I., Hugonem episcopum Citicensis I., Havelbergensis aeclesiae custodem I. hiis Tudonem coaptavit prius consecratum. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, II. 22., 64. p.

61 Azt, hogy Domonkos miért nem ment személyesen Rómába a pápai jóváhagyásért és a palliumért, csak találgathatjuk. Talán már öreg és beteges volt (hiszen egy évvel később, 1002-ben már Sebestyén volt az érsek), lehetséges azonban az is, hogy István abban bízott, hogy Asztriknak — aki a pápa és a császár által is elismert Adalbert vértanú követője volt — nagyobb súlya lesz. Lásd *Püspki Nagy*, Szent István egyházszervezete 53. p. A püspököknek az egyik egyházmegyéből a másikba való áthelyezése csak a pápa engedélyével volt lehetséges. Ebben a konkrét esetben azonban ennek nem kellett így történnie. Domonkosnak, aki térítő püspök volt, ugyan megvolt a maga székhelye, joghatósága azonban az egész országra kiterjedt. Veszprémből Esztergomba való áthelyezése tehát nem minősült egyik püspökségből a másikba való áthelyezésnek. Ezenkívül ha a püspökségét megyéspüspökségként értelmezték, akkor a követség a palliumot és a pápai engedélyt is meghozhatta volna számára.

62 Vö. a 60. lábjegyzettel. Lásd még *Hauck, Albert: Kirchengeschichte Deutschlands III.* Leipzig, 1906. 108–134. p. A már létező püspökségek azért lettek az új érsekséghez csatolva, mert Magdeburgnak a szlávok közötti missziós tevékenység központjává kellett válnia, miközben Brandenburg és Havelberg „szláv” püspökség volt, melyeket Gero ögrófságának területén alapítottak még 948-ban.

ség — tulajdonképpen az ő első szuffragán püspökségei.⁶³ Ugyanúgy, amikor a gnieznói ismert események után 1000-ben lefektették a lengyel egyházszervezet alapjait, az újonnan kirendelt Radim érsek alá három (négy) püspökség tartozott: Kolberg, Krakkó, Wrocław és Poznań (?).⁶⁴ És végül, hogy ne csak külföldi példákat említsünk: 899-ben, amikor Nagymoráviába pápai küldöttek érkeztek, János érsek valamint Benedek és Dániel püspökök felszenteltek egy érseket és annak három szuffragáneus püspökét.⁶⁵

Nehéz feltételezni, hogy mindezekben az esetekben véletlenről van szó. Úgy tűnik ugyanis, hogy ennek az eljárásnak racionális oka volt: ha ugyanis egy ilyen érsekségben — tulajdonképpen egyházi tartományban — csak három püspök lett volna, egyikük elhalálása esetén a másik kettő nem szentelhetett volna fel az új kollégájukat, így rá lettek volna utalva a szomszédos egyháztartományok püspökeinek segítségére. Ez azonban nem minden probléma nélküli megoldás lett volna.

Ha a második évezred kezdetén Magyarországon négy újonnan alapított püspökséggel kell számolnunk, akkor affelé hajlunk, hogy Veszprém, Esztergom és Kalocsa mellett Vác volt a negyedik püspöki székhely; ez a konstelláció ugyanis magyarázható bizonyos „geopolitikai” logikával. Nyitravidéken (a nyitrai hercegség területén) és a Dunántúlon kívül ilyen módon egyházközigazgatásilag „le voltak fedve” a Duna bal oldalán lévő területek is, tehát mindazok a territóriumok, amelyek korábban az Árpádok domíniumát képezték és abban az időszakban már közvetlenül István szuverenitása alá tartoztak. Ugyanakkor abba a sémába is belefér, amely szerint István a püspöki székhelyeket tartományának legjelentősebb, il-

63 *Hauck*, Kirchengeschichte 99–100. p.

64 Thietmari Mersburgensis episcopi Chronicon, IV. 45., 184. p. A poznańi püspökség szervesen lett leválasztva a gnieznói érsekség területéről, hogy megoldódjon Unger püspök tiltakozása jurisdictiós területének csökkenése miatt. Vö. *Labuda*, i. m. 392–393. p. Az ilyen protestálás kötelező érvényéről lásd lejjebb. *Labuda* írásában a 390–391. oldalon szellemesen interpretálja azt az ellentétes információt, amely a hildesheimi évkönyvekből származik, miszerint Gnieznóban III. Ottó a zsinaton hét püspökségről döntött (*disposuit*). Szerinte az öt lengyel püspökség mellett még a prágai és az olmüci püspökségről volt szó. Ezeknek ugyanis meg kellett egyezniük az újonnan kialakított wroclawi és krakkói püspökségek területeinek határaival, amelyek magukba foglalták a sziléciai és kis-lengyelországi területeket, amelyek addig a cseh és morva püspökség fennhatósága alá tartoztak. Az eredeti elképzelések szerint tehát Gniezno alá valójában csak három szuffragán püspökségnek kellett tartoznia.

65 Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Ad eundem praeparavit Richard Marsina. Bratislava, 1971. 32–35. p., 39. sz. Vö. még *Steinhübel, Ján*: Štyri veľkomoravské biskupstvá. [A négy nagymorva püspökség.] In: Slovanské štúdie 1994. 21–39. p. és *Marsina, Richard*: Začiatky cirkevnej organizácie [Az egyházszerzés kezdetei] 123. p.

letve hercegi váraiba helyezte.⁶⁶ Ezenkívül itt még politikai okok is szerepet játszottak: a váci püspökség keleti határán, vagyis a Zagyva folyó középső és alsó folyásán túl kezdődött az Aba nemzetség székhelyi területe. Arról, hogy milyen hatalmuk volt — és/tehát milyen konkurenciát jelenthettek István számára — eléggé tanúskodik az a tény, hogy miután Aba Sámuel elismerte István szuverenitását (1005 után), István leánytestvérének férje, egyúttal pedig nádor is lett. A váci püspökség megalapításával az Árpádok és az Abák közötti exponált területen tehát István az utóbbiak fokozatos integrációjára törekedett. Valószínűleg így lehet magyarázni azt az első látásra paradox helyzetet is, hogy csupán kilométertízekre Esztergomtól új püspöki székhely létesült.⁶⁷ Ennek az első négy magyarországi püspökségnek a megalapításával befejeződött a magyar püspöki (egyházmegyei) szervezet első szakaszának kiépülése.⁶⁸

66 Steinhübel szerint Vác Orci hercegi székhelye volt, azon hercegek egyikének, akik segítségével I. István leverte Koppány lázadását. *Steinhübel*, Vznik Uhorska [Magyarország keletkezése] 610. p.

67 A váci püspökség alapításának politikai okairól ír *Kosztá László* is: A váci püspökség alapítása. In: Századok 135. (2001) 363–375. p. Noha ugyanakkor feltételezi, hogy a püspökség csak Péter uralkodásának idejében keletkezett, aki ilyen módon is igyekezett korlátozni konkurenciát, Aba Sámuelnek a befolyását. Bizonyos mértékig hasonló nézetet képvisel *Kristó Gyula* is (Szent István püspökségei 132–133. p.). Kosztá Lászlóhoz hasonlóan elfogadja, hogy nem István alapításáról van szó, hanem a püspökséget követője, Péter alapította. A tényt, hogy semmiféle feljegyzés nem maradt fenn a püspökség Péter általi alapításáról, a hazai történetírók Péterrel szembeni negatív viszonyával magyarázza; ugyanczen historiográfusok műveikben megtagadták, illetve elhallgatták azt is, hogy ő alapította a budai káptalant.

68 Az első négy magyarországi püspökség közé tartozhatott Győr is, amely az „árpádi domínium középső részének” egyik fontos vára volt. Vö. *Steinhübel*, Uhorské kráľovstvo [A magyar királyság] 13. p. Mivelhogy a pécsi püspökség 1009. évi alapítólevelében, amelyct éppen Győrött adtak ki, említés sincs arról, hogy korábban ott már püspökség lett volna, kevésbé tartjuk ezt valószínűnek. DHA I. 58. p., 9/I. sz. Bizonyossággal ezt kizárni azonban nem lehet.

Azt a nézetet, hogy a győri püspökséget ugyanabban az időszakban alapították, mint az esztergomi érsekséget, képviseli például *Kristó*, Szent István püspökségei 24. p. *Kosztá*, A váci püspökség 365. p. velünk megegyezően feltételezi, hogy a magyarországi egyházi provinciát kezdetben négy püspökség alkotta, noha azt állítja, hogy közéjük tartozott Veszprém, Esztergom, Győr és az erdélyi püspökség. *Kosztának* A keresztény egyházszerkezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 1996. 107–111. p. című tanulmányát, amelyben ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozik, sajnos nem állt módunkban megszerezni, így tehát érveit pontosabban nem ismerjük. *Kovács Béla*: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987. 25. p. szintén úgy vélekedik, hogy Esztergomnak eredetileg három püspökség volt alárendelve. Velünk ellentétben azonban azt feltételezi, hogy Veszprémen és Kalocsán kívül ez nem Vác volt, hanem Eger. Szerintünk azonban realisabb azt mérlegelni, hogy az Abáktól uralt területen főkvő Eger csak Aba Sámuelnek István lány-

A második szakaszt azok az alapítások képezik, amelyek 1009-ben vagy 1009-ig valósultak meg. Ezekhez tartozik elsősorban a pécsi püspökség létrehozása, illetve ehhez az évhez kötődik a győri püspökség megalapítása is, mivel a pécsi püspökség alapítólevelét éppen ott adták ki.⁶⁹ Lényegében a nagy veszprémi egyházmegye szétdarabolásáról volt szó, amely addig az egész Dunántúlt magában foglalta:⁷⁰ délen, illetve délkeleten levált belőle a pécsi, északnyugaton pedig a győri püspökség területe.

Ezt támaszthatja alá az a tény is, hogy az országban jelent volt Azo pápai legátus. Az egyházmegye területének felosztása, illetve csökkentése ugyanis viszonylag kényes aktus volt; megvalósulásának kötelező feltétele volt azon egyházmegye püspökének jóváhagyása, amelyet érintett a területi csökkentés.⁷¹ Valószínűleg ezért is volt szükséges a pápai legátus jelenléte Magyarországon, hogy megkönnyítse a tárgyalásokat ezen kényes kérdésekben. István, noha nagy kiváltságokkal rendelkezett az egyházzal szemben is, egy ilyen aktust nem vihett végbe önkényesen.⁷² Eddig az évig (1009) helyezhető el az egri és talán a bihari püspökség keletkezése is.⁷³ Bizto-

---

testvérével való házassága után vált püspökséggé; házasságkötésük ideje az 1005–1010 közé eső időszakra tehető. *Püspöki Nagy*, Szent István egyházszerkezete 74. p. skk. az egyes magyarországi püspökségek patrocíniuma hierarchiájának megállapítása alapján azzal számol, hogy a magyarországi egyházszerkezet keletkezése első szakaszának idején csak három püspökség jött létre, Esztergomban, Győrött és Vácott.

69 Vö. az előző lábjegyzettel.

70 Erről tanúskodhat a veszprémi püspökség (új) határainak kijelölése is, amelyeket I. István alapított meg éppen 1009-ben. Az oklevél ugyan nincs datálva, ugyanakkor feltételezhető, hogy valamikor 1009. augusztus 23. után keletkezett, tehát a pécsi püspökség megalapítását követően, vö. DHA I. 49–53. p., 8. sz. Ugyanígy, precízen vannak kijelölve az egyházmegye határai a pécsi püspökség alapítólevelében is.

71 Vö. a következő lábjegyzettel. Ebből a szempontból beszédes a gnieznói érsekség keletkezésével kapcsolatban tett thietmari megjegyzés is, amely kétségbe vonja, hogy annak megalapítása legitím módon történt (*ut spero legitime*), mivelhogy azzal Unger püspök nem értett egyet. Lásd az 60. és a 64. számú lábjegyzeteket. (Maga Thietmar püspök volt, tehát ismernie kellett az egyházzogot is.)

72 Ilyen döntés hatalmi érvényesítését nem engedte meg magának még I. Ottó sem a magdeburgi érsekség alapítása kapcsán. Ottó az érsekség megalapításához már 962-től pápai jóváhagyással bírt, de Bernhard halberstadti püspök (akinek püspökségébe Magdeburg és Merseburg is tartozott) nem adta beleegyezését a leendő egyházmegyék területeinek kivonásához. Így Ottónak vámia kellett Bernhardt 968 februárjában bekövetkezett haláláig, amikor is megkezdhetette területeinek megvalósítását. *Hauck*, *Kirchengeschichte* 121–125. p.

73 Noha az sincs kizárva, hogy a bihari püspökség később keletkezett, az egri püspökségből való kiválással. Erről saját területe tanúskodhatna, amely mintha be lenne ékelődve az egri püspökség két egymástól teljesen elszigetelt területe közé.

san számolhatunk azzal, hogy a pápai legátus az új püspökségek megalapítása után, figyelembe véve a talán már 1003-tól létező erdélyi püspökséget is, elismerte a magyarországi egyházszerkezet új formáját, noha dokumentum erről nem maradt fenn.⁷⁴

Ami a hagyomány szerinti, István által alapított tíz püspökséget illeti, egy maradt eddig ki — a csanádi püspökség. Ez keletkezett időben utolsóként, 1030-ban, Ajtony leverése után. Eredetileg Ajtony székhelye után Marosvárnak nevezték. Ezen a helyen a kezdetekben keleti szerzetesek, baziliták is éltek, a győztes Csanád fejedelem azonban őket az oroszlamosi kolostorba vitette, s az így megüresedett kolostortemplomuk lett az első marosvári–csanádi püspök, Gellért püspöki katedrálisa.⁷⁵

A hagyományozódó számú tíz magyarországi püspökség tehát csak István uralkodásának utolsó évtizedében vált véglegessé. Ehhez a számhoz öt valószínűleg nemcsak a központosított állam kiépítésében foganatosított konkrét hatalmi-politikai lépések vezették, hanem az a megtapasztalt jogi elképzelés is, amely szerint az egyháztartomány tizenkét püspökségből áll.⁷⁶ Mindezek ellenére reálisabb az a fel-

74 E püspökségek keletkezésének politikai feltételeihez lásd *Steinhübel*, Vznik Uhorska [Magyarország keletkezése] 573–580. p., illetve *uő.*: Uhorské kráľovstvo [A magyar királyság] 14–15. p. Vö. még *Kristó*, Szent István püspökségei 124–126., 131. p. Az erdélyi püspökség esetében Kristó Gyula feltételezi, hogy azt István rögtön azután megalapította, miután hadserege 1003-ban leverte Gyulát. Szerinte ez összhangban volt István gyakorlataival, amely szerint a leigázott területeken tüstént püspökséget alapított, amelynek az volt a feladata, hogy tovább terjessze a kereszténységet. Szerinte István hasonlóan járt el akkor is, amikor Ajtony veresége után megalapította a csanádi püspökséget és akkor is, amikor a pécsi püspökséget alapította azzal a feladattal, hogy irányítsa az egyházi és vallási ügyeket a közvetlenül előtte katonailag leigázott és megkeresztelt ún. fekete magyaroknál. (Ehhez vö. *Kristó Gyula*: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. In: *uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 79–87. p.) Kristó hipotézise az erdélyi püspökség keletkezéséről 1003-ban vagy azután, akceptálható. Mivelhogy abban az időben Magyarországon legalább négy püspökség már létezett, nem jelentett problémát az új püspök felszentelése.

75 De Sancto Gerardo episcopo Morosensi et martyre regni Ungarie: SRH II. 490–493. p.

76 Vö. *Gerics József*: A korai államelmélet érvényesülése István korában. In: *uő.*: Egyház, állam, gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 68–69. p. *Provincia habeat duodecim episcopatus...* — ez a pszeudoizidori kanonisztikus tétel tehát mindezek szerint ismert volt Magyarországon is. Hasonlóan járt el például a dán király Sven Estridsen (1018/25–1074/78) is a XI. század 60-as éveiben, amikor átszervezte országában a püspökségeket. Az eredeti négyből kilencet hozott létre, s további alapítását is tervezte, mivelhogy Adalbert hamburg–brémai érsek (létre nem hozott) „északi” patriarchátusa számára tizenkét alárendelt püspökséggel számolt. *Hauck*, Kirchengeschichte 660. p.

tételezés, miszerint a püspökségek felállításában István inkább konkrét belpolitikai és egyházi feltevések, mintsem jogi vagy elméleti posztulátumok szerint járt el.

* * *

E feltételezéseinkből következnek az említett komplikációk Asztriknak Anasztáz-zal való teljes azonosítását illetően. Ha feltételezzük, hogy Asztrik a magyar kövek Rómába küldésének idejében kijelölt kalocsai püspök volt, nem lehetett ugyanakkor pannonhalmi apát is, illetve röviddel visszatérése után esztergomi érsek. Ahogy már jeleztük, az a kiindulópontunk, hogy Asztrik–Anasztáz mögött nem egy és ugyanazon személyt kell keresnünk, hanem többet.⁷⁷ Hartvik adatának e személy két nevééről (*Ascricum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est*) ugyanakkor egy konkrét esetben valós magva van.

Értelmezésünk szerint Asztrik karrierje ilyen lehetett: 988–992 között egy római kolostorban volt, Szent Adalbert társaságában. Onnan, elkísérve Adalbertet missziós útván, lengyel területre került és a 996. év végén az egykori prágai püspök apáttá nevezte ki Meseritzbe. Koppány leverése után, 997-ben Magyarországra érkezett szerzeteseivel, illetve azok egy részével együtt és Pécsváradon telepedett le. A következő években István szolgálatába hívta őt, kalocsai püspökké deszignálta és megbízta egy Rómába tartó követség vezetésével. Hazatérése után Asztrik elfoglalta a kalocsai püspöki széket, s ott maradt körülbelül 1003-ig, majd ezután három éven keresztül helyettesítette az átmenetileg megvakult Sebestyén érseket Esztergomban. Sebestyén felgyógyulása után Asztrik rövid időre visszatért (*cum pallio*) Kalocsára,⁷⁸ azonban a második esztergomi érsek korai halála után István

---

77 Nem újkeletű vélemény ez — ezt képviselte például *Hóman Bálint*: *Geschichte des ungarischen Mittelalters I.* Berlin, 1940. 163., 168., 170. p.; *uő.*: *König Stephan I. der Heilige. Die Gründung des ungarischen Staates.* Breslau, 1941.; *Csóka J. Lajos*: *A magyarok és a kereszténység Géza fejedelem korában.* In: *Emlékkönyv Szent István király kilencszázadik évfordulóján I.* Szerk. Serédi Justinián. Bp., 1938. 289. p.; *uő.*: *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn. (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige, 24. Ergänzungsband)* St. Ottilien, 1980. 39–41. p. A mai kutatók közül ezt a nézetet képviseli *Püspöki Nagy*, *Szent István egyházszerkezete* 44. p. skk.

78 A kalocsai érsekség keletkezése [amelynek létezésé hitelesen 1051-ben igazolható (DHA I. 138–139. p., 38. sz.)], általános megnyugvással talán nem magyarázható meg. *Kristó*, *Szent István püspökségei* 128. p. Hartvik jelentését Asztrik palliumáról szerzői találmánynak tartja, amellyel megkísérelte megmagyarázni, hogy az ő idejében, azaz a XII. század elején, miért Kalocsa a második magyarországi érsekség. *Kristó* ugyanis feltételezi, hogy István Kalocsán

beren-delte őt a magyar metropolia élére.⁷⁹ Ebben a megbízatásban vett részt 1007-ben a frankfurti birodalmi zsinaton, valamint 1012-ben a bambergi dóm felszentelésén.⁸⁰ Ebben a konkrét esetben a Hartviktól származó, Asztriknak Anasztázzal való azonosítása helytálló: Magyarországon abban az időben csak egy

---

egyből érsekséget és nem püspökséget alapított. Ezt azzal magyarázza, hogy míg Esztergomnak érsekséggé kellett válnia a „fckete magyarok” számára, addig Kalocsának a „fekete magyarok” számára. Ez nem kizárt, de ugyanakkor az is lehetséges, hogy Kalocsa valóban csak Asztrik Esztergomból való visszatérése után vált érsekséggé. Ahhoz, hogy Asztrik helyettesíthette Sebestyént a hivatalában, szüksége lett volna a Rómából elküldött palliumra. A helyettesítéssel egyidejűleg azonban irányította saját püspökségét is. Sebestyén felgyógyulása után (körülbelül 1006-ban) a pallium számára úgyszólván *ad personam* maradt. A magyarországi egyház átszervezésekor, 1009-ben kerülhetett sor Kalocsa érseki rangra történő emelésére, tekintve István nemréggi keresztelési aktivitását a „fekete magyarok” között és ugyanakkor tekintettel a palliumra is. Ennél még valószínűbb azonban az, hogy Kalocsa csak valamikor 1030 után, tehát a csanádi püspökség keletkezése után vált érsekséggé. Csak akkor keletkezhett volna rendes egyházközség (provincia), amelybe Kalocsán kívül további három püspökség — Erdély, Bihar és Csanád — tartozott. Érdekes álláspontra helyezkedett a kérdésben Baán István. Azt feltételezi ugyanis, hogy a kalocsai érsekség keletkezésétől kezdve a keleti szertartás metropoliája volt. Vö. *Baán István: 'Turkia metropolitája.'* Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon. In: Századok 129. (1995) 1167–1170. p.; *uő: The Foundation of the Archbishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of the Second Archiepiscopate in Hungary.* In: *Early Christianity in Central and East Europe.* Ed. Przemysław Urbańczyk. Warsaw, 1997. 67–73. p. Nézzetei azonban, amennyiben számunkra ismeretes, nem váltottak ki nagyobb visszhangot a történészek körében.

- 79 Olyan lépcsőről volt szó, amelyet az egyházjog ugyan elvileg elutasított, ugyanakkor azonban indokolt esetekben kivételeket is engedélyezett. (Vö. a 21. és a 61. számú lábjegyzettel.) Sebestyén halála után Asztrik autoritásának — érdemeire való tekintettel — Magyarországon nem volt konkurenciája. István tehát logikusan — nyilván pápai jóváhagyással — őt tette meg a magyar egyház fejévé.
- 80 Problematikus a Passio s. Adalperti martyris (vö. a 28. lábjegyzettel) azon részének interpretálása, amely Asztrikról mint sobottini érsekről szól. *Mathilde Uhlirz Jahrbücher*ében 566–571. p. (Exkurz XXII) megkísérlti bizonyítani azt, hogy Sobottin volt az a hely, ahol Ottó gnieznói látogatásával összefüggésben Asztrikot érsekké szentelték. *Püspöki Nagy, Szent István egyházszervezet* 46., 48–49. p. Asztrik és meseritzi Aschrik személye mögött két külön személyt keres, akiknek hasonló a nevük, miközben — szerintünk kevésbé meggyőző módon — azt állítja, hogy Vitéz Boleszló alapította a lengyel megszállás alatt a „lengyel” Aschrik számára az érsekséget Morvaországban, meglehet Sobotinban, az Olmüctől körülbelül 50 km távolságon belül fekvő területen. Az e nézzettel szembeni különféle egyéb fenntartásokon kívül rögtön elsőként kínálkozik a kérdés: miért nem számolt Vitéz Boleszló Aschrikkal valamely újonnan alapított lengyel püspökség élén és miért alapított számára valami különlegeset? Talán a legvalószínűbb magyarázat az, amelyet *Györfly György* kínál: István király és műve. Bp., 1983². 97., 153. és 335. p., amely magyarázat Sobottint azonosítja Esztergommal, illetve az ottani vár környékével, ahol a szentistváni időszakban szombatoként vásárokat rendeztek.

érsekség volt, s ugyanakkor kevésbé valószínű, hogy öt év leforgása alatt annak élén váltotta volna Asztrikot Anasztáz, főleg, hogy nagyjából egy évtized múlva ebben a hivatalban ismét egy bizonyos Anasztáz volt. Ebben az összefüggésben tehát reális Györffy feltételezése, mely szerint az Anasztáz név valójában Asztrik szerzetesi neve volt — a frankfurti zsinaton ezzel írt alá. Azok számára azonban, akik írtak róla — függetlenül attól, hogy hazaiak vagy külföldiek voltak-e — érdekesebb volt Asztrik név alatt. Minden bizonnyal szerepet játszott itt az tény is, hogy az Anasztáz név klerikális körökben viszonylag elterjedt volt.

Ami Anasztázt illeti, muszáj legalább két ilyen nevű személy létezését feltételeznünk. A břevnovi apát, Anasztáz, akit a hivatalába Adalbert helyezett, Magyarországra ment, valószínűleg szerzeteseivel együtt, a Szlavnikidák libicei legyilkolása után — Radlához hasonlóan. Nincs kizárva, hogy éppen ő lett a pannonthalmi apát.⁸¹

---

81 Ebben az esetben azonban nem lesz azonos azzal az Anasztázzal, akinek nevét az 1001 áprilisában a ravennai S. Apollinare in Classe kolostorban tartott gyűlés résztvevői között találjuk. E mögött a név mögött — tekintettel főleg a *provincia Sclavanensis* kitételekre — valamilyen lengyelországi szerzetesi közösség apátját kell keresnünk. Nem lehet azonban azt sem kizárni, hogy Csehországból származott, sőt talán Dalmáciából, amely ebben az időben Velence kezén volt, és amelynek dózséjével III. Ottónak közeli kapcsolata volt. A *Sclavinia* név jelentéséhez lásd *Graus, František: Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter. (Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter. Bd. 3) Sigmaringen, 1980. 151–153., 164., 185–186. p.* Ha elfogadjuk, hogy Anasztáz, břevnovi apát később pannonthalmi apát lett, akkor bizonyos mértékig eltekinthetünk attól a problémától is, hogy a pannonthalmi apátság oklevélében Anasztázt a legrégebb magyarországi apátság apátjának kell-e tartanunk vagy sem. Anasztáz apát volt — hiszen ebben a funkcióban érkezett Magyarországra —, de abban az időben, amelyet az alapítólevél narrációja leír, még nem pannonthalmi. Egy bizonyos Anasztázt mint pécsváradi apátot említ még a nagyobbik Gellért legenda. Körülbelül arra az időszakra teszi őt, amikor Mór (1036–kb. 1075) volt a pécsi püspök. Amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy valóságos emberről van szó és nem irodalmi fikcióról, szükségszerűen más személynék kellett lennie, mint bármelyik a „mi” Anasztázaink közül. Mór a püspöki funkciót 1036-tól töltötte be Pécsen. Feltételezzük, hogy Asztrik és Anasztáz (břevnovi apát) is Szent Adalbert (kb. 955–997) fiatalabb kortársai voltak, tehát a X. század hatvanas éveiben születhettek. Később nem nagyon, mert a 90-es évek közepe tájékán már mindketten apátok voltak. Ebbe a funkcióba csak érett férfikorban kerülhettek, tehát nagyjából harmincévesen. 1036 után tehát már több, mint hetven évesek lehettek, és nincs okunk kétségbe vonni, hogy — már amennyiben egyáltalán megérték — ne lettek volna csztergomi érseki és (lehet) pannonthalmi apáti hivatalukban.

III.

A magyarországi püspöki szervezet kezdeteiről — a Nyitráról Esztergomba történő *translatio sedisszel* kapcsolatos elméletek tükrében — tehát összefoglalóan megállapítható:

1. A püspökségek keletkezésekor a szentistváni időszakban legalább három szakasszal kell számolnunk. Az első szakaszban alapították a négy legrégebb püspökséget: Veszprémet, Esztergomot, Kalocsát és Vácot. Ezek alkották a magyar egyháztartomány alapját. A második szakaszban, 1009-ben, ez Győrrel, Péccsel (mindkettő a nagy veszprémi püspökség területéből lett leválasztva), Egerrel és Biharral gyarapodott. Ebben az évben a pápai legátus megerősítette a magyar egyházszervezet új formáját. A Szent István által alapított utolsó magyar püspökség a csanádi volt (1030). Ezután Kalocsa — immár három szuffragán püspökséggel — érseki rangra emelkedett.

2. A magyar püspökségek létrejöttének ez a folyamata összhangban állt más, újonnan krisztianizálódott területek püspökségeinek kiépülési folyamatával és figyelembe vette a korabeli egyházjog normáit.

3. Ezen feltételek között azonban korrigálni kell azt az elképzelést, miszerint Asztrik, aki a magyar egyházszervezet alapjainak lerakásában István mellett a legjelentősebb személy volt, feltétel nélkül azonosítható valamely Anasztáz nevű egyházi tényezővel.

4. Ami a feltételezett, Nyitráról Esztergomba való *translatio sedist* illeti, ennek realitása nem nagyon valószínű. A *translatio sedis* a vizsgált korszak egyháztörténetében viszonylag ritka jelenség és a XI. század közepéig a püspöki székhely áthelyezése nem függött feltétlenül a pápa jóváhagyásától. Ezenkívül figyelembe kell venni a következő tényeket is: Esztergom legkésőbb Géza herceg idejétől az uralkodó Árpádok székhelye volt. István már azelőtt, hogy Asztrikot Rómába küldte volna megszerezni az általa javasolt egyházszervezet kiépítéséhez a jóváhagyást (és valószínűleg a királyi koronát is), kiválasztotta a püspöki székhelyeket. A pápa és vele egyetértésben a császár nyilván különösebb fenntartások nélkül jóváhagyták javaslatát. Azt a helyet tehát, ahol a későbbi metropolia majd megszervezésre kerül, nem a Szentszék határozta meg, s így nem is nagyon érvelhetett az egykori nyitrai püspökség hagyományával. A legmagasabb magyar egyházi méltóság székhelyének István logikusan választotta ki az ország legjelentősebb helyét — Esztergomot. Hasonlóan cselekedett Vitéz Boleszló is, amikor Szent Adalbert maradványainak saját székhelyén, Gnieznóban való elhelyezésével egyértelműen deklarálta azt, hogy hol van az ország „fővárosa”.

5. Az a tény, hogy az esztergomi érsekség területe a nyitrai hercegség, illetve az egykori nyitrai püspökség territóriumára terjed ki — ez az egyik fő érv a vélt *translatio sedis* mellett — mással magyarázható: a Dunántúl területét lefedte a régebbi veszprémi püspökség területe, így hát ott Esztergom számára már nem volt tér. Az Esztergommal egyidőben alapított Vác ugyanakkor, figyelembe véve a természetes határokat, magába foglalta a Duna bal partján fekvő területeket, amelyeket északon a Cserhát, keleten pedig a Zagyva folyó határol, így már ott sem maradt terület; Esztergomnak csak a Dunától északra eső terület, a Nyitravidéke maradt.

HALÁSZ ÉVA

ANJOU ISTVÁN HERCEGSÉGE (1332–1354)¹

A hercegség (lat. *ducatus*) Magyarországon egy-egy királyi herceg uralma alatt álló területet jelöl. A szakirodalomban eltérő véleményeket olvashatunk arról, hogy mikor hozták létre az első hercegséget. Györffy György álláspontja szerint a dukátus a türk-kazár államberendezkedés örökségként került a magyarokhoz és a trónörökösnek a három csatlakozott kazár-kabar törzs feletti „főségét” jelölte. A Kárpát-medencében ez három területre lokalizálható: Biharra, Nyitrára és Krassóra; Koppány somogyi dukátusa pedig ennek korai megjelenési formája.² Kristó Gyula véleménye szerint azonban először csak I. András teremtette meg a hercegséget, amikor 1048 körül Lengyelországból hazahívta testvérét, Bélát és neki adta a Nyitra és Bihar központokkal rendelkező, szórt területű dukátust. A herceg ebben a kezdeti időszakban általában szembe fordult az uralkodóval, minek következtében a *dux*-ból legtöbbször *rex* lett. (Lásd Salamon és I. Géza viszályát.) Kálmán király ezt megelőzendő Álmost megfosztotta hatalmától és 1107-ben megszüntette a dukátus intézményét. A hercegség második korszakát a XII. századi osztozások jelentették. Első ízben II. Géza alatt jelent meg 1152-ben, mikoris a későbbi II. László lett a *dux*.³ Végül a hercegség harmadik szakasza, amelyet Imre dalmáciai és horvátországi uralma nyitott meg 1194–96-ban,⁴ a XIII. századra teljesedett ki. Véleményem szerint az Anjouk korában újra megjelenő hercegség ehhez a szakaszhoz kapcsolható, tekintve mind területi elhelyezkedését, mind pedig szuverenitásának fokát.

---

1 Jelen tanulmány szakdolgozatomnak egy átdolgozott változata. Itt szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnnek, Dr. Bertényi Ivánnak.

2 Györffy György: István király és műve. Bp., 2000. 34–36. p.

3 Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 45–52. p.; *uő.*: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. 60–125. p. és Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994., hercegség címszó (Makk Ferenc munkája) 161. p.

4 Kristó, A feudális széttagolódás 50. p.

Anjou István herceg élete

Anjou István herceg a XIV. századi történelem egyik kevésbé ismert alakja; tetteit nem őrizték meg sem a krónikák, sem a néphagyomány. I. Károly és Lokietek Erzsébet ötödik fiaként született, a XIV. századi krónikakompozíció tanúsága szerint 1332. augusztus 20-án.⁵ Neve legelőször egy 1339. évi oklevélben tűnik fel: István ekkor a szlavón hercegi címet viselte,⁶ de természetesen egy gyermek esetében ez reális területi hatalommal nem járt. Gyermekkoráról szinte semmit nem tudunk. A kor szokásának megfelelően a család bizonyára több nevelőt állított mellé egyházi és világi férfiak személyében, hogy tudományokra és kardforgatásra oktassák a kis herceget. Közülük az egyiknek, Wilyelmow-i Lászlónak a nevét ismerjük, akinek, tevékenységét jutalmazandó, a magyar királyi udvar több egyházi javadalmat járt ki a pápánál.⁷ Rajta kívül gyermekkori aulájának egy másik tagjáról is tudunk még, Szentjakabi Tamásról, aki később is hűen szolgálta urát.⁸ 1340-ben a velencei követ jelentése szerint a magyar királyi pár a Tengeremellékre készült kisebbik fiukkal együtt, amely megjelölés ekkor Istvánt jelenthette, hiszen András 1333 óta Nápolyban élt.⁹

Johanna nápolyi királynő férje, András magyar királyfi 1345. évi meggyilkolása után az itáliai Anjoukkal folyó diplomáciai alkudozásokban az öccs, István herceg neve is szóba került, mint Mária hercegnő férje és így Nápoly ura.¹⁰ Később azonban a megözvegyült magyar uralkodó maga szeretne volna feleségül venni a hercegnőt és így megszerezni a nápolyi trónt.¹¹ A dél-itáliai királysággal való harc hozta azonban

-
- 5 *Millesimo CCC-o vicesimo secundo in festo Sancti regis Stephani habuit rex filium, quem Stephanum voluerunt nuncupare* — *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Ed.: Emericus Szentpétery. Bp., 1938. I. 501. p. A királyi pár legidősebb gyermeke, Károly 1321-ben született, de egyéves kora előtt meghalt. Öccse, László 1324-ben látta meg a napvilágot, ám kisgyermekkorában (1329) elhunyt. A későbbi uralkodó, Lajos 1326-ban született, András herceg pedig, akit apja Nápoly trónjára szánt, 1327-ben.
- 6 Május 12-én a királyi pár és fiaik, Lajos és István — ez utóbbi Szlavónia hercegeként, — megesküdtek, hogy a Kőszegi családnak az ország belsejében levő birtokait nem fogják háborgatni. — Anjou-kori oklevéltár. *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–. Budapest–Szeged, 1990–. (A továbbiakban: Anjou oklt.) XXIII. 273. sz.
- 7 Lásd a Függelékben, a hercegi aula tagjainak adattárában, a 41. szám alatt.
- 8 Lásd uo., a 38. szám alatt.
- 9 Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–III. Bp., 1874–1876. (A továbbiakban: Dipl. Eml.) I. 140. sz.
- 10 *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet III. A magyar nagyhatalom – A magyar renaissance – Mohács*. Bp., 1934. 40. és 51. p.
- 11 *Hóman–Szekfű*, 53. p.

meg István számára mégis a feleséget. VI. Kelemen pápa (1342–1354) ellen a magyar király szövetségese IV. Bajor Lajos német-római császár (1314/1328–1346) volt, amely szövetséget pecsételték meg István herceg és Lajos császár lánya, Margit eljegyzésével.¹² A tervezett házasság ellen a pápa — természetesen — tiltakozott,¹³ a házasságot azonban nem tudta megakadályozni; az valószínűleg 1350 végén megkötött. A pápai diszpenzáció — amelyre azért volt szükség, mert a fiatalok másodunokatestvérek voltak — 1350. augusztus 31-én kelt,¹⁴ valamint további információ az ügyben, hogy 1350. szeptember 22-én Szécsényi Tamás országbíró még külföldön, Bajorországban tartózkodott István herceg *per procura* esküvőjén.¹⁵ 1351. január 8-án pedig a pápa már István herceg feleségeként említi Margit hercegnőt.¹⁶ A házasságból két gyermek született: János, a későbbi szlavón herceg és Erzsébet.¹⁷

-
- 12 Egy olyan forrásunk van, melyben a menyasszony neve nem Margit, hanem Anna. I. Lajos király egyik 1352. évi oklevelében olvashatjuk a következőket: *ad traductionem excellentissime principisse, domine Anne, nurus nostre, filie incliti principis, domini Lodovici quondam imperatoris Romanorum, in consortem domini Stephani ducis, fratris nostri karissimi matrimoniali foedere, iure et legitime copulate transmissemus* — Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Opera Georgii Fejér. I–XI. Buda, 1829–1844. (A továbbiakban: CD Hung.) IX/2. 53. sz.
- 13 1345. okt. 18.: *dilectus filius, nobilis vir Stephanus germanus tuus filiam ipsius Ludovici reciperet in uxorem, quod quidem audire non solum nobis, sed in aliorum fidelium cordibus horrorem generat et stuporem* — *Vetera monumenta historica Hungariae sacrae illustrantia*. Ed.: Aug. Theiner. I. Roma, 1859. (A továbbiakban: Theiner I.) 1050. sz. Villani János krónikájában is olvashatunk arról, hogy a pápa neheztelt Nagy Lajos királyra IV. (Bajor) Lajossal való szövetsége miatt. — A három Villani krónikája. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Rác Miklós. Bp., 1909. 158–159. p.
- 14 *Áldásy Antal*: Regesták a vatikáni levéltárból I. In: Történelmi Tár 1894. 27. p. Együttal arra kéri Istvánt VI. Kelemen pápa, hogy a Visegrádon fogva tartott nápolyi hercegek érdekében járjon közben a bátyjánál.
- 15 *et quia nunc in Bawariam ad nuptias domini Stephani ducis, domini nostri transivimus* — DL 51573.
- 16 *Pór Antal*: Nagy Lajos (1326–1382). Bp., 1892. 244. p. A házasságról olvashatunk még Dlugossnál: [Stephanus], *qui Ludovici Romanorum regis et Bawarie ducis filia traducta unicam ex ea filiam susceperat* — *Iohannes Dlugossi: Annales seu Chronicae incliti Regni Polonie Liber Nonus*. Varsó, 1978. 223. p. Érdekes megfigyelni, hogy a herceg fiának, Jánosnak az alakja ekkor már nem élt az emlékezetben.
- 17 János hercegsége idején anyja intézte az ügyeket Szlavóniában. A gyermek korai halála (valószínűleg 1361) után, 1370-ig, I. Lajos király és Kotromanič Erzsébet Katalin nevű lányának megszületéséig Erzsébet számított magyar trónörökösnek. 1365-ben IV. Károly német-római császár Vencel fia számára megkérte a kezét, de Lajos lányának megszületése után az eljegyzést felbontották. Erzsébet Tarantói Fülöp címzetes konstantinápolyi császár felesége lett és 1380 előtt halt meg, mivel temetésére idősebb Erzsébet királyné végrendeletében hagyott

István tényleges, azaz területi hatalommal is rendelkező hercegi működése 1349-ben kezdődött meg: előbb Sáros és Szepes, majd Erdély hercegévé tette őt az uralkodó, a következő évben pedig szlavón–dalmát–horvát hercegeként tűnik fel a forrásokban. Hamarosan ismét Erdély élén áll, de 1352-ben a már szintén említett Szepes és Sáros tartoznak domíniuma alá. Legutolsó titulus- és területváltása 1353 elején történt, amely időponttól újra Szlavónia élén találjuk Istvánt. I. Lajos király innét már nem mozdította el öccsét; kormányzásának hamarosan a halál vetett véget. 1354. augusztus 9-én egy szerbek ellen vezetett királyi had hazafelé tartó útján hunyt el.¹⁸ Zágrábban temették el a Szent Istvánról nevezett katedrálisban.¹⁹

meghatározott összeget. — *Pór Antal*: István úr árvája. In: Századok 25. (1901) 97–115., 193–205. p.

- 18 Halálának időpontját a Zágrábi Krónika őrizte meg számunkra: *qui Stephanus obiit in vigilia beati Laurentii anno Domini MCCCCLIII in reversione de exercitu moto contra Rasciam* — SRH I. 215. p. A hadjáratról más elbeszlő forrás nem tájékoztat, viszont Margit hercegnő 1356. jan. 10-én kelt oklevélében találunk egy utalást: *dum idem dominus noster dux in subsidium incliti principis domini Lodovici illustris regis Hungarie, karissimi fratris sui in Serviam valido exercitu contra regem Rascie se transtulerat* — Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiac et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Coll. Tadeus Smičiklas. I–XVI. Zagreb, 1904–1976. (A továbbiakban: CD Croat.) XII. 239. sz. Peter Suchenwirt osztrák címerköltő is megemlékezik erről a hadjáratról, de a herceget nem említi. — *Bleyer Jakob*: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. In: Századok 33. (1899) 805–807. p. Szécsi Miklós országbíró 1358. okt. 25-én kiadott oklevél érdekességet őrzött meg számunkra erről a hadjáratról, egy pert ugyanis István herceg hadserege oszlásának 15. napjára halasztott: *in quindenis residentie exercitus excellentissimi principis domini Stephani, Dei gratia regnorum Sclavonie, Croatie et Dalmatie condam ducis felicitis recordationis, ad quindenas Epiphanie Domini proxime [tunc] preteritas proclamate* — Anjoukori okmánytár. Szerk. Nagy Imre. I–VI. Bp., 1878–1891. valamint Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. VII. Bp., 1920. (A továbbiakban: Anjou) VII. 241. sz. Ez a megjegyzés Hahót Miklós 1354-es oklevélnek tartalmi átirásában maradt fenn, így nem meglepő, ha a bán urának hadjárataknál írja ezt az eseményt. Minden más esetben azonban Lajos király által vezetett hadjáratról van szó. Pl.: Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Pest, 1871–Bp., 1931. (A továbbiakban CD Zichy) II. 444. sz.
- 19 *Kercselich, Baltasar Adam*: Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis. Pars I. Tomus I. Zágráb, é. n. 132. p. és *Klaič, Ivan*: Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ludjevita I. (1301–1382). In: Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 142. Zagreb, 1900. 126–218. és 140. p. (A tanulmány ismeretét Damir Karbićnak köszönöm.)

A hercegség általános jellemzői a XIV. század közepén

Történetírásunk eddig a dukátus kifejezést csak a XI. században létezett hercegségre alkalmazta. Anjou István hercegségével kapcsolatban az okleveles anyagban is ritkán olvashatunk az intézményre vonatkozó megnevezést. Kivételként említhető a herceg 1352. április 24-én kiadott oklevélben álló *sub suo dominio seu ducatu*²⁰ megfogalmazás, aholis a *dominium* kifejezés az „úrság” magyar szó tükörfordításaként értelmezhető, melynek mai jelentéseként — csakúgy mint a *ducatus* terminusnak — a hercegség adható meg. Ugyancsak hasonló olvashatunk Hahót Miklós egyik 1353-ban kelt oklevelében,²¹ valamint I. Lajos király 1353. április 26-án a velencei követek számára kiadott oklevelében is.²² A zágrábi püspökség történetében olvasható megjegyzés szintén arra utal, hogy ezen kifejezés használatának létjogosultsága van a XIV. század közepén létezett intézményre nézve is.²³

A tényleges területi hatalom elnyerése, azaz 1349 előtt is ismerünk Istvánnal kapcsolatosan olyan címet, amely azt sugallja, hogy rendelkezett már hercegséggel. Érdekes megfigyelni az 1349 előtt kelt pápai és magyar királyi oklevelekben található címeit: már 1339. május 12-én szlavón hercegnek nevezi I. Károly király egyik oklevele,²⁴ VI. Kelemen pápa azonban 1345-ben, András herceg halála kapcsán Erzsébet királynénak címzett vigasztaló levelében csak „szeretett fiúként” említi Istvánt.²⁵ Ugyanezen év novemberében I. Lajos király egyik levelében fivéréként említi öccsét,²⁶ míg decemberben szintén VI. Kelemen pápa már erdélyi hercegnek titulálja ugyanőt, amely cím a következő évek pápai okleveleiben következetesen megmarad.²⁷

-
- 20 Anjou V. 358. sz. Hasonló fogalmakat használ az 1361. márc. 8-án kelt nádori oklevél is János hercegségére: *in dominio seu ducatu domini Iohannis ducis, nepotis sui karissimi* — Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Ed.: Iohannes Bapt. Tkalčić. I–XIV. Zagrabiae, 1889–1932. (A továbbiakban: Mon. civ. Zagr.) I. 242. sz.
- 21 *tempore ducatus incliti principis domini Stephani* — Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. Ed.: Iohannes Bapt. Tkalčić. I–II. Zagreb, 1874. (A továbbiakban: Mon. episc. Zagr.) I. 127. p.
- 22 *dominium predicti ducatus* — Dipl. Eml. II. 351. sz.
- 23 *in ipso suo ducatu exstitit* — Mon. episc. Zagr. II. 4. p.
- 24 Anjou V. 273. sz.
- 25 *dilectum filium nobilem virum Stephanum, natum tuum* — Theiner I. 1039. sz.
- 26 *fratris nostri* — CD Croat. XI. 192. sz.
- 27 1345. dec. 28.: *clare memorie Caroli Regis Ungarie nato, duci Transsilvano* — Dipl. Eml. II. 118. sz., illetve 1346. jan. 9. — Dipl. Eml. II. 124. sz. és 1347. jan. 18. — Theiner I. 1098. sz.,

Tényleges területi hatalommal járó hercegi címet 1349-től viselt István és ekkor került sor saját udvartartásának megszervezésére is, melynek tagjait birtokai jövedelméből látta el.²⁸ Pontos dátumhoz azonban sem ezt az eseményt, sem a következő években történő címtérület-változásokat nem tudjuk kötni. Honorbirtokait 1349 közepén–végén bocsáthatta rendelkezésére a király, mert egy október 17-én kelt oklevélben már Magyarország hercegének, Sáros és Szepes megye honorbirtokai urának címezték,²⁹ novemberben viszont már az Erdély hercege címet is magáénak tudhatta.³⁰ A következő, 1350. év azonban újabb változásokat hozott: a második nápolyi hadjárat alatt István az anyakirályné, Erzsébet mellett mint régensherceg tűnt fel,³¹ illetve ezzel párhuzamosan a szlavón–dalmát–horvát hercegi címet viselte.³² Ezen első szlavón hercegség kezdetének datálásához némi támpontot adhat a bán által kiadott oklevelek kelte. Ugali Pál ugyanis minden esetben István herceg — és nem a király — által kinevezett bánnak titulálta magát. A volt országbírói ítélmester első ránk maradt szlavóniai vonatkozású oklevele 1350. április 19-én kelt, amelyből azt is megtudhatjuk, hogy báni minőségében február 18-án tartotta első gyűlését.³³ Az uralkodó szintén februárban kiadott okleveleinek méltóságsorából ugyanekkor eltűnt a bán említése, tehát valószínűsíthetően az év elején történt a váltás. Ebben a minőségében találkozhatunk Istvánnal egészen az év végéig.³⁴

Az 1351. esztendőben ismét Erdély hercegként bukkan fel a királyi öccs, majd decembertől újólag szepesi és sárosi hercegként említik az oklevelek.³⁵ Az élete végén, 1353–54-ben viselt szlavóniai és horvátországi dukátusának pontosabb da-

sőt a hozzá intézett levelekben is: 1348. márc. 17. — Dipl. Eml. II. 254. sz. és 1348. máj. 1. — Dipl. Eml. II. 260. sz. valamint Theiner I. 1140. sz.

28 Engel Pál: Honor, vár, ispánság – tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *uő.*: Honor, vár, ispánság – Válogatott tanulmányok. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2003. 101–105. p.

29 *dux Hungarie ac dominus terre Scepusiensis et de Sarus* — DF 258977.

30 1349. nov. 5.: *dux Transsilvanus ac dominus terre Scepusiensis et de Sarus* — DL 57326.

31 Levelezik vele a velencei államtanács: *quod similiter respondeatur domino duci Stephano* — Dipl. Eml. II. 313. sz. és anyjával együtt küld követeket külföldre: *quod ambaxatori domine regine Hungarie et ducis Stephani respondeatur* — Dipl. Eml. I. 320. sz.

32 1350. máj. 17.: *Sclavonie, Croatie et Dalmatie dux* — DL 91451, és 1350. okt. 22. — DF 249099.

33 *ad primam congregationem nostram* — CD Croat. XI. 450. sz. I. Lajos király 1350. febr. 18-án kelt oklevelében István herceg szlavón–horvát–dalmát hercegként szerepel és a méltóságsorban már nem említik a bánt — CD Croat. XI. 439. sz.

34 Utolsó ilyen minőségben kiadott oklevele 1350. nov. 22-én — DF 249099.

35 *dux Transsilvanus* — DF 277848, DF 286543, illetve *dux Scepusiensis et de Sarus* — DF 228465, DL 83267.

tálásához a saját oklevelek keltezése mellett ismételtén támpontot adhat a herceg által kinevezett bán oklevelés felbukkanása. Lackfi István, az uralkodó által kinevezett szlavón bán 1353. január 13-i működése még adatolható,³⁶ az István herceg által kinevezett Hahót Miklósról azonban csak 1353. április 29-én történik említés.³⁷ A herceg első, szlavón hercegeként kiadott oklevele pedig éppen a két dátum közé, március 10-re esik.³⁸ Valószínűsíthető tehát, hogy 1353. elején — januárban vagy februárban — kapta meg István e területet másodízben.³⁹

Míg 1349-ben a herceg „státusza” eléggé esetleges volt és első ránk maradt oklevelében a hercegi honorbirtokain élők ügyében rendelkezett, addig alig egy hónap múlva már az Erdély hercege címet is viselte. Valószínűleg azonban nem volt ideje arra, hogy itt berendezkedjen, hiszen a következő évben a magyar király elindult Nápolyba, István öccsét pedig a hadműveleti területhez legközelebb eső országrész élére állítva Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegévé tette, ugyanakkor viszont az ország ügyeinek intézését is — egyetértésben az anyakirálynéval — rábízta. Érdekes helyzet alakult ki így 1350-ben Szlavóniában. István herceg, aki a tartomány urának számított, nem tartózkodott a területen, hanem Budán élt, ahol anyjával, Erzsébet királynéval együtt régenshercegeként irányította az országot, ahogyan azt bátyja távozásakor meghagyta,⁴⁰ míg helyette Zágrábban Ugali Pál, az általa kinevezett bán intézte a napi ügyeket. Így hercegeként — és jellemző módon csak ekkor, az 1350. észtendőben — hozott olyan döntéseket és adott ki olyan okleveleket is, melyek nem hercegségének területére vonatkoztak. Ennek megfelelően egy Budán, anyjával közösen kiadott parancslevelében Szepes megyét utasította, hogy a király távollétében tartsanak vizsgálatot egy föld birtokviszonyaival kapcsolatban.⁴¹ Máskor az ország legváltozatosabb helyein fekvő

36 CD Croat. XII. 103. sz.

37 Anjou VI. 60. sz.

38 CD Croat. XII. 107. sz.

39 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. I. 17 p.: István herceg második szlavón hercegségének a dátuma pontosítandó: nem 1351–54 között, hanem 1353–54-ben volt Anjou István újra szlavón herceg. Saját maga is két hercegséget különböztetett meg, ez látható 1353. ápr. 11-én kelt oklevelében, ahol egy 1350. évi adományát *primus ducatus*a idjé alattinak minősíti — CD Croat. XII. 113. sz. Megjegyzendő még, hogy Engel Pál itt (I. 23. p.) említett adataival ellentétben Csúz János nem volt vicebán István herceg idjé alatt, hiszen 1351-ben István erdélyi herceg volt.

40 *absente ipso domino rege, fratre nostro karissimo totalis cura sui regiminis et regni gubernacula, tum iure naturali exposcente, tum etiam ex ipsius regalibus benigna admissione nostre incumbi dinoscitur* — Dipl. Eml. II. 318. sz.

41 1350. jún. 29. — Anjou V. 232. sz.

birtokokat részesített különleges hercegi védelemben⁴² vagy a kölni és Rajna melletti kereskedők számára biztosított vámvédelmet atyja oklevelének átírása révén azon kitételrel, hogy a király távollétében semmi „újítás” ne legyen az országban.⁴³ 1350 augusztusában a budai és esztergomi kamaraispánoknak, valamint azok официálisainak parancsolta meg, hogy az uralkodó rendelkezése értelmében a nyulak-szigeti apácák jobbágyaitól ne szedjék be a kamarahaszna adót,⁴⁴ szeptemberben pedig a borsodi főesperes a herceg parancsa alapján végzett határjárását.⁴⁵ Elmondható tehát, hogy István Budán intézte azon kisebb jelentőségű ügyeket, amelyekkel a felek a királyi udvart megkeresték. A királyi családon belül így valószínűleg sajátos munkamegosztás alakult ki, aminek lényege az lehetett, hogy egyrészt a kormányzásban ekkor még járatlan István hercegnek lehetőséget biztosítottak a tanulásra, másrészt viszont a kisebb ügyek vitelével Erzsébet anyakirálynét is mentesítették, aki inkább az országos politikát intézte.

István későbbi (1351. évi erdélyi és 1352. évi szepesi és sárosi) hercegsége alatt már csak hercegi tartományának ügyeivel foglalkozott. Az utóbbi időszakban kiadott okleveleinek datálása alapján valószínűsíthető, hogy körutat tett a fennhatósága alá tartozó területen, így intézve a napi ügyeket. 1353–54-ben Szlavóniában szintén a herceg vezette a napi ügyintézkést, de ekkor Zágrábon kívül csak Budán és Ivanicsban keltezett oklevelet. Régensi működését követően az országos politikát befolyásoló ügyekben csak egyszer tűnik fel a neve: 1353-ban a Dalmácia ügyét újra felhívta velencei követek elől a magyar király azzal az indokkal tért ki, hogy mivel most István a terület hercege, azért nélküle erről a területről semmit nem dönthet.⁴⁶

42 *in nostram... proteccionem et cautelam specialem* veszi 1350. aug. 27-én Borsmonostort — CD Croat. XI. 463. sz. [A szövegben *fratres ordinis Sancti Bernaldi de clauastro ecclesie Beate Virginis de Burs* szerepel. Valószínűleg az oklevelet fogalmazó a monostor védőszentjét (Szűz Máriát) a ciszterci rend alapítójával (Szent Bernáttal) keverte össze. A Sopron megyei Borsmonostor közel esett Vas megye északnyugati határához, ez magyarázza, hogy az oklevélben a herceg e megye hatóságának parancsolta meg a szerzetesek és jobbágyaik megoltalmazását.] 1350. aug. 27-én, mikor a Zala megyében birtokos Vátkai Dezső fiainak adott ki ilyen tartalmú oklevelet — CD Croat. XI. 471. sz.

43 *nos in absentia... domini regis... novitates non velimus in regno fieri aliquales* — Dipl. Eml. II. 318. sz. Ugyanerről ad ki oklevelet I. Lajos 1344-ben — Dipl. Eml. II. 50. sz., Lőrinc királyi tárnokmester pedig 1345-ben — Dipl. Eml. II. 65. sz.

44 DL 4165.

45 Anjou V. 244. sz.

46 Dipl. Eml. II. 351. sz.

Különkormányzati területek

A dinasztikus különkormányzat klasszikus területein, azaz Erdélyben és Szlavóniában, a korábban is meglévő tisztségviselők — a vajda és a bán — István herceg uralma alatt is megvoltak, de közvetlen függésük az uralkodótól megszűnt; az őket kinevező felettes a herceg lett.⁴⁷ Ezen méltóságok így vesztek presztízsiükből, és ha nem is a vicebán vagy az alvajda tisztségének rangjára csúsztak le, viselőik nem élvezhettek akkora cselekvési szabadságot, mint elődeik.

A szlavón báni tisztelet 1350-ben Ugali Pál töltötte be, aki az országbírói ítélőmester tisztségét cserélte fel erre a — látszólag — magasabb méltóságra. Helyzetét jól mutatja, hogy ebben az időben a bán nem tűnik fel a királyi oklevelek méltóságsorában és maga Pál sem Horvátország és Szlavónia bánjának, hanem *per inclitum principem dominum Stephanum Dei gratia totius Sclavonie, Croatie et Dalmatie ducem, in dictis regnis Sclavonie et Croatie banus constitutus*ként címzi magát.⁴⁸ Mivel maga is tiszttában volt azzal, hogy nem a király által kinevezett báni méltóság tekintélyével rendelkezik, érthető, hogy igen hamar újra országbírói ítélőmesterként látjuk viszont.⁴⁹ Mivel azonban ebben az időszakban István herceg nem látogatott el tartományába, hanem Budán, Erzsébet királyné oldalán régensherceggként irányította az országot, Zágrábban a napi ügyek intézését Ugali Pál vezette, valamint a herceg felhatalmazása alapján a *generalis congregatiok*at szintén ő tartotta.⁵⁰

Hahót Miklós 1353–56. évi bánása idején az oklevelek *intitulatio*jában már a korábban megszokott állapotra jellemző címzés tűnik fel. István herceg életének utolsó két évében, második szlavón hercegségének idején, Zágrábban tartózkodott, így valószínűsíthetjük, hogy Miklós bán az ügyeket nem intézhette akkora szabadsággal, mint előző bánása idején (1343–46), vagy mint ahogyan azt Ugali Pál tette. Azt is tudjuk, hogy Miklós két bánása alatt két különböző pecsétet használt: 1353-ban a zágrábi káptalan megbízottja egy oklevelet mutatott be átíratásra, amelyet Miklós előző bánása alatt használatos pecséttel erősítettek meg. A

47 *Kristó Gyula*: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 114. és 124. p.

48 Vö. egyik első ránk maradt báni oklevelének szövegével, melyben kiemeli, hogy István herceg kegyelméből nyerte el a báni méltóságot: 1350. ápr. 9. — CD Croat. XI. 450. sz.

49 1326-ban Nagymarton Pál országbíró jegyzője volt, 1342-ben pedig már ítélőmesterként láthatjuk. 1350-ben horvát–szlavón bán lett István herceg mellett, de innét igen hamar távozott és újra országbírói protonotariusként találkozhatunk vele. — *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 91–100. p.

50 *de mandato ipsius domini Stephani ducis* pl. 1350. febr. 20-án — CD Croat. XI. 441. sz.

transumptumot már azon pecséttel látta el a bán, melyet István herceg idejében használt.⁵¹ A *generalis congregatiok*at továbbra is ő tartotta, akárcsak korábban, szintén hercegi felhatalmazás alapján. Érdekes még megfigyelni ebben a két évben a hercegi és báni emberek körének bizonyos fokú átfedését: néhányan hol a herceg, hol pedig a bán embereként tűnnek fel határjárások, tudományvételek alkalmával. Ezek alapján valószínű, hogy a hercegi udvarba olvadtak be a bán emberei, ha uruk is ott élt.⁵²

Erdélyben és Szlavóniában az ispánok helyzete is különbözött az ország egyéb területein lévő *comesek* állásától. Míg ugyanis a magyarországi megyék élén álló vezetőket a király nevezte ki, tőle függtek, addig a különkormányzat hagyományos területein a király és az ispán között találjuk a bán, illetve a vajda személyét. Anjou István szlavón, illetve erdélyi dukátusa idején azonban a király és az ispán közé egy újabb intézmény épült be: a herceg. Általánosan megfigyelhető, hogy ilyenkor az ispán a herceget vallotta urának és több olyan *comes* is van István dukátusainak területén, aki más alkalommal más szerepben tűnik fel. Így Megyericsei György 1350-ben és 1353-ban is *protonotarius* volt, később pedig Orbász megye *comese* lett. Pósafi Balázs 1350-ben relátor volt, majd 1351-ben az aradi ispáni tisztet viselte.

Erdélyen és Szlavónián kívül azonban István dukátusa még egy területen, Szepesben és Sárosban is felbukkant. Ám ez sem előzmények nélküli. Tudjuk, hogy II. András király Kálmán nevű fia, aki 1214–19-ben Halics uralkodója is volt, Magyarországon Szepeset birtokolta hátországgként. IV. (Kun) László király felesége, Izabella pedig szintén Szepes élén állt, ahogyan a király anyja, az özvegy Erzsébet királyné is.⁵³ A XIV. század elején ez a terület a Drugeth család birtokához tartozott. 1315-ben Drugeth Fülöp Szepes megye ispáni tisztét nyerte el, majd 1328-ban Vilmos Sáros megye *comese* lett. A nápolyi eredetű Drugeth család „tartománya” azonban 1342-ben, Vilmos nádor halálával megszűnt. A kezdeményezések ellenére azonban a fejlődés István hercegsége alatt sem mutatott azon irányba, hogy Sáros és Szepes megye területén Erdélyhez és Szlavóniához hasonlóan önálló tartomány alakuljon ki.⁵⁴

51 *sub sigillo nostro quo utebamur, quando videlicet eiusdem banatus honore primo ante aliqua tempora pociebamur* és az átírt oklevélet *sub nostrum sigillum, quo nunc utimur tempore ducatus incliti principis domini Stephani* adta ki — Mon. episc. Zagr. I. 127. p.

52 Pl. Gorbonoki István. Lásd a Függelék 1. pontjában, a 14. szám alatt.

53 *Zsoldos Attila*: Szepes megye kialakulása. In: Történelmi Szemle 43. (2001) 1–2. sz. 21–26. p.

54 *Kristó*, Tájézmlélet és térszervezés 147. p.

A következőkben István hercegi működésének főbb területeit szeretnénk áttekinteni. A fennmaradt forrásanyag jellegéből következően ezek elsősorban kormányzati-igazgatási jellegűek. Külön tárgyaljuk a hercegi tevékenység különböző színtereit, úgymint a hercegi udvart, a hercegi bíraskodást és a donációs politikát.⁵⁵

A hercegi udvar (*aula*)

A hercegi aula felépítése a királyi udvar mintáját követte; a főbb udvari tisztségviselőket — a nádor és a lovászmester kivételével — megtaláljuk benne,⁵⁶ de ugyanúgy helyet kaptak Zágrábban az udvari lovagok és udvari ifjak is. Tudjuk, hogy a fő udvari bírói és gazdasági tisztségviselő, vagyis az udvarbíró és a tárnokmester István herceg udvarában minden esetben egy személy volt. Ennek okát forrásaink nem adják meg, így csak arra gondolhatunk, hogy a hercegi udvar nem volt nagy létszámú, ezért kerülhetett sor — és ezt különösen a Budán szolgáló Köbli Miklós esetében figyelhetjük meg — a nagyarányú tisztségelvonásra.

Fontos momentum, hogy a hercegi udvarban nem találjuk meg a lovászmesteri tisztséget. Ez is azt mutatja, hogy Istvánnak nem állt szándékában az önállósodás, hiszen a *magister agazonum* a királyi hadsereg marsallja volt, így a csak belpolitikailag önálló hercegnek nem volt szüksége állandó hadseregre, parancsnokkal.⁵⁷ A királyi hadjáratban ugyanakkor részt vett a herceg is a familiárisaiból összeállított csapat élén. Erre utal Hahót Miklós 1354-es oklevelének tartalmi átirata, amelyben egy pert István herceg hadserege oszlásának 15. napjára halasztott. Mivel minden más esetben a királyi hadjáratként szólt erről, ezért ezt speciálisan a herceg vezette csapat tagjaira vonatkoztathatjuk.⁵⁸

Amikor István dukátusa a Szepességre és Sárosra terjedt ki, egyes udvari méltóságainak tisztsége összekapcsolódott Szepes megyével, illetve Szepesvárral. Ennek előzménye az Árpád-korban is kimutatható. Kálmán herceg és halicsi király

---

55 Mindezekkel a kérdéskörökkel szorosan összefügg a hercegi kancellária bemutatása is. Mivel azonban igen összetett kérdéscről van szó, ezért külön tanulmányban szeretnénk foglalkozni vele. A továbbiakban csak a legszükségesebb diplomatikai, szfragisztikai problémákat érintjük.

56 Az egyes személyekre vonatkozó információkat lásd a Függelékben.

57 Lovászmester In: Korai magyar történelmi lexikon 416. p. (Tringli István szócikke)

58 *in quindenis residentie exercitus excellentissimi principis domini Stephani, Dei gratia regnorum Sclavonie, Croatiae et Dalmatie condam ducis felicitis recordationis.* Az adatot Szécsi Miklós 1358. okt. 25-én kelt oklevelc tartotta fenn — Anjou VII. 241. sz.

tárnokmestere, Dénes 1216-ban szepesi ispán is volt. Később Izabella királyné is birtokában volt Szepesnek, míg tárnokmestere, Moys a megye *comese* volt 1274–75-ben. Hasonló helyzetet figyelhetünk meg IV. László király anyja, Erzsébet esetében is, aki szintén a terület élén állt és 1279–80-ban a tárnokmestere vezette a megyét.⁵⁹ Ugyanezt találjuk István herceg első szepes–sárosi hercegsége alatt is, amikor Bálint a herceg udvarában egyszerre töltötte be a tárnokmesteri és az udvarbírói tisztet, valamint volt Szepes megye ispánja és Szepesvár várnagya. 1352-ben Köbli Miklós töltötte be a hercegi udvarban a tárnokmesteri tisztet és ő volt Szepesvár *castellanusa* is. Arról azonban, hogy a megye ispáni tisztét is viselte volna, nem maradt adatunk, de a fenti párhuzamok alapján joggal gondolhatunk erre. Ezek az emberek — és ez különösen István hercegségeire igaz — a hercegek és királynék belső, bizalmi köréhez tartozhattak, hiszen több fontos tisztséget tartottak egyszerre kezükben. Kálmán herceg hátországát ugyanaz a személy biztosította, aki pénzügyei élén állt; a királynék is a gazdasági ügyeik vitelét bízták rá a szepesi ispánra, míg a XIV. század közepén István herceg udvarában a fő gazdasági és bírói tisztség mellett — Köbli Miklós esetében — az ajtónállómesteri tisztség és a szepesi ispáni tiszt is egy kézbe került.

A rendelkezésre álló okleveles anyag alapján jelen pillanatban így fest István herceg főbb méltóságviselőinek listája:

1.) udvarbíró (*iudex curiae*)

Bálint — 1349. augusztus 31. — DF 274644

Köbli Miklós — 1352. január 16. — CD Hung. IX/2. 70. sz.

Györkönyi Iván fia Dezső — 1354. március 8. — CD Croat. XII. 229. p.

uő. — 1354. március 20. — CD Croat. XII. 233. p.

2.) tárnokmester (*magister tavernicorum*)

Bálint — 1349. augusztus 31. — DF 274644

Köbli Miklós — 1352. január 16. — CD Hung. IX/2. 70. sz.

Györkönyi Iván fia Dezső — 1354. február 3. — CD Croat. XII. 222. p.

uő. — 1354. március 20. — CD Croat. XII. 233. p.

3.) pohárnokmester (*magister pincernarum*)

Györkönyi Dezső fia Iván — 1354. március 8. — CD Croat. XII. 229. p.

uő. — 1354. március 20. — CD Croat. XII. 233. p.

4.) asztalnokmester (*magister dapiferorum*)

Bátmonostori László — 1354. március 21. — CD Zichy II. 416. sz.

⁵⁹ Zsoldos, Szepcs megye 25. p.

5.) ajtónállómester (*magister ianitorum*)

Köbli Miklós — 1352. január 16. — CD Hung. IX/2. 70. sz.

6.) kamaraispán (*comes camerae*)

Liger(i)us fia Péter — 1353. szeptember 16. — CD Croat. XII. 144. sz.

A kisebb udvari méltóságok⁶⁰ közül a herceg udvari lovagjai közül négyet ismerünk: ketten a budai, ketten pedig a zágrábi udvarban teljesítettek szolgálatot. Budán szolgálta urát György fia András, aki 1349-ben *homo ducisként* vett részt egy határjáráson, Ardói Zoárdfi György pedig István erdélyi hercegsége alatt tartózkodott annak aulájában.⁶¹ Zágrábban az egyik udvari lovag Atyinai János volt, akinek Körös megyében fekvőtek családi birtokai, amelyekre a hercegtől pallosjogot is kapott 1353 júniusában.⁶² A másik, Beke fia Leontius pedig 1354 áprilisában kapott adományt a hercegtől.⁶³

Udvari ifjúval már 1350-ben találkozunk Péter személyében, aki egy, a bácsi káptalan által elvégzett vizsgálaton vett részt, mint hercegi ember.⁶⁴ Fülöp fia János, aki szintén udvari ifjúként szolgált, 1354-ben apjával együtt egyik öröklött földbirtokát adományozta a zágrábi ágostonos remeték számára.⁶⁵

A herceg, mint dukátusának legfőbb bírója, a hiteleshelyekhez írott parancsleveleiben — az országos gyakorlatnak megfelelően — megjelölte azon embereket, akik a hiteleshelyi tanú mellett a parancs végrehajtására vagylagosan kiküldendők voltak. Ezeket a herceg okleveleiben a *homo noster* kifejezés jelöli, míg a hiteleshely jelentéseiben a *homo vester* kapcsolatot találjuk. Ők a *homo regius* szerepét töltötték be, a megbízó hatóság okán azonban *homo ducisként* találkozhatunk velük.⁶⁶ Az 1351. évi 22. törvénycikk értelmében a királyi ember abból a megyéből való kell, hogy legyen, ahol az eljárást végzi⁶⁷ — és ez nagy valószínűséggel vonatkoztatható a hercegi emberekre is —, ezért ez a hercegi udvar legváltozóbb csoportja.

60 A hercegi udvar teljes archontológiáját lásd a Függelékben.

61 CD Hung. IX/1. 367. sz., illetve DL 38157.

62 CD Croat. XII. 129. sz.

63 DL 94423.

64 CD Croat. XI. 462. sz.

65 CD Croat. XII. 179. sz.

66 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány és jogtörténet. Bp., 2000. 148–149. p. A bán által utasított embereket *homo baninak* nevezték — CD Croat. XI. 409. sz.

67 *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry... auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai.* Bp., 1976. 138. p.

Ugyancsak változott az aula összetétele a herceg költözéseivel: amint István új terület élére került, udvarának személyzete jelentős mértékben kicserélődött. Jellemző módon általában az adott területen élő köznemesség közül kerültek ki emberei, akik a herceg távozta után nem mentek annak udvarával, hanem megmaradtak a megyei életben, mint ispánok, alispánok, vagy teljesen el is tűnhettek a közéletből. Kevés olyan emberről van tudomásunk, aki több területre is követte urát.

A hercegi aula tagjai 1353–54-ben erősen kötődtek Szlavóniához és az ország déli megyéihez. Köszönhető ez értelemszerűen annak, hogy a herceg 1353-ban családjával együtt leköltözött Zágrábba és Gréc városában rendezte be szálláshelyét, valószínűleg a régi királyi palotában. Ugyanakkor azonban Kapronca városában is tartott fenn szálláshelyet.⁶⁸ Az udvartartás több tagjáról tudjuk, hogy családjában vagy nagyapjuk, apjuk vagy még gyakrabban gyermekük, unokájuk valamely megye ispáni tisztét viselte. Az Atyinai családban mind a két esetre láthatunk példát: Atyinai Jánosnak, a herceg udvari lovagjának apja, Jakab, Siklósi Péter baranyai ispán lányát vette feleségül, míg ugyanennek a Jánosnak a fia, István, somogyi alispán volt. Egy másik családtag, Atyinai Miklós, Monoszlai Egyed lányát vette nőül, akinek Körös megyében voltak azon birtokai, amelyeket később, Egyed halála után, I. Károly király az Atyinai családnak adott háramlott birtokként. Györkönyi Iván hercegi pohárnokmester fia, Dezső, tolnai alispán volt; Jánosnak, a hercegi udvar *iuvenisének* nagyapjáról, Paris fia Paris *comes*ről pedig tudjuk, hogy 1327-ben a Zágráb megyei Szomszédvár várnagya volt és több ízben állt a zágrábi káptalan előtt esküdtként.⁶⁹

István herceg bírói működése (*ducalis praesentia*)

Az István herceg nevében kiadott okleveleket vizsgálva, azokat tartalmuk alapján két jól elkülöníthető csoportra oszthatjuk. Míg az egyikbe a hercegi jelenlét (*ducalis praesentia*) bíróságán *de iustitia* ügyekben kiadott okleveleket sorolhatjuk, a másik esetben inkább arról van szó, hogy a herceg színe előtt megjelenő sze-

---

68 1353. márc. 10.: *loco sessionali seu curie ac edificiiis domorum ducatu... in eadem civitate Kapruncha* — CD Croat. XII. 107. sz.

69 CD Croat. IX. 274. sz., Anjou III. 531. és 750. sz.

mélyek bizonyos kegyet, illetve kiváltságot kértek uruktól. Ebben az esetben a herceg *de gratia* tevékenységéről beszélhetünk.⁷⁰

A hercegi jelenlét bíróságának vizsgálata a jogtörténeti kutatások számára eddig határterület volt. Bertényi Iván az Anjou-kori országbírói intézményről írott monográfiájában jegyzi meg róla, hogy vizsgálata későbbi kutatások tárgyát kell, hogy képezze.⁷¹ Előljáróban az is leszögezhető, hogy a fennmaradt csekély mennyiségű okleveles anyag nem őrzött meg számunkra olyan pert, amely a hercegi jelenlégi bíróság előtt zajlott, így csak a különböző pertípusokra, illetve a bíróság illetékességi körére lehet következtetni.

Egy 1349. november 5-én, Budán kelt oklevelében például elrendelte István herceg, hogy a Sáros megyében birtokos Komlósi Pál földjeit — amelyeket a maga számára azért foglaltatott le, mert Pált a testvérgyilkosság vádjában bűnösnek találták — adják vissza. Minderre annak okán került sor, mert Pál sógornője és unokaöccsei a hercegi jelenléte elé járulva (*nostram ducalem adiente praesentiam*) kijelentették, hogy a család fő természetes halállal (*non aliqua plaga vel ictu vulneris sed per viam vere naturalis infirmitatis*) hunyt el. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Komlósi Pált egy *generalis congregation* közvád alapján vádolták be (*relatione quorundam hominum*) és a herceg jelenlégi bírósága ítélte el tetteért, hiszen az a maga számára foglalta le a birtokait, majd pedig a családtagok kérésének helyt adva vizsgálta felül korábbi döntését.⁷²

Perényi Miklós és fiaiak Vitézi Lőrinc ellenében történő megidézésére adott 1352. október 25-én István herceg parancsot a szepesi káptalannak,⁷³ a hiteleshely pedig ennek értelmében az idézést végrehajtó hercegi ember mellett eljárva a hercegi jelenlét elé (*in vestram praesentiam*) történő idézésről jelentett.⁷⁴

A *ducalis praesentia* bíróságának létét legbiztosabban azonban egy 1353. március 10-én kelt oklevélből lehet bizonyítani. Ebben Anjou István Kapronca polgárai számára kiváltságokat és mentességeket adott,⁷⁵ többek között engedélyezve a

70 Ezt a fajta osztályozást alkalmazza I. Lajos király oklevelcínél *Kumorovitz L. Bernát*: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 295. p.

71 Bertényi, Az országbírói intézmény 48. p.

72 Anjou V. 192. sz.

73 *Nicolaum de Peren eiusque filios Stephanum et Nicolaum contra Laurentium de Vitez ad nostram presenciam citet* — CD Hung. IX/2. 72. sz.

74 1352. nov. 4. — CD Hung. IX/2. 84. sz.

75 A későbbi oklevelek tanúsága szerint a város lakóinak a várnagyokkal később több problémája is adódott, a herceg, illetve Margit hercegnő a város kiváltságainak tiszteletben tartására szólította fel több esetben várnagyait. — CD Croat. XII. 163. és 217. sz.

szabad bíróválasztást. A bíró az esküdtekkel minden ügyet a szokások szerint íté-
het meg, ha azonban panasz merülne fel munkájára, akkor a herceg vagy a tárnok-
mester jelenléte elé lesz idézendő.⁷⁶ Kapronca városának egy másik okleveléből
ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy a közösség ugyanazon kiváltságokat élvez-
te, mint Zágráb városa.⁷⁷

Mindenképpen megemlítendő még Hahót Miklós bán egy 1354. évi ítéletlevele
a verőcei polgárok és Magyar Pál ügyében. Az oklevél a per báni törvényszékhez
kerülésének folyamatát is rögzíti. Eszerint először a királyné különös jelenlétéhez
(*in speciali praesentia reginalis maiestatis*) került, innét pedig a herceg jelenlét-
éhez (*in praesentiam ducalis maiestatis*) helyezték át az ügyet, majd ezután Hahót
Miklóshoz. Ebben a perben a bán bírótársai között Györkönyi Dezső, a herceg ud-
varbírája is helyet foglalt.⁷⁸

A felsorolt példák közül is kitűnik, hogy a *ducalis praesentia* egy létező és jól meg-
határozható illetékességi körrel rendelkező bíróság volt. Illetékessége kiterjedt bir-
tokperekre, hatalmaskodási ügyekre, illetve ez működött a hercegi területeken lévő
városok rendes fellebbviteli fórumaként is. A fennmaradt oklevelés anyag kis szá-
ma és különösen az ítéletlevelek elpusztulása miatt a bíróság konkrét működésére
vonatkozóan csak töredékek ismeretesek, így például 1352-ben arról értesülhe-
tünk, hogy az idézésre rendelt hiteleshely az alperest Szent Márton nyolcadára
idézte a hercegi jelenlét elé.⁷⁹

76 *idem iudex pro tempore constitutus cum suis iuratis concivibus universas causas inter ipsos
emergendas more et consuetudine aliarum liberarum civitatum [iudicabit], qui si in reddenda
iusticia cuiquam querulanti negligens affuerit, extunc ipsemet iudex civitatis ad ducalem vel
magistri tavernicorum presentiam legitime evocetur* — CD Croat. XII. 107. sz.

77 1353. dec. 8.: *civitatem nostram Kuppruncha vocatam ea prerogativa libertatis, quam civitas
nostra Grecensis habere dinoscitur...* — CD Croat. XII. 161. sz. I. Lajos király 1356. nov. 4-én
kelt kiváltságlevelében olvashatjuk ugyanczt: *libertates... quibus etiam inter ceteros civitas
nostra Grecensis est gavisia* — CD Croat. XII. 280. sz. Szlavóniában jellemzően Zágráb város-
jogát adományozzák a többi kiváltságot település számára is. 1279-ben IV. László Bihács szá-
mára adta a zágrábi hospesek kiváltságát: *in omnibus et per omnia ipsi et eorum successores
libertatem eam habeant, quam hactenus habuerunt et qua hospites nostri de monte Grecensi
apud Zagrabiam gratulabantur* — Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum.
Magyarország mellékartományainak oklevéltára III. Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubica,
Orbász és Szana vármegyék 1244–1710.) Szerk.: Thallóczy Lajos és Horváth Sándor. Bp.,
1912. 14. sz.

78 1354. febr. 3. — CD Croat. XII. 167. sz.

79 CD Hung. IX/2. 84. sz.

István herceg kegnyilvánító (*de gratia*) tevékenysége

Anjou István a területi különkormányzatán fekvő városoknak, az ott birtokos családoknak, illetve egyházaknak gyakran adományozott mentességeket, kiváltságokat. A kérelmezők leggyakrabban a herceg színe elé (*ad/in nostram praesentiam*) járulva adták elő kérésüket. Szentjakabi Tamás okicsi várnagy például arra kérte Istvánt, hogy tekintetbe véve a már gyermekkorra óta bemutatott szolgálatait, adományozzon neki egy bizonyos Orbász megyei földet, amely tulajdonosának magtalan halála után a hercegre háramlott. István, figyelembe véve Tamás hűséges szolgálatait, kérését teljesítette.⁸⁰ Három évvel később aztán ugyanez a Tamás már azt kérte urától, hogy a korábban adományozott birtokért cserébe megkaphassa a Körös megyei Szentpétert. Ezen adományhoz sem volt szükség királyi jóváhagyásra, ugyanis a birtok hercegi tulajdonban volt.⁸¹

Atyina János, István herceg udvari lovagja azzal a kéréssel állt ura elé, hogy mivel családjának birtokain elszaporodtak a gonosztevők, a legsúlyosabb büntetéssel (*capitali sententia*) sújthassák őket. A herceg a pallosjogot adományozó oklevelét 1353. június 3-án bocsátotta ki.⁸² Ugyanebben az évben kaptak Kapronca város polgárai kiváltságokat⁸³ és járta ki Ambrus mester, ugyanezen város jegyzője, a település mindenkori jegyzője számára a tizedek tizenhatodát állandó jövedelemként.⁸⁴ 1354 májusában pedig bizonyos marócsai várjobbágyokat: Rathk fia Miklóst, illetve unokatestvéreit, Ivánt és Györgyöt, valamint Brokon fia Mártont és Péter fia Bánkot vette fel a herceg az igazi nemesek és királyi szerviensek közé.⁸⁵

Mindezekből megállapítható, hogy István dukátusa élén széles hatáskörrel rendelkezett Zágrábban. Királyi beleegyezés nélkül adományozhatott birtokot a hercegi birtoktestből, városi kiváltságokat, pallosjogot, illetve nemességet, azaz olyan privilégiumokat, melyek királyi előjognak számítottak.⁸⁶

Más esetben már meglévő kiváltságok, illetve mentességek védelme érdekében fordultak a kérelmezők Istvánhoz. A második nápolyi hadjárat idején, 1350-ben a

80 1350. okt. 10. — CD Croat. XI. 487. sz.

81 1353. ápr. 11.: *manus nostras... extitisse* — CD Croat. XII. 113. sz.

82 CD Croat. XII. 129. sz.

83 1353. márc. 10. — CD Croat. XII. 107. sz.

84 *sedecimam partem universorum proventuum decimalium in blado et vino et aliis necessariis* — CD Croat. XII. 161. sz.

85 *in cetum et numerum purorum regni nobilium et servientium regalium* — CD Croat. XII. 181. sz.

86 *Eckhart*, Magyar alkotmány- és jogtörténet 68. p.

távollevő királyt helyettesítő herceget kérték Sopron polgárai, hogy erősítse meg szabadságaikat, mivel eddigi kiváltságuk ellenére különböző ispánoktól zaklatást kénytelenek elszenvedni. A herceg ennek eleget téve szigorúan intette Rudolf ispánt, hogy ne háborgassa többé a soproniakat.⁸⁷ 1351-ben Miklós brassói dékán, valamint Krisztián vidombáki (Weidenpach) plébános kéri a barcasági tizedek Bereck fia Miklóssal szembeni védelmét,⁸⁸ 1352-ben pedig Sáros, Eperjes és (Kis)Szeben városok bírának panaszára inti a herceg az udvarbíróját a városok I. Károlytól kapott ítélezési kiváltságának tiszteletben tartására.⁸⁹ Hasonlóképpen megerősítést nyert Bártfa város I. Lajos királytól kapott kiváltságlevele, valamint az ugyancsak Lajostól Pető fia Miklós erdélyi vajda részére adományozott pallosjog is.⁹⁰

A *generalis congregatio*k működés István herceg idején

Mivel a címben említett gyűléseken összefonódott a herceg előbbieken tárgyalt *de gratia* és *de iusticia* jellegű tevékenysége, ezért ezeket érdemes külön is megemlíteniünk. A herceg felhatalmazásából tartott *generalis congregatio*ról — forrásaink töredékes volta miatt — csak István első, illetve második szlavón hercegsége idejéből van konkrét adatunk, pedig Erdélyben is rendszeresen megtartották ezeket a gyűléseket, bár annak nincsen nyoma, hogy 1351-ben István nevében hirdették volna meg ezeket. A Sáros és Szepes megyei gyűlések esetleges összehívására csak következtetni tudunk: amint arról már fentebb szó volt, 1349-ben Komlósi Pált ítélte el a herceg bizonyos emberek feljelentése alapján (*ex relatione quorundam hominum*), amely valószínűleg a törvényszéken elhangzott közzévalat fogalmazta meg.⁹¹

Szlavóniában a *generalis congregatio*t az 1350-es évek közepén mindig István herceg felhatalmazására hívta össze a bán és mindig egy adott terület lakosai részére.⁹² Az első olyan közgyűlés, amelyet a herceg nevében tartottak, Ugali Pál bán nevéhez köthető. 1350. február 20-án kelt oklevelében emlékezik meg a közgyű-

---

87 *in eorum iuribus molestare, impedire, perturbare vel aliquantulum dampnificare non praesumatis neque debeat* — Sopron szabad királyi város története. I/1. Oklevelek (1162–1406). Közli: Dr. Házi Jenő. Sopron, 1921. 156. sz.

88 Székely oklevéltár I. (1211–1519). Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1872. 47. sz.

89 CD Hung. IX/2. 70. sz.

90 CD Hung. IX/2. 71. sz., illetve Anjou V. 339. sz.

91 Anjou V. 192. sz.

lésről, amelyet a zágrábi egyház káptalanjának kántorával, Istvánnal együtt tartott Zágrábban Szlavónia minden nemes és „egyéb állású” lakosa részére (*universis nobilibus et aliis communibus hominibus... regni Sclavonie*), ahol többek között birtokügyek is terítékre kerültek.⁹³ Több, Ugali által tartott *generalis congregatio*-ról nincs tudomásunk. Hahót Miklós 1353. május 8-án Zágrábban a Dráva és Száva között lakó nemesnek és bármilyen más állapotú ember számára tartott bírói közgyűlést,⁹⁴ június 3-án pedig egy másik terület, a Száva és Gozd hegység között lakók részvételével, ugyancsak Zágrábban,⁹⁵ majd szeptember 9-én Horvátországban, Kninben,⁹⁶ a következő évben pedig már egész Szlavónia részére, szintén Zágrábban.⁹⁷

Ezen gyűlésekkel párhuzamosan egyes várnagyok és ispánok is tartottak *generalis congregatiot* a joghatóságuk alá tartozók számára, például Domonkos fia Benedek Nagykelek várnagya és Marócsa ispánja a megye minden nemes és nemtelen lakosa számára Csütörtökhelyen.⁹⁸ Természetesen ezek a gyűlésekre is hercegi megbízás alapján került sor.

92 A *generalis congregatiokat* a bánok is rendszeresen megtartották, 1350 előtt nagy egyéni szabadsággal, 1350 után először István herceg majd Margit hercegnő, I. Lajos király és Károly herceg parancsára. — *Istványi Géza*: *Generalis congregatio*. In: *Levél-tári Közlemények* 17. (1939) 50–83. p. és 18. (1940–41) 179–207. p., különösen 202. p. Az eddigi adatok alapján nem lehet pontosan tisztázni azt, hogy mely terület lakosai számára hirdették meg azokat. A Dráva–Száva között lakó népek számára tartott közgyűlés esetében ugyanis a konkrét megyéket megnevezni nem tudjuk, mivel Zágráb megyét a Száva kettévágja. A későbbi kutatásnak kell tisztáznia a báni közgyűlés pontos hatáskörét, azt, hogy azon kik vettek részt és milyen döntés meghozatalára voltak jogosultak. Nincs tiszta képzünk a közgyűlés területi illetékességére nézve sem.

93 CD Croat. XI. 441. sz.

94 *universis nobilibus et aliis condicionis et statutus(!) hominibus* — CD Croat. XII. 120. sz. Gyakorlatilag Körös, Varasd vármegyék és Zágráb megye kis része számára tartott báni közgyűlésekről van szó.

95 CD Croat. XII. 133. sz. Itt Hahót Miklós maga határozza meg a báni közgyűlés célját: *universas causas causantium hominum equo libramine iuris pensaremus*.

96 CD Croat. XII. 146. sz. Itt is maga a bán közli a közgyűlés célját: *pro requirendis iuribus ducalis maiestatis*. Ezen több ügy között a knini püspök és a horvátországi nemesek közti tizedvitában ítélt a bán. Ez az egyetlen adatunk arra, hogy Horvátországban is tartottak *generalis congregatiot*. — *Istványi*, *Congregatio generalis* 200. p.

97 1354. dec. 2. — CD Croat. XII. 198. sz.

98 1354. márc. 13.: *universis nobilibus et cuiusvis status hominibus de comitatu Morouche* — CD Croat. XII. 173. sz.

Hercegi birtokok és jövedelmek

Az Árpád-kori hercegség monográfusa, Kristó Gyula szerint: „a hercegi birtokoknak... három csoportját különíthetjük el. A javadalmak lehetnek egy herceg személyes tulajdonában, lehetnek hercegi méltósághoz kötöttek, végül hercegi birtokoknak minősülnek a királyi hercegség területén fekvő egykor királyi, de a dukátus intézményének megteremtésével hercegivé vált ingatlanok.”⁹⁹

István herceg esetében a hercegi birtokok különböző típusait nehezen vagy egyáltalán nem lehet megkülönböztetni. Tudjuk, hogy a vajdai és báni honorhoz tartozó, illetve az erdélyi és a szlavón–dalmát–horvát területen, illetve Szepesben és Sárosban a király kezelésében lévő várakba a saját várnagyait ültette. Nem minden vár várnagyát ismerjük a kérdéses időszakban, de amelyiket igen, arról tudjuk, hogy István herceget vallotta urának.¹⁰⁰ Azt is valószínűsíthetjük, hogy a név szerint nem ismert várnagyok szintén István herceg emberei voltak. Így a várak bevételei biztosították nem csak a herceg, hanem embereinek az ellátását is.¹⁰¹

A hercegi birtokszervezet már az Árpádok korában is szórta helyezkedett el az ország területén, hasonlóan a királyi birtokokhoz. Ezekből már a megelőző évszázadok hercegei is adományoztak földeket híveiknek, Nagy Lajos királynak pedig a még trónörökösként indított akciója ezen birtokok visszaszerzésére nem járt sikerrel.¹⁰² Kisebb gyarapodások persze előfordulhattak, mint például 1349-ben, mikor is a testvérgyilkosság miatt fő- és jószágvesztésre ítélt Komlósi Pál birtokait István herceg a maga számára foglaltatta le.¹⁰³ A következő évben az addig hercegi kezelésben lévő Somogy megyei Kér és Atád nevű birtokokat adja vissza korábbi tulajdonosaiknak, Imre és Mika fiainak, mivel azok öröklés jogán őket illetik.¹⁰⁴ Ezen utóbbiak vagy a herceg személyes tulajdonában lévő birtokok közé tartoztak, vagy az ország területén szétszórta elhelyezkedő hercegi birtokszervezet tagjai lehettek. Egyedül a dukátus területén királyiból hercegivé vált földek kategóriájából zárhatjuk ki őket, hiszen István ekkor Szlavónia hercege volt.

---

99 Kristó, A feudális széttagolódás 38. p.

100 Az egyes várakra és várnagyokra vonatkozó adatokat lásd a Függelék 2/d pontjában.

101 Engel, Honor, vár, ispánság 101–105. p.

102 Veszprémi regeszték (1301–1387). Összcáll.: Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1953. 300. és 357. sz.

103 Anjou V. 192. sz.

104 Anjou V. 218. sz.

Birtokadományozás tekintetében a herceg teljes jogkörrel rendelkezett saját területére fölött. Egy 1350. október 10-én kelt adománylevél tartalma szerint I. Lajos király és Erzsébet királyné a főpapok és a bárók beleegyezésével Szentjakabi Tamásnak adott bizonyos Orbász megyei birtokokat.¹⁰⁵ Ezen ingatlanokat aztán 1353. április 11-én István szlavón herceg elcserélte egy másik, addig hercegi kézen lévő birtokra: a Körös megyei Szentpéterre,¹⁰⁶ a így megszerzett birtokok Orbász várára szálltak. A cserét igazoló oklevél a birtokokat úgy jellemzi, mint amelyek bírói úton kerültek hercegi kézre (*possessiones... manibus nostris ducalibus... dictorum regnorum nostrorum nobis ducatum tenentibus iuridice redundatas*). Mivel a birtokok a dukátus területén voltak, így a csere kapcsán már nem olvashatunk királyi beleegyezésről: teljes egészében a herceg akarata érvényesült.

Máskor kissé szélesebb jogkörrel intézkedett István. 1350 októberében a király szerencsés hazatérte fölött érzett örömeiben (*propter annuntiationem gaudii de adventu felici eiusdem domini regis*) a hírhozónak földet adományozott a királyi öccs. Mivel azonban az illető birtok kívül esett hercegségének területén — Bars megyében volt —, így örökadományt nem tehetett, tehát kikötötte, hogy az a királlyal is megerősítendő lesz annak hazatérte után.¹⁰⁷

A *dux* rendelkezett a háramlás jogával is hercegségének területén. Mihály fia László, ennek testvérei és unokatestvérei, továbbá László özvegye Rusa asszony összes birtoka — mivel hamis oklevelet mutattak be bizonyítékként egy perben — hercegi kézre háramlott, melyek közül Kaniska vásárlás útján jutott László fia Lacó birtokába, aki 1353-ban egy Hahót Miklós által tartott közgyűlésen kérte a bánt a határjárás és az iktatás elvégzésére. A feladattal megbízott zágrábi káptalan a hercegnek jelentett az eljárás sikeres végrehajtásáról.¹⁰⁸

Anjou István hercegségei területén a városokat is sajátjának nevezi. Már 1352-ben találkozhatunk ezzel a megnevezéssel Sáros, Eperjes és (Kis)Szeben esetében,¹⁰⁹ illetve Szlavóniában több olyan város is van az 1350-es évek közepén, amelyeket a herceg a *civitas nostra* kifejezéssel illet, így Kapronca, Krapina, Zelna, Gerzence és Dubica. Mivel Kapronca kiváltságlevelében a hercegnek adan-

105 *ex consensu et beneplacito excellentissimi et magnifici principis... Lodovici... et domine Elisabeth regine... prelatorum etiam et baronum maturo consilio dedimus et donavimus. Az örökös nélkül elhunyt Miklós fia Demcternek a herceg kezére háramlott (nostris manibus ducalibus iuridice devolutas), Orbász megyében fckvő birtokait kapta meg ekkor Szentjakabi. — CD Croat. XI. 487. sz.*

106 *aliam possessionem nostram ducalem, Zentpether vocatam* — CD Croat. XII. 113. sz.

107 DF 249099.

108 CD Croat. XII. 122. sz.

109 *civitatum nostrarum* — CD Hung. IX/2. 80 sz.

dó szolgáltatások felsorolását is megtaláljuk,¹¹⁰ így valószínűsíthető, hogy a többi, hasonlóan *civitas nostra* jelzői összetétellel illetett várostól is kapott bizonyos jövedelmeket. Ez a feltételezés alátámasztaná Pesty Frigyes megállapítását, mely szerint ezek a birtokok „*civillistai rendszerűek* lehettek”,¹¹¹ mert ezek a városok, falvak és földek biztosították a herceg ellátását.

Ugyancsak a herceget gazdagították az éppen aktuális dukátusi területen befizetett bírságok is. Az ardói jobbágyok és a szebeni polgárok között lefolyt perben például az ellentmondó fél az ítéletet hozó István herceg számára tartozott büntetést fizetni.¹¹² A főbenjáró bűnöket elkövető személyeket sújtó fej- és jószágvesztések alkalmával lefoglalt javak szintén hercegi kézre kerültek.

Az 1353–54-es időszakban a szlavóniai megyék és ispánságok élén István herceg emberei álltak: Gerzence ispánja Szentjakabi Tamás volt,¹¹³ Körös élén Petőc fia János állt, aki más esetben a herceg kiküldöttjeként bukkan fel,¹¹⁴ Marócsa élén Domonkos fia Benedek állt.¹¹⁵ Rojcsa és Zágráb ispánját ebben az időben nem tudjuk megnevezni, de a fentiek alapján valószínűsíthető, hogy azok is a herceg udvarához tartozó személyek lehettek.

A hercegség szuverenitása

A hercegség történetét tárgyalva megkerülhetetlen a herceg önálló politizálásának kérdésköre. Kristó Gyula a már említett monográfiájában a hercegség szuverenitásának több kritériumát állítja fel: a saját terület megnevezése, a hercegi udvar és annak összetétele, a pénzverés, az önálló belpolitika, az önálló külpolitika és a hercegi hatalom eredeztetése.¹¹⁶ Ezen követelményeknek azonban István hercegségei közül leginkább második szlavón dukátusa felel meg, ám az sem maradéktalanul.

---

110 1353. márc. 10. — CD Croat. XII. 107. sz.

111 *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék I–II. Bp. 1937–1938. II. 196. p.

112 *si vero... contradictor fuerit, in poena quinquaginta marcarum nobis persolvendarum convincatur* — CD Hung. IX/1. 367. sz.

113 1353. máj. 14. és máj. 28. a két azonosítható dátum — CD Croat. XII. 119. és 128. sz.

114 1354. febr. 2-től — CD Croat. XII. 222. 1354. aug. 23-ig — DF 282335. 1354. jan. 7-én pedig relátor volt — CD Croat. XII. 163. sz.

115 CD Croat. XII. 231. sz.

116 *Kristó, A feudális széttagolódás* 66–74. p.

A többi esetében több olyan tényezővel találkozunk, mely miatt a szuverenitás alacsonyabb fokáról beszélhetünk.

A saját országrész megnevezése esetében a történeti irodalomban elkülönítik a *rex*nek, vagyis a koronázott királynak és a *dux*nak, vagyis a hercegnek a területét. Az előbbi a *regnumot*, az utóbbi pedig a *ducatust* tartotta kézben.¹¹⁷ István herceg estében azonban a két fogalom keveredik. Abban az esetben, mikor az oklevél kiadója nem a herceg, a *ducatus* kifejezéssel találkozunk. István saját diplomáiban azonban az uralma alatt álló területet — minden esetben — mint *regnum nostrumot* említi;¹¹⁸ ettől eltérő megjelöléssel sehol sem találkozunk. Ezzel párhuzamosan pedig hatalmának megnevezésére — szuverén uralkodókhoz hasonlóan — a *maiestas nostra* vagy *maiestas ducalis* kifejezést használja.¹¹⁹

A hercegség önállóságának másik fontos mutatója a herceg önálló udvara vagyis aulája. Az, hogy két udvar volt az országban belül, egyértelműen az előkelőknek kedvező helyzet volt, mert a tisztségek ezzel megkétszereződtek — sőt az Anjou-korban három udvarral is találkozunk: a király mellett királynéival és a herceggel is. István herceg udvartartását, a királyi mintájára, valószínűleg 1349-ben szervezték meg és a nádoron valamint a lovászmesteren kívül minden fontosabb méltóság megtalálható volt benne.

Ivan Rengjeo 1959-ben gyűjtötte össze a középkori horvát, szlavón, dalmát és bosnyák pénzeket. Ennek a *corpus*nak a 404. darabja egy MONETA DUCIS PER SCLAVONIAM feliratú érme, amelynek előlapján gyöngysorba foglalt liliomot, hátlapján pedig a csöbörsisak sisakdíszeként a magyar Anjou-ház családi jelvényét, a csőrében patkót tartó struccot, valamint a NICOLAUS BANUS feliratot láthatjuk. Ezek alapján nagy biztonsággal keltezték a dénárt 1353–54-re, István második szlavóniai hercegségének idejére.¹²⁰ István herceg szlavóniai pénzverésére ezen túl még néhány adatot találhatunk: 1353. szeptember 16-án a zágrábi káptalan értesíti a bánt, hogy Mátyás fia Mike megesküdtött előtte, hogy István herceg kamaraispánjának, Liger(i)us fia Péternek a familiárisát nem támadta meg és nem rabolta ki,

117 *Kristó*, A XI. századi hercegség 67. p.

118 1353. ápr. 11.: *in... regno nostro Slavonie* — CD Croat. XII. 113. sz.; 1353. jún. 3.: *regnolarum nostrorum* — CD Croat. XII. 129. sz.; 1354. febr. 20.: *dictorum regnorum nostrorum* — CD Croat. XII. 169. sz. A *regnum nostrum* kifejezés megjelenik már az Árpád-korban is, miután a Halicsból elűzött Kálmán herceg állt az élén; vö. *Kristó*, Feudális széttagolódás 93. p.

119 1353. márc. 10.: *ducalem maiestatem* — CD Croat. XII. 107. sz.; 1353. máj. 14.: *nostrae maiestati* — CD Croat. XII. 119. sz.

120 *Rengjeo, Ivan*: Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien. Graz, 1959. 38. p.

miközben az a herceg Körös várában levő kamarájában újonnan vert pénzt cserélt be,¹²¹ 1354. március 10-én pedig ugyancsak a zágrábi káptalan oklevelében hat hercegi dénár-márka meghatározás olvasható (*sex marcis bonorum denariorum ducalium*), amely azonban igen könnyen vonatkozhat egy Árpád-házi herceg pénzére.¹²²

Az Árpád-kori analógiákat is figyelembe véve, ahol a bánok mindig a király nevében, a hercegek viszont saját nevükben verettek pénzt, az eddig az 1350-es évek közepén megszűnő báni pénzverés utolsó darabjának tartott érme értelmezésével kapcsolatban új lehetőség is felmerül. Eszerint elképzelhető, hogy István herceg Zágrábban tartós uralomra kezdett berendezkedni és ennek kapcsán kísérletet tett saját pénzverés kiépítésére is, Körös központtal. A hercegi pénzveréssel kapcsolatban más adattal nem rendelkezünk, de valószínűnek tartjuk, hogy nem került sor a többi hercegségi területen önálló pénzverőkamara kiépítésére vagy királyi pénzverőkamara átvételére.

A hercegi hatalom eredeztetésére a választ az oklevelek *intitulatio*jában, illetve *inscriptio*jában találjuk meg. István herceg estében ez mindig ugyanaz a visszatérő formula: (*Nos*) *Stephanus Dei gratia... dux*. Ettől eltérő megnevezését sehol sem találunk. A herceg a hatalmát tehát Istentől eredeztette, hasonlóan a királyi hatalomhoz.¹²³ Ennek nyomait azonban már az Árpád-korban is megtaláljuk, így a hercegség szuverenitásának ez nem lehet meghatározója.

István soha nem törekedett arra, hogy bátyjával szemben megszerezze az ország feletti uralmat; hercegségét nem akarta függetleníteni a királyságtól. Ezért nem folytatott önálló külpolitikát, csak a dukátus belügyeit intézte saját belátása szerint. Mikor 1351-ben az I. Lajosnak hűségesküt tevő lengyel előkelők azt kérték az uralkodótól, hogy István hercegnek semmi köze ne legyen hozzájuk, inkább a herceg feleségével Magyarországra érkezett bajorok befolyásától való félelem motiválhatta őket. Tarthattak attól, hogy ha Istvánt állítja Lajos az ország élére, akkor vele a magyarokon kívül nagy számban érkeznek németek (bajorok) és számukra ekkor a Német Lovagrend kelet-európai jelenléte is fenyegető volt.¹²⁴

121 *denarios nove monete quinquaginta septem marcarum camere eiusdem domini ducis in castro Crisensi... exposuerat ad cambium* — CD Croat. XII. 144. sz.

122 CD Croat. XII. 172. sz.

123 Azonban mindig a *ducali auctoritate/potestate/pietate/benignitate* kitévelt alkalmazta abban az esetben, mikor valamely *de gratia* tvcéknységet végzett. Soha nem tüntette fel magát szuverén uralkodónak ezzel együtt sem — pl. CD Croat. XII. 109. sz.

124 *Névtelen szerző*: Geszta Lajos királyról. In: Küküllői János: Lajos király krónikája. Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Ford.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 57. p.

István különböző hercegségi területei azonban nem egyforma mértékben voltak szuverének. A különbséget a pénzverés nyomainak megléte vagy hiánya, illetve a belpolitikában élvezett önállóság foka jelenti. A legönállóbbnak a herceg második szlavón uralmát tartjuk, ahol a külpolitikán kívül a szuverén hercegséget meghatározó többi tényezővel találkozunk. 1353 előtt I. Lajos király is adott ki István hercegségének területére vonatkozó oklevelet, tehát a belpolitikában sem volt önálló a herceg és nem tudjuk azt sem, hogy előtte István pénzt veretett volna.

Összegzés

Anjou István herceg rövid ideig élt, ezért nem volt lehetősége, hogy tartományát hosszú ideig kormányozza önállóan. Hercegsége mindezzel együtt a XIV. század közepén magában hordozta azt, hogy a dukátus — szinte úgy működve, mint állam az államban — feltámadjon, ám ezúttal békésen, együttműködve az uralkodóval. 1353–54-ben a herceg egy stratégiailag fontos területen rendezkedhetett be és úgy tűnik, hogy ezt a királyi család egésze hosszú távra gondolta.

Ahogy az Árpád-ház férfitagjait, úgy I. Károly fiait is születésüktől fogva megillette a *dux* cím. István gyermekkorában viselt hercegi címei nem jelentették az adott országrész fölötti területi hatalmat. Első Anjou uralkodónk ebben követte a nápolyi udvar hagyományait, hiszen Sánta Károly családjában minden férfi viselt valamilyen területi címet, akár igénycímként is. 1349-ben szervezték meg István első territoriális hercegségét, ekkor kapta ellátásának biztosítására Szepes és Sáros megyét. A következő évben azonban, amikor Nagy Lajos király másodízben is Nápolyba ment, öccse régensherceg, valamint trónörökös volt Budán. Formailag a hadművelési területhez legközelebb eső magyar országrész élén állt, az ott ténylegesen működő Ugali Pál számára a királyi család tekintélyét is kölcsönözte. Lajos hazatérte után Erdély majd Szepes és Sáros megyék vezetését bízta öccsére. Azt nem tudjuk, hogy mi okból változtatta meg a gondjaira bízott területet és 1353-ban vajon „végleges” megoldásként foglalta-e el István Szlavóniát.

István soha nem viselkedett szuverén uralkodóként — bár az azokra jellemző *Dei gratia dux*ként szerepel a diplomákban —, nem folytatott önálló külpolitikát, nem vezetett hadat. Tény, hogy a legnagyobb függetlenséget a halála előtti másfél évben élvezte Szlavóniában. Lajos király ekkor nem szólt bele a terület belügyeibe, nem ismerünk tőle olyan oklevelet, amely erre a területre vonatkozna. István udvara földrajzilag is elkülönült a királyitól: családjával Zágrábba költözött. A magyar

terjeszkedési irányhoz legközelebb eső országrész élén állva királyi jogkörbe tartozó jogokat birtokolt, pallosjogot adományozott, nemesített. Önálló udvartartását 1349-ben szervezték meg, amely a királyi udvar felépítését követte. A hercegi udvar kis létszámú lehetett, erre utal, hogy esetenként egy személy két tisztséget is viselt. István joghatóságába tartozott mind a három hercegi területen az ispánok kinevezése és a területen lévő királyi várakban az ő *castellanus*ai ültek. Birtokaival szabadon rendelkezett, a háramlás joga is megillette.

A XIV. század közepén újra megjelenő dukátus a királyi hatalom támaszakként funkcionált, létrejötte nem a központi hatalom gyengülését mutatja. István herceg korai halála után azonban nem volt a királyi családban olyan felnőtt férfi, aki hasonlóképpen erős szerveztként tudta volna a hercegséget működtetni, mint István tette azt életében. János herceg kiskorú volt, Margit hercegnő pedig alapvetően idegen. 1356-ban a királyi család felszámolta a dukátust és legközelebb csak Kis Károly idejében hallunk róla.

Függelék

1.) *A hercegi aula tagjainak adattára*¹²⁵

1. **András, György fia:** hercegi udvari lovag, Istvánhoz, Mihály fiához hasonlóan *homo ducisként* vett részt 1349. október 17-én Nagyszében és Nyársardó lakosainak határperében.¹²⁶
2. **Ardói Zoárdfi György** (Hontpázmány nembeli): hercegi udvari lovag 1351-ben. Családja Kelet-Magyarországon birtokos, így nem meglepő, hogy György nevével István erdélyi hercegségének idején találkozunk.¹²⁷

---

125 Itt gyűjtöttük össze István herceg aulájának tagjait és a róluk fellelhető adatokat. Nem tüntetjük fel minden esetben, így itt hivatkozunk arra, hogy Speckner Enikő: Adalckok a budavári István torony névadójának kérdéséhez c. cikkében (In: Budapest régiségei XXXV. I–II. Bp., 2002. 403–425. p.) az itt található személyek egy részével szintén foglalkozott. A névsorban a következő módon szerepelnek az egyes személyek: ha ismerjük családi nevét, illetve a család szakirodalomban elterjedt megnevezését, akkor annak megfelelően került besorolásra. Ha a családot valamilyen nemhez (genus) tudjuk sorolni, akkor az zárójelben a név mögött szerepel. Mivel az alább szereplő személyeket nem minden esetben sikerült családhoz kötni, ezért csak keresztnévét ismerjük, akkor annak megfelelően illesztettük be a névsorba. A betűrend könnyebb megtartása miatt ezekben az esetekben nem az eddigi (és az egyéb esetekben is) használt „X fia Y”, hanem Y, X fia” formát használjuk.

126 CD Hung. IX/1. 367. sz.

127 DL 38157.

3. **Atyinaí János, Jakab fia** (Aba nembeli): A Szlavóniában birtokos család tagja a zágrábi udvarban udvari lovagként (*aule nostre miles*) szerepel. Urától családi birtokukra megkapta a pallosjogot.¹²⁸ Családja 1354-ben a Győrkönyiekkel együtt Hahót Miklós bán, majd a zágrábi káptalan elé bizonyos birtokok tulajdonjogának tisztázása végett állt.¹²⁹ János apja, Jakab a Kán nembeli Siklósi Péter, baranyai ispán leányát vette feleségül. János fia István pedig Somogy megye alispánja volt. Így a család déli területekhez való kötődése igazolható. Atyinaí Jakab testvérének, Lőrincnek fia Miklós 1361-ben Nápolyban, egy Tarantói Lajos szolgálatában álló zsoldossereget vezetett.¹³⁰ Miklós Monoszló Egyed lányát vette feleségül, aki 1313-as végrendeletében birtokait, Atyinát és a Novák földön fekvő Darnóc várát lányaira hagyta. A két birtokot 1317-ben I. Károly háramlott jószágként adta az Atyinaiaknak. Monoszló Egyed családjában is megfigyelhető az ország déli területéhez kötődés.
4. **Bajori Sinka, Beke fia**: 1352. október 25. és november 4. között *homo ducis*ként szerepel.¹³¹ A Sáros megyében birtokos Bajori család tagja, apja abaúji alispán, szokolyi várnagy volt, a Drugethek familiárisa.¹³² Sinkától a család alsóbajori ága származik.
5. **Bálint**: 1349-ben tárnokmester és udvarbíró — így István bizalmi embere — valamint szepesi ispán és szepesvári várnagy volt. Valószínűleg Szepes megyei családból származott, mert 1340-ben is abba a megyébe küldték ki iktatáshoz.¹³³
6. **Bátmonostori (Töttös) László**: István herceg udvarában az asztalnokmesteri tisztséget töltötte be 1354-ben. Testvére, Miklós pedig a királyi udvarban szolgált, mint udvari ifjú.¹³⁴
7. **Bátori Miklós, Bereck fia** (Gútkeled nembeli): 1337-ben csongrádi ispánként jelenik meg. Később, 1349-ben, ő fosztja meg a testvérgyilkosság miatt elítélt Komlói Pált birtokaitól, majd adja vissza az elvesztett földeket és ebben az ügyben relátorként is tevékenykedik. Az oklevél tanúsága szerint a herceg udvarában a tisztségviselők előjárója volt (*officialibus magistri Nicolai filii*

128 1353. jún. 3. — CD Croat. XII. 129. sz.

129 1354. márc. 8. — CD Croat. XII. 171. és 174. sz.

130 *Bertényi Iván*: Nagy Lajos király. Bp., 1989. 83.p.

131 CD Hung. IX/2. 72. és 84. sz.

132 *Engel*, Archontológia II. 17.p.

133 DL 103162.

134 CD Zichy II. 416. sz.

Bricii mandantes praecipimus).¹³⁵ 1351-ben Brassó ispánjaként látjuk viszont, ekkor István herceg megparancsolja neki, hogy a Barcaság dézsmájának negyedét ne foglalja le a maga hasznára, se Törcsvár számára.¹³⁶ Családjaja Erdélyben volt birtokos, így ő is a hercegi aula tagjainak helyhez kötöttségét példázza.

8. **Benedek, Domokos fia:** 1354-ben mint marócsai ispán, nagykemléki és grebeni várnagy tűnik fel az oklevelekben. A herceg halála után megmaradt Margit hercegnő szolgálatában ugyanazokat a tisztségeket viselve, mint István herceg életében. 1355 folyamán találkozunk az utolsó olyan oklevéllel, amely említi a nevét.¹³⁷
9. **Bertalan, Mátyás fia:** István herceg aulájának egy esetben előforduló tagja. Mivel neve egy hiteleshelynek címzett parancslevélben maradt fenn, amelyben a herceg egy peres ügy kivizsgálását kéri, ezért Bertalan is a zágrábi udvar hercegi ember kategóriájába sorolható tagja. Valószínűsíthetően Zágráb megyei családból származott.¹³⁸
10. **Brünni Péter:** 1350-ben találkozunk először a nevével a herceg szolgálatában, mint kápolnaispán és titkos kancellár (*comitis capelle et secretarii cancellarii... Stephani ducis*).¹³⁹ 1352. június 2-án I. Lajos számára, mint István herceg kancellárjának, győri olvasókanonoknak, esztergomi és zágrábi javadalmasnak erdélyi kanonokságot kér a pápától.¹⁴⁰ 1352. november 2-án a királyi család az András vasvári prépost halálával megüresedett javadalomra ajánlja.¹⁴¹ Ez a kinevezés azonban VI. Kelemen pápa halála miatt sokáig húzódott, csak 1355. augusztus 21-én került rá sor.¹⁴² Ennek ellenére Pétert megtalálhatjuk a káptalanban a kinevezés megérkezése előtt is, így 1353 májusában a vasvári káptalan oklevele Péter mestert mint prépostot, István herceg kápolnaispánját és titkos kancellárját említi.¹⁴³ Margit hercegnő szolgálatában 1355 folyamán többször is feltűnik kancellárként (*prepositi ecclesie Castri*

135 1349. nov. 5. — Anjou V. 192. sz.

136 Székely oklt. I. 47. sz.

137 1354. márc. 13. — CD Croat. XII. 231. sz.; 1355. ápr. 28. — CD Croat. XII. 218. sz.

138 1353. szept. 16. — CD Croat. XII. 145. sz.

139 1350. szept. 1. — Anjou V. 243. sz.

140 Regesta supplicacionum I–II. Szerk.: Bossányi Árpád. Bp., 1916–1918. (A továbbiakban: Reg. suppl.) I. 513. sz.

141 Reg. suppl. I. 519. sz.

142 Reg. suppl. II. 62. sz.

143 DL 4359.

Ferrei et cancellarii nostri),¹⁴⁴ 1357. május 18-án pedig már a svájci Churi város püspökeként találkozunk vele, mely utóbbi méltóságot valószínűleg a Magyarországról távozó Margit hercegnő segítségével nyerte el; életét olmtüzi püspökként fejezte be.¹⁴⁵

11. **Doboveci János, János fia:** birtoka valószínűleg Körös megyében feküdt. Hercegi emberként vett részt egy határjáráson.¹⁴⁶
12. **Doncsfi Miklós:** Sárosi ispán volt István alatt két ízben is, 1349-ben és 1352-ben. Családja szintén erről a környékről származik. 1352. március 5-én az oklevél Miklóst István herceg Sáros megyei bírájának írja.¹⁴⁷
13. **Fricsi János fia, Jakab (Aba nembeli):** 1352-ben szerepel, mint hercegi ember.¹⁴⁸
14. **Gorbonoki István, Beke fia:** István herceg szolgálatában 1353-ban verőcei ispánként és hercegi kiküldötként (*homo ducis*) találjuk.¹⁴⁹ 1354-ben már Hahót Miklós bán embereként találkozhatunk vele,¹⁵⁰ december 6-án pedig már Margit hercegnő nyestbőradó-szedője (*collector marturinarum domine Margarete ducisse*),¹⁵¹ majd 1358-ban már veszprémi alispán.¹⁵² Apja Babonics István familiárisaként körösi ispán volt 1316-ban.¹⁵³
15. **Gönyüi Tamás, Péter fia:** 1328-tól 1355-ig Csókakő várának várnagya volt, méltóságát később fia viselte. 1338–39-ben Túróc és Zólyom megye ispáni tiszttét tölti be. Később Erzsébet királyné köréhez tartozott, 1343-ban elkísérte a királynét Nápolyba és ott Erzsébet „*tanácsot tartván ünnepélyes követeket küldött az Apostoli Szentszékhez, Miklós nádort, Pál királyi országbíró, Vörös Tamást, Vid testvér nyitrai püspököt, Péter fia Tamást... hogy a pápa András király urat királyi koronával ékesítse.*”¹⁵⁴ 1351-ben szolnoki ispán volt. Az udvarral szorosabb kapcsolatban lehetett, amit az is mutat, hogy esztergomi házába 1352-ben a király is ellátogatott.¹⁵⁵ 1353 és 1358 között ki-

144 CD Croat. XII. 201. sz.

145 Reg. suppl. II. 91. sz.

146 CD Croat. XII. 119. és 123. sz.

147 Anjou V. 341. sz.

148 1352. okt. 25. — CD Hung. IX/2. 72. és 84. sz.

149 1353. máj. 14. — CD Croat. XII. 119. sz.

150 1354. márc. 20. — CD Croat. XII. 174. sz.

151 CD Croat. XII. 198. sz.

152 Engel, Archontológia I. 232. p.

153 Engel, Archontológia I. 252. p.

154 *Küküllői János:* Lajos király krónikája. In: Küküllői János: Lajos király krónikája. Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Ford.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 13. p.

rálynéi ajtónállómester, közben 1354-ben óbudai várnagy volt. Halálának időpontját 1358-ra valószínűsítik. Gyönyű nevű erősségük Győr megyében feküdt. Építését Tamásnak vagy fiának, Jánosnak tulajdonítják. I. Lajos király uralkodásának idején tették ide székhelyüket. István herceg szolgálatában 1353 előtt jelenik meg a királyi család bizalmát élvező Tamás. A herceg első szlavón hercegsége idején (1350) a körösi ispáni méltóságot töltötte be és körülbelül Ugali Pállal egyszerre távozott ebből a tisztségből; 1350 júliusa után már nincs adatunk működésére. Ugyanebben az évben a rojcsai ispáni tisztelet viselte. A két szlavón megye mellett megtartotta 1338-tól viselt ispáni címét Liptó megyében is; ott utoljára 1350 augusztusában találkozunk nevével. 1351-ben erdélyi vajda és Szolnok megye ispánja volt. Feleségének nevét nem ismerjük, a házasságból négy gyermek származott: János, Péter, Mihály és Margit. A gyerekek közül János futotta be a legnagyobb karriert: viselte a komáromi, győri, bakonyi és fejéri ispáni címeket, várnagya volt Csókakőnek, Cseszneknek, Vitányinak, Gesztesnek és Cserinek. 1372-ben Valkó várát kapja I. Lajostól, akinek ajtónállómestere is volt 1353–58 között. István 1350. augusztus 30-án kelt oklevelének valószínűleg szintén ő volt a relátora.¹⁵⁶

16. **Györkönyi Dezső, Iván fia** (Bikács nembeli): 1354. február 3-án a herceg udvarbírájaként és tárnokaként szerepel: *Desew filio Iwan iudice curie et thavarnico ducalis maiestatis*, később tárnokmesterként említik. Fia is a herceg udvarában szolgált.¹⁵⁷ 1354. március 8-án Dezsőnek és fiának, Ivánnak servienséről, Pálról olvashatunk.¹⁵⁸
17. **Györkönyi Iván, Dezső fia** (Bikács nembeli): István herceg pohárnokmestere, fia később tolnai alispán volt.¹⁵⁹
18. **István, Mihály fia**: 1349-ben István herceg egyik oklevelében hercegi udvari ifjúként bukkan fel és ugyanebben az oklevélben megbízatása szerint *homo ducis* is.¹⁶⁰ 1350-ben István első szlavón hercegsége idején Ozul várának várnagya volt.¹⁶¹ 1351-ben hercegi relátorként tűnik fel a neve.¹⁶² 1353–54-ben

155 Névtelen, Geszta 56. p.

156 DL 4165.

157 1354. febr. 3. — CD Croat. XII. 167. sz.; 1354. márc. 20. — CD Croat. XII. 175. sz.

158 CD Croat. XII. 171. sz.

159 1354. márc. 8. — CD Croat. XII. 171. sz.; 1354. márc. 20. — CD Croat. XII. 175. sz.

160 1349. okt. 10. — CD Hung. IX/1. 367. sz.

161 CD Croat. XI. 449. sz.

162 DL 91422.

- pedig tudjuk, hogy a herceg udvarában élt, hiszen egy esetben István a jelenlétében állított ki oklevelet.¹⁶³
19. **István, Miklós fia:** István herceg 1353. szeptember 16-án kelt oklevelében szerepel lehetséges hercegi kiküldöttként.¹⁶⁴
20. **István, Tamás fia:** István herceg halála után Margit hercegnő 1356. január 10-én kiadott oklevelében találkozunk a nevével először. Ekkor a hercegnő, a már István herceg életében is teljesített szolgálataiért, illetve azért, mert elkísérte urát a szerbek ellen vezetett királyi hadjáratra, az addig csak időlegesen bírt földjét örökadományba adta neki és családjának. A hercegnő abbéli reményét is kifejezte, hogy István őt is és fiát is még hosszú ideig fogja szolgálni.¹⁶⁵
21. **János lapicida:** 1352. január 16-án egy hercegi oklevél relátora, István udvarában csak ebben az egy esetben tűnik fel.¹⁶⁶ 1358-ban a visegrádi városbíró is így hívták,¹⁶⁷ 1365-ben pedig Lajos király adományozott neki érdemeiért egy házhelyet Budán.¹⁶⁸
22. **János, Fülöp fia:** István herceg udvarában udvari ifjú volt.¹⁶⁹ A család történetét 1350 előtt is ismerjük. Paris ispán 1311-ben birtokadományként kapta meg Jeseu és Tribuych nevű birtokokat.¹⁷⁰ 1313-ban és 1314-ben a zágrábi káptalan előtt esküdt nemesként szerepelt,¹⁷¹ 1327-ben pedig Szomszédvár várnagya lett.¹⁷² 1350. január 15-én kelt a zágrábi káptalan azon oklevele, melyben Paris fia Paris ispán végrendeletét olvashatjuk. A *comes* fia, Pasa felkereste a káptalant és azt kérte, hogy mivel apja nem képes megjelenni az egyházi testület előtt öregsége és gyengesége miatt (*propter imbecilitatem et debilitatem ac senectutem*) a káptalan küldjön ki hozzá valakit, aki rögzíti apja végakarátát (*votum seu testimonium*). A Lukács olvasókanonok által fel-

163 1354. jan. 7. — CD Croat. XII. 163. sz.

164 CD Croat. XII. 145. sz.

165 *ipsum Stephanum filium Thome serenissimo principi, domino Iohanii duci filio nostro karissimo et nobis in eadem fidelitate persistere et servicia fidelia exhibere in futurum* — CD Croat. XII. 239. sz.

166 CD Hung. IX/2. 70. sz.

167 CD Zichy III. 76. sz.

168 DF 208573. Később (1374) budai házát cladta Kanizsai István zágrábi püspöknek. — *Kumorovitz*, Osztyályok, címek, rangok 306. p.

169 *Engel*, Archontológia II. 480. p. Itt János tévesen Paris fiaként szerepel.

170 Anjou oklt. III. 124. sz.

171 Anjou oklt. III. 531. és 750. sz.

172 Anjou oklt. XI. 141. sz.

vett végrendelet tanúsága szerint Paris ispán lelke üdvéért egy lovat a zágrábi Szent Ferenc egyháznak hagyott, ahol teste is nyugodni fog. Az összes többi állatát kisebbik fiára, Pasára hagyta. Ez alól egy hároméves csikó képez csak kivételt, amelyet idősebbik fiának, Fülöpnek juttatta. Minden szolgáját is kisebbik fiának hagyta örökül, azzal a szolgálóval együtt, akit a korábban elhunyt felesége, Cecília asszony hagyományozott urára. Paris földjeinek nagy részét szintén Pasára hagyta. Fülöp két birtokot kapott apjától: Gyanföldét Körös megyében és Obrona-t Zágráb megyében. Ennek a két birtoknak az oklevelei is idősebb fiánál voltak, de apja arra is felszólította őt, hogy ha atyai áldást akar, a nála levő okleveleket ossza meg fivérével (*si suam benedictionem paternalem vellet habere, tunc ipsas litteras... ad manus communes traderet*). A családon belül 1350 előtt ellenségeskedés támadt a két fivér között, ennek köszönhető valószínűleg Fülöp szinte teljes kisémmzése is. Az apa meghagyta fiainak, hogy ha meg akarják valaha is egymással osztani birtokaikat, azt megtehetik, de ha nem, akkor mind a kettő bírja a végrendeletben számára juttatottat.¹⁷³ Fülöp és fia, János Obrua nevű földjüket 1354-ben a zágrábi Szent Ágoston remeterendnek adományozták, maguk, őseik és vérrokonaik lelki üdvéért (*pro sue et parentum ac omnium progenitorum et consanguineorum suorum animarum remedio et salute*). A herceg erről szóló levele 1354. május 10-én kelt.¹⁷⁴ 1356-ban ismét találkozunk a családdal, amikor Paris fiai, Fülöp és Pasa I. Lajos király május 2-án Zágrábban kelt oklevelében szerepelnek, mint királyi emberek.¹⁷⁵

23. **János, Gergely fia:** István herceg kiküldöttjeként szerepel egy káptalan által lefolytatott vizsgálatban.¹⁷⁶
24. **János, György fia:** hercegi emberként szerepel egy határjárásnál, de a herceg és Hahót Miklós bán közös kiküldöttjeként.¹⁷⁷
25. **János, Pető(c) fia:** 1353-ban már körösi ispánként szerepel, ugyanakkor más vonatkozásban is találkozunk a nevével. 1353-ban az Atyinai család (Körös megye) oklevelének relátora, 1354 elején pedig a herceg jelenlétében állított

173 1350. jan. 15. — CD Croat. XI. 429. sz.

174 CD Croat. XII. 179. sz.

175 1356. máj. 2. — CD Croat. XII. 260. sz. A végül Fülöp mellett eljáró káptalan május 17-én jelentett — CD Croat. XII. 265. sz. A család történetével kapcsolatban még több oklevelet is ismerünk, ezek adatai azonban nem illeszthetők be megnyugtatóan a családfába és a birtokok adatai közé.

176 1353. szept. 16. — CD Croat. XII. 145. sz.

177 1353. máj. 19. — CD Croat. XII. 122. sz.; 1353. máj. 25. — CD Croat. XII. 125. sz.

- ki oklevelet. Körösi ispáni méltóságát valószínűleg István herceg életében végig megtartotta.¹⁷⁸ Nem értünk egyet Engel Pál azon megállapításával, hogy a Szinyei családba tartozott, ugyanis ennek a famíliának egyáltalán nincsen kötődése Szlavóniához, sem az ország egyéb déli területeihez.¹⁷⁹
26. **Kaztanychi Iván:** István herceg 1354. május 15-én kiadott oklevelének kiállítása a jelenlétében történt.¹⁸⁰
27. **Kaztanychi Pető:** István herceg 1354. május 15-én a jelenlétében állított ki oklevelet.¹⁸¹
28. **Köbli Miklós:** István herceg udvarában 1350-ben tűnik fel, mikor a zágrábi polgárok megerősítették meglévő kiváltságaikat a herceggel, a pecsét alatti relációs jegyzetben az ő neve található.¹⁸² Utána hosszú ideig nem hallunk róla, majd 1352-ben tűnik fel ismét, mint a herceg udvarbírája, tárnokmestere, ajtónállómestere és Szepes várának várnagya.¹⁸³ (Feltételezésünk szerint a szepesi ispáni tisztet is viselte, a korábbi párhuzamoknak megfelelően, de adatunk erről nem maradt fenn.) Ebben az évben relátorként is találkozhatunk vele több esetben, például április 24-én.¹⁸⁴ 1352 után nem találjuk a hercegi szolgálatban, Zágrábba már nem követte urát. Mivel Köbli birtoka Abaúj megyében található, ezért feltételezhetjük, hogy csak Budán szolgálta a herceget. 1359-ben szatmári ispán lett.
29. **László, Teudus fia:** István herceg udvarában 1350-ben relátorként tűnt fel.¹⁸⁵
30. **Leontius, Beke fia:** István herceg udvarában udvari lovagként szolgált 1354-ben és ezért a hercegtől birtokadományt kapott.¹⁸⁶
31. **Mátyás pap:** István herceg aulájának olyan tagja, aki szintén csak egy esetben fordult elő.¹⁸⁷
32. **Megyericsi György, Mihály fia:** István herceg udvarában találjuk már 1350-ben, ekkor István herceg protonotariususa volt¹⁸⁸ és ebben a rangban a

178 Ispán: 1353. máj. 22. — *Sümeghy Dezső*: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjtemény. Sopron, 1928. 26. sz.; 1354. febr. 3. — CD Croat. XII. 167. sz. Relátor: 1353. jún. 3. — CD Croat. XII. 129. sz. Jelen van az oklevél kiállításánál: 1354. jan. 7. — CD Croat. XII. 163. sz.

179 *Engel*, Archontológia I. 253. p.

180 CD Croat. XII. 181. sz.

181 CD Croat. XII. 181. sz.

182 1350. jún. 9. — CD Croat. XI. 465. sz.

183 CD Hung. IX/2. 70. sz.

184 Anjou V. 358. sz.

185 CD Croat. XI. 449. sz.

186 1354. ápr. 7. — DL 99423 és jún. 13. — DL 94424.

187 1353. dec. 8. — CD Croat. XII. 161. sz.

herceg zágrábi kancelláriáját vezette. 1353. január 14-én kiadott oklevelében I. Lajos király kápolnaispánja és titkos kancellárja, László még csak notariusként említi, és elmarasztalja, mert nem jelent meg Budán a fogott bírák előtt.¹⁸⁹ Lehetséges, hogy ebben az időpontban a herceg és kísérete már útban volt Zágráb felé és így nem lehet csodálkozni, hogy György Budán nem jelent meg bírái előtt. A herceg szolgálatában állva elnyerte az orbászi ispáni¹⁹⁰ és az orbászi várnagyi címet is.¹⁹¹ De mivel az oklevelek *datum per manus*-ban ezekben az időkben is folyamatosan szerepel a neve, ezért valószínű, hogy ezeket a birtokokat honorként bírta és ura mellett tartózkodott Zágrábban. A herceg szolgálatában részt vett bírói feladatok ellátásában is.¹⁹² Az 1353. május 8-án, Zágrábban tartott *generalis congregation* a herceg helyett (*vice nostre persone ad faciendam... congregationem*) volt jelen.¹⁹³ István herceg halála után valószínűleg elhagyta az udvart, megnősült és legközelebb 1358-ban feleségének, Katalin asszonynak az örökösödése esetében találkozunk a nevével.¹⁹⁴ Ebből a házasságból három lány született: Jacoba, Klára és Anna.¹⁹⁵

33. **Miklós, István fia:** István herceg lehetséges kiküldöttként szerepel a herceg pozsegai káptalannak címzett parancslevelében.¹⁹⁶
34. **Ostfi János, Domonkos bán fia** (Oslí nembeli): Vatkai Dezső fiainak és feleségének birtokát részesíti a herceg különleges hercegi védelemben, és ennek az ügynek ő volt a relátora.¹⁹⁷
35. **Péter:** hercegi udvari ifjú és *homo ducis*. 1350. június 26-án kelt a bácsi káptalan Lajos királyhoz címzett oklevele, amelyből az István herceg nevében lefolytatott vizsgálatról kapunk képet.¹⁹⁸
36. **Péter, Liger(i)us fia:** a herceg kamaraispánja, ilyen minőségben 1353. szeptember 16-án, a zágrábi káptalannak Hahót Miklós bánhoz küldött levelében találkozhatunk nevével. Ekkor a káptalan arról tudósítja a bánt, hogy Mike

188 CD Croat. XI. 487. sz.

189 CD Croat. XII. 104. sz.

190 1353. márc. 10. – 1354. máj. 10. — CD Croat. XII. 107. és 179. sz.

191 1353. jún. 3. — CD Croat. XII. 129. sz.

192 CD Croat. XII. 171. sz.

193 *Sümeghy*, Sopron vármegye 26. sz.

194 CD Croat. XII. 408. sz.

195 1386. febr. 21. — CD Croat. XVII. 8. sz.

196 1353. szept. 16. — CD Croat. XII. 145. sz.

197 CD Croat. XI. 471. sz.

198 CD Croat. XI. 462. sz.

fia Mátyás tagadta az ellene felhozott vádat, miszerint Péter familiárisait megtámadta és kirabolta volna.¹⁹⁹ Polgári származású személyként vett részt a hercegi aula életében és irányította a gazdasági ügyeket. Egy testvéréről tudunk, Márkról, aki 1352-ben Zágráb bírása (*iudex civitatis Grecensis*²⁰⁰) volt. Péter 1355-ben tagja volt annak a követségnek, amely a Budán tartózkodó Margit hercegnőhöz utazott és kérte őt, hogy a város meglévő kiváltságait erősítse meg. A delegációban Ambrus bíró és Iván deák kapott helyet a volt kamaraispán mellett.²⁰¹ Arról nem tudunk, hogy Péter Margit hercegnő idején is betöltötte-e az István herceg alatt viselt tisztséget. Zágráb város idézőkönyve 1355-től kezdve maradt ránk, amelyben Péter nevével igen gyakran találkozhatunk. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Péter pénzkölcsönzéssel foglalkozott; két esetben pedig zálogba is vett birtokot, amelyet a kölcsönzött összeg határnapig való megfizetése esetén adott vissza.²⁰² A bejegyzés szerint Péter mester, egykori bíró és Pulani Péter fia András földjeiket zálogba adták az egykori kamaraispán számára 44 illetve 26 forintért, amelyeket 15 napon belül ki kellett váltaniuk, különben a tulajdonjog teljes egészében Ligerius fiáé lesz. A második esetben 89 forint a váltás összeg.²⁰³ Más esetekben egyszerű pénzkölcsönről van szó, változatos összegekkel.²⁰⁴ Péter földbirtokos is volt, több ízben történik említés jobbágyaitól is.²⁰⁵ 1355-ben pedig elérte a város legmagasabb tisztségét, bíró lett.²⁰⁶ Az 1350-es évek közepén több esetben tett tanúvallomást, adott ki ügyvédvalló levelet,²⁰⁷ több esetben szerepelt a káptalan előtt mint felperes vagy mint tanú.²⁰⁸ Vagyona jellemző, hogy 1356-ban azt az épületet, ahol korábban lakott, palotának (*palacium*) nevezik. A telekkel együtt eladta azt még Antal bíró idején, most pedig az új tulajdonos, Éliás értékesítette 80 forintért.²⁰⁹ Péternek Péter nevű famulusával is találkozunk.²¹⁰ Antal bíróval a kapcsolata jó lehetett, mellette

199 CD Croat. XII. 144. sz.

200 Mon. civ. Zagr. I. 226. sz.

201 1355. márc. 1. — CD Croat. XII. 144. és 211. sz.

202 Mon. civ. Zagr. IV. 11. p.

203 Mon. civ. Zagr. IV. 100. p.

204 Mon. civ. Zagr. IV. 351. p.; uo. IV. 13. p.; uo. IV. 162. p.; uo. IV. 335. p.

205 1356. jún. 17. és 28. — Mon. civ. Zagr. IV. 55. és 58. p.

206 Mon. civ. Zagr. IV. 109. p.

207 Mon. civ. Zagr. IV. 15., 71., 76. p., illetve uo. 220. p.

208 Mon. civ. Zagr. IV. 55., 56., 58. p.

209 Mon. civ. Zagr. IV. 61. p.

210 Mon. civ. Zagr. IV. 4. p.

a város gazdasági ügyeit is intézhette, hiszen 1357-ben együtt tanúskodtak arról, hogy Antal bíróságának ideje alatt volt-e Zágrábnak tartozása vagy sem.²¹¹ A volt bíró 1360-ban hunyt el, de még életében végrendeletének végrehajtójává Pétert tette meg. A város plébánosa, Balázs és Crasinus nevű polgára tettek vallomást a káptalan előtt arról, hogy mivel Antal életében más-hogy rendelkezett, ezért ők lemondanak a végrendelet végrehajtásáról. A bíró fia, Márton fogta perbe ezért őket és Pétert is, de a per kimenetelét nem ismerjük.²¹² 1365 körül vele kapcsolatban a bejegyzések megszűnnek, ekkortájt hunyhatott el. Zágráb városának megbecsült polgára volt, a közösségnek tehetős és tekintélyes tagja. Valószínűleg családja is a város vezető családjai közé tartozott, ugyanakkor családtagjairól, az egy testvérét kivéve, nincs tudomásunk.

37. **Pósafi Balázs** (Bár-Kalán nembeli): Leghamarabb 1343-ban találkozunk vele a királyi udvarban, ekkor udvari lovag. 1350-ben Sopron város lakói fordultak a herceghez azzal a panasszal, hogy őket az ispán akadályozza szabadságaikban. Ennek az ügynek Balázs volt a relátora.²¹³ 1351-ben mint aradi ispán, majd 1352-ben mint hercegi relátor működött.²¹⁴ 1353-ban udvari lovaként látjuk viszont.²¹⁵
38. **Szentjakabi Simonfi Tamás, László fia:** István herceg szolgálatában állt már ura gyermekkorában is, de először 1350-ben szerepel a neve a ránk maradt oklevelekben, amikor addigi szolgálataiért birtokadományt kapott a hercegtől.²¹⁶ Tamás ekkor az okicsi vár várnagya volt. Később, 1353-ban azért fordult Istvánhoz, hogy az 1350-ben kapott birtokát cseréljék el, mert az *in confinio dicti regni... Sclavonie adeo existerent*, hogy lehetetlen békében birtokolni. A herceg teljesítette ezt a kérést és a Körös megyei Szentpéter birtokát adta helyette cserébe.²¹⁷ Tamás ekkor Medvevár várnagyaként szerepel, ezt a tisztséget oklevelekkel igazolhatóan 1353. május 28-án is viselte.²¹⁸ 1353. májusában más tisztségeket is betöltött — a herceg udvari ifjúja és gerzenicei ispán — s ezt a két tisztséget viselte utoljára május 28-án.²¹⁹

211 Mon. civ. Zagr. IV. 104. p.

212 Mon. civ. Zagr. IV. 174. p.

213 *Házi*, Sopron I/1. 156. sz.

214 DL 91422, illetve DL 83266.

215 DL 91457.

216 CD Croat. XI. 487. sz.

217 1353. ápr. 11. — CD Croat. XII. 113. sz.

218 CD Croat. XII. 128. sz.

219 1353. máj. 14. — CD Croat. XII. 119. és 128. sz.

1354-ben Szentjakabi Tamás (kő)kaproncai várnagyként tűnik fel az oklevelekben, ezek után semmi nyomát nem találjuk sem a herceg, sem pedig Margit hercegnő udvarában.²²⁰

39. **Tamás, János fia:** István herceg embereként szerepel 1353. szeptember 16-án, a pozsegai káptalannak címzett parancslevelében.²²¹
40. **Tót (Touth dictus) Pál:** István 1350. április 19-én kiadott oklevelének ő a relátora.²²²
41. **Wilyelmowi László:** István herceg nevelője (*instructor Stephani ducis, informator ducis Stephani, magister in scienciis primitivis*). A királyi család több ízben folyamodott a pápához László számára egyházi javadalmakért. Így 1343. május 7-én I. Lajos kérte arra VI. Kelemen, hogy a herceg nevelője számára, aki ekkor Prága egyházmegyei pap, esztergomi és győri kanonok, a váradi egyházban is fenntartson egy kanonoki javadalmat.²²³ Két évvel később, 1345-ben Erzsébet királynő írt Avignonba, hogy erdélyi kanonokságot kérjen László részére,²²⁴ majd 1347. január 25-én szintén az anyakirálynő folyamodott VI. Kelemenhez, hogy mindazokat a javakat, amiket Jakab bácsi prépost bírt a pálos szerzetbe való belépése előtt, legkisebb fia nevelője számára elnyerje (Jakab zágrábi olvasókanonok, pécsi és titeli kanonok is volt).²²⁵ 1352 nyarán lemondott esztergomi és győri kanonoki javadalmáról,²²⁶ majd 1353 júniusában azért folyamodott a Szentszékhez, hogy a prágai egyházba nevezék ki. Az eddigi javadalmaiban azonban a herceg nerői üldözése miatt (*propter Neronicam persecutionem [Stephani] ducis*) nem képes megmaradni.²²⁷ Mivel más forrásunk nem támasztja alá, hogy a herceg üldözött volna valakit környezetéből, ezért ezt a kitétele a volt nevelő sértettségének tulajdoníthatjuk.²²⁸ Tény az, hogy a hercegre vonatkozó oklevelés anyagban nem találjuk meg máshol a nevelő nevét. László további sorsáról nincsen információnk.

220 1354. jan. 7. — CD Croat. XII. 163. sz.

221 1353. szept. 16. és okt. 23. — CD Croat. XII. 145. és 154. sz.

222 Anjou V. 218. sz.

223 Reg. suppl. I. 17. sz.

224 Reg. suppl. I. 216. sz.

225 Reg. suppl. I. 351. sz.

226 Reg. suppl. I. 497. sz.

227 Reg. suppl. I. 15. sz.

228 Reg. suppl. II. 15. sz.

42. **Zemlini Ferenc:** István herceg káplánja volt. 1352. november 2-án fordult VI. Kelemen pápához a magyar herceg, hogy István számára a győri olvasókanonokságot kérje.²²⁹
43. **Znaimi János, Henrik fia:** István herceg káplánja volt. Ura VI. Ince pápához intézett kérvényében pozsonyi kanonoki javadalmat kért számára.²³⁰ Később hantai prépost, 1356-ban erről lemondva bosnyák olvasókanonok lett.²³¹

2.) *István herceg alsóbb fokú méltóságviselőinek archontológiája*

a.) Hercegi udvari lovag:

- András, György fia 1349. október 17. (CD Hung. IX/1. 367. sz.)
- Ardói Zoárdfi György 1351. január 5. (DL 38157)
- Atyinai János, Jakab fia 1353. június 3. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Leontius, Beke fia 1354. április 7. (DL 99423) és június 13. (DL 94424)

b.) Hercegi udvari ifjú

- István, Mihály fia 1349. október 17. (CD Hung. IX/1. 367. sz.)
- Péter 1350. június 26. (CD Croat. XI. 462. sz.)
- Szentjakabi Tamás 1353. április 11. (CD Croat. XII. 113. sz.) – 1353. május 28. (CD Croat. XII. 128. sz.)
- János, Fülöp fia 1354. május 10. (CD Croat. XII. 260. sz.)

c.) Ispánok

Arad:

- Pósafi Balázs 1351. január 26. (DL 91422)

Brassó:

- Bátori Miklós, Bereck fia 1351. október 18. (Székely oklt. I. 47. sz.)

---

229 Reg. suppl. I. 518. sz.

230 Reg. suppl. I. 41. sz.

231 Monumenta Romana episcopatus Vespriemensis. Ed.: Josephus Lukacsics. I–IV. Bp., 1896–1907. II. 164., 190., 165., 191. p.

Gerzence:

- Szentjakabi Tamás 1353. április 11. (CD Croat. XII. 113. sz.) – 1353. május 28. (CD Croat. XII. 128. sz.)

Körös:

- Gönyüi Tamás 1349. szeptember 8. (DL 103275) – 1350. július 15. (DL 102952)
- János, Pető(c) fia: 1353. május 22. (*Sümeghy*, Sopron várnegye 26. sz.) – 1354. augusztus 23. (DF 282335)

Liptó:

- Gönyüi Tamás 1349. szeptember 8. (DL 103275) – 1350. július 15. (DL 102952)

Marócsa:

- Benedek, Domonkos fia 1354. március 13. (CD Croat. XII. 231. sz.) – 1355. április 18. (CD Croat. XII. 218. sz.)

Orbász:

- Megyericsei György 1353. március 10. (CD Croat. XII. 107. sz.) – 1354. május 10. (CD Croat. XII. 179. sz.)

Rojcsa:

- Gönyüi Tamás 1350. július 4. (CD Croat. XVIII. 28. sz.)

Sáros:

- Doncsfi Miklós 1349. július 20. (DL 41112) – 1349. november 12. (Anjou V. 338. sz.)
- Doncsfi Miklós (másodsor) 1352. február 6. (DL 41178) – 1353. január 7. (DL 4326)

Szepes:

- Bálint 1349. augusztus 31. (DF 274644)

Szolnok:

- Gönyüi Tamás 1351. június 3. (Anjou V. 466. sz.)

Verőce:

- Gorbonoki István, Beke fia 1353. május 14. (CD Croat. XII. 119. sz.)

d.) Várnagyok

Csókakő:

- Gönyüi Tamás 1328. szeptember 21. (DF 257972) – 1355. március 18. (DL 64675)

Greben:

- Benedek, Domonkos fia 1354. március 13. (CD Croat. XII. 173. sz.) – 1355. június 2. (CD Croat. XIV. 444. sz.)

Hátszeg:

- Pósaí Balázs 1351. január 26. (DL 91422)

(Kő)kapronca:

- Szentjakabi Tamás 1354. január 7. (CD Croat. XII. 163. sz.)

Medvevár:

- Szentjakabi Tamás 1353. április 11. (CD Croat. XII. 113. sz.) – 1353. május 14. (CD Croat. XII. 119. sz.)

Nagykemlék:

- Benedek, Domonkos fia 1354. március 13. (CD Croat. XII. 173. sz.) – 1355. június 2. (CD Croat. XIV. 444. sz.)

Okics:

- Szentjakabi Tamás 1350. október 10. (CD Croat. XI. 487. sz.)

Orbász:

- Megyericsei György 1353. június 3. (CD Croat. XII. 129. sz.) – 1354. május 10. (CD Croat. XII. 179. sz.)

Ozul:

- István, Mihály fia 1350. április 7. (CD Croat. XI. 449. sz.)

Szepesvár:

- Bálint 1349. augusztus 31. (DF 274644)
- Köbly Miklós 1352. január 16. (CD Hung. IX/2. 70. sz.)

e.) Homo ducis

- András, György fia 1349. október 17. (CD Hung. IX/2. 367. sz.)
- Bajori Sinka, Beke fia 1352. október 25. – november 4. (CD Hung. IX/2. 72. és 84. sz.)
- Bertalan, Mátyás fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Gorbonoki István, Beke fia 1353. május 14. (CD Croat. XII. 119. sz.)
- István, Mihály fia 1349. október 10. (CD Hung. IX/2. 367. sz.)
- István, Miklós fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Jakab, János fia de Frichke 1352. október 25. (CD Hung. IX/2. 72. sz.)
- János lapicida 1352. január 16. (CD Hung. IX/2. 70. sz.)
- János, Gergely fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.) – 1353. május 25. (CD Croat. XII. 125. sz.)

- János, György fia 1353. május 19. (CD Croat. XII. 122. sz.) – 1353. május 25. (CD Croat. XII. 125. sz.)
- János, János fia de Dobovec 1353. május 14. és 21. (CD Croat. XII. 119. sz.)
- János, Petó(c) fia 1353. június 3. (CD Croat. XII. 129. sz.)
- Miklós, István fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Péter 1350. június 26. (CD Croat. XI. 462. sz.)
- Tamás, János fia 1353. szeptember 16. – október 2. (CD Croat. XII. 145. és 154. sz.)

f.) Relátorok

- Bátori Miklós, Bereck fia 1349. november 5. (Anjou V. 192. sz.)
- Gönyüi Tamás 1350. augusztus 30. (DL 4165)
- István, Mihály fia 1351. január 26. (DL 91422)
- János, Petó(c) fia 1353. június 3. (CD Croat. XII. 129. sz.)
- Köbly Miklós 1350. június 9. (CD Croat. XI. 465. sz.)
- László, Teudus fia 1350. április 7. (CD Croat. XI. 449. sz.)
- Mátyás pap 1353. december 8. (CD Croat. XII. 161. sz.)
- Ostfi János 1350. augusztus 27. (CD Croat. XI. 471. sz.)
- Pósafti Balázs 1350. augusztus 12. (Házi, Sopron I/1. 156. sz.) – 1352. augusztus 31. (DL 83266)
- Touth (dictus) Pál 1350. április 19. (Anjou V. 218. sz.)

g.) Káplán

- Znaimi János, Henrik fia: 1354. (Reg. suppl. I. 91. sz.)
- Zemlini Ferenc. 1352. november 2. (Reg. suppl. I. 518. sz.)

FALVAY DÁVID

A SZENT ERZSÉBETNEK TULAJDONÍTOTT MÁRIA-REVELÁCIÓK KÉZIRATAINAK KATALÓGUSA¹

A Szent Erzsébetnek, Magyarország királylányának tulajdonított Mária-revelációkat tartalmazó rövid misztikus írásmű a késő-középkori vallásos irodalom egyik remeke. A reveláció, tehát a rejtett isteni igazságok feltárása, kinyilatkoztatása igen elterjedt műfaj volt a középkorban.

Noha már a XVII. századtól (sőt a késő középkortól szinte folyamatosan) ismerték e művet, a modern kutatást mégis Livarius Oliger 1926-os munkája alapozta meg. Az utóbbi évtizedekben Sarah McNamer, Alexandra Barrat és Klaniczay Gábor foglalkoztak e kérdéssel. Az olasz nyelvű variánsokat Domenico Maria Manni és Florio Banfi szövegközlései alapján ismerhetjük. Mindazonáltal elmondhatjuk, hogy a Mária-revelációk kérdése meglehetősen ismeretlen maradt: sem az Árpád-házi Szent Erzsébettel foglalkozó szakirodalom, sem a késő-középkori vallásossággal, női misztikával foglalkozó összefoglaló művek nem említik.

A mű párbeszédes formában íródott és 13, nagyobb részben Szűz Máriához, kisebb részben Szent János evangélistához és Krisztushoz kapcsolódó jelenést és revelációt foglal magába. E revelációk során a traktátus főszereplője, „Szent Erzsébet, Magyarország királyának leánya,” különféle vallási igazságok birtokába jut, jelentős részben Szűz Mária életével kapcsolatban. A Mária-revelációk főszereplőjét a kéziratok tanúsága szerint Árpád-házi Szent Erzsébettel (1207–1231) azonosíthatnánk, mégis a kutatók egyetértenek abban, hogy semmiképpen nem tekinthető Árpád-házi Szent Erzsébet életéhez kapcsolódó forrásnak. Éppen emiatt a művel foglalkozó modern kutatók nagy része arra próbált választ keresni, ki lehetett a mű valódi szerzője, illetve főszereplője, s ilyen módon próbáltak olyan, a korban élt más Erzsébetet keresni, akinek személyéhez, vallásosságához jobban illenek e revelációk. Így merült fel Livarius Oliger részéről Schönaui Erzsébet (1129–1164), német misztikus neve, akinek revelációit már a középkorban széles körben ismerték, valamint Barrat és McNamer részéről Tőssi Boldog Erzsébet

---

1 A tanulmány alapját képező kutatást egy részét a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Klöbelsberg Kuno ösztöndíja segítségével végeztem 2002-ben Olaszországban. Köszönöttem tartozom Klaniczay Gábornak segítségéért és tanácsaiért.

(c.1292/95–c.1336/38), kevésbé ismert magyar királynő és domonkos apáca alakja.² Jomagam, Banfi Florio és Klaniczay Gábor érvelésével egyetértve, nem fogadtam el ezeket az azonosításokat, mivel — noha a valódi szerző kilétét megállapítani nem tudjuk — a ránk maradt kéziratok elemzése és a vallástörténeti háttér vizsgálata alapján néhány dolog megállapítható.

1) Mind Schönauai Erzsébet, mind Tőssi Erzsébet személyét kizárhatjuk: egyrészt nyelvi és kronológiai érvek alapján, hiszen nincs tudomásunk arról, hogy e mű német nyelvterületen is ismert lett volna, valamint — miután a legkorábbi kéziratok a XIV. század első felére datálhatóak — Schönauai Erzsébet személye „túl korainak”(másfél évszázadnyi űr, kéziratot hagyomány nélkül), míg Tőssi Erzsébeté „túl későinek” (a Mária-revelációk valószínűleg már Tőssi Erzsébet életében megjelennek Itáliában) tűnik. Másrészt azon érvek, amelyek alapján az azonosításra kísérletet tettek (a revelációk Erzsébeté azon túl, hogy magyar királynő, egyben — ellentétben Árpád-házi Szent Erzsébettel — szűz és apáca, valamint kifejezetten Mária-tisztelő és misztikus), nem tűnnek meggyőzőnek. Az, hogy a főszereplő szűz és magyar királynő, hagiográfiai toposznak tekinthető, míg a Mária-devóció és a misztika a késő-középkori Itália női vallásosságának általános jellegzetességei. Mindezek után leginkább csupán Erzsébet neve marad, mint az azonosítás alapja, ám hasonló hagiográfiai hagyományok arra figyelmeztetnek, hogy ugyanaz a történet gyakran több névhez kapcsolva is előfordul.

2) Főleg az olasz nyelvű változatok alapján állíthatjuk, hogy e revelációk szerkesztést alkotják Árpád-házi Szent Erzsébet itáliai kultuszának.

3) Egyáltalán nem szükségszerű, hogy másik Erzsébetet keressünk, hiszen a szövegváltozatokban szereplő egyetlen személyes információ, az „*Elisabeth filia regis Hungariae*” formula egyértelműen refrénszerűen visszatérő hagiográfiai toposz, amelyet más nevekkkel összekapcsolva is megtalálunk, főképpen itáliai kultuszokban.³

2 Schönauai Erzsébetéről c legújabb monográfia és szövegfordítás Clark, Anne L.: Elisabeth of Schönau: a Twelfth-Century Visionary. Philadelphia, 1992. és Elisabeth of Schönau: The Complete Works. Szerk. és ford.: Anne L. Clark. New York, 2000. Tőssi Erzsébet életrajzához ld. Puskely Mária: Árpád-házi Szent Margit és Ifjabb Szent Erzsébet tőssi legendája. Bp., 1992.

3 Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Bp., 2000. 290–292. p. Angol ford.: Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe. Past and Present Publications. Cambridge, 2002. 372–375. p.; uő: A női szentség mintái Közép Európában és Itáliában. In: Klaniczay Tibor–Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Bp., 1994. 93–244. p.; Vauchez, André: Santi, profeti e visionari: Il soprannaturale nel Medioevo. Bologna, 2000. 70. p.; Falvay Dávid: A Lady Wandcring in a Faraway Land: The

4) A mű feltehetően Itáliában íródott a XIV. század elején és ferences, valamint női közösségekben terjedt el leginkább. Ezen kívül kijelenthetjük azt is, hogy Itáliában igen hamar, már a XIV. században Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszának részeként terjedt.⁴

A kéziratok, datálás, a mű elterjedése

A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mária-relevációk szövege, jelen ismereteink szerint, 28 középkori példányban maradt fenn, a latin mellett olasz, angol, spanyol, francia és katalán nyelven.⁵ E 28 példányból 25 késő-középkori (XIV–XVI. századi) kézirat, 3 pedig ősnymtatvány (amelyek több példányban is előkerültek). Ezen kívül ránk maradt egy XVII. századi másolat is. E magas kézíratszám és az a tény, hogy három különböző (közép-angol, olasz és spanyol) nyelven is inkunábulum készült a műből, azt jelzi, hogy meglehetősen elterjedt volt a középkori Nyugaton. Összehasonlításképpen két korabeli, hasonló jellegű művet idézve, a Szent Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christi* (XIV. század első fele) több száz variánsban maradt fenn, míg Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája (XIII. század utolsó harmada) mindösszesen egy, XV. századi másolatban.⁶

Central European Queen/princess motif in Italian Heretical Cults. In: *Annual of Medieval Studies at CEU*. 8. (2002) 157–179. p.

- 4 A szerzőség kérdéséről, valamint a mű vallástörténeti háttéréről részletesen írtam megjelenésre váró cikkemben: *Le rivelazioni di Santa Elisabetta d'Ungheria*. In: *Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma*. Róma, 2005. Vö. *Klaniczay*, Az uralkodók szentsége, 290–292. p. és *Banfi, Florio*: *Santa Elisabetta di Ungheria, Langravia di Turingia*. Assisi, 1932. I–VII. p.
- 5 Mivel a katalógusban tételesen közlöm minden kézirat jelzetét, pontos címét, tartalmát, nyelvet és datálását, valamint, hogy ki készített szövegkiadást vagy leírást az adott kézitról, ezért ezen információkat tételesen a szövegben nem adom meg. Az olasz kéziratok és egy, a korábbi szakirodalom által nem ismert latin kódex esetében saját kutatásaimra támaszkodom, míg a többi latin és egyéb nyelvű kézirat esetében a korábbi kutatók leírásait hasznosítom, főképpen *Oliger, Livarius*: *Revelationes B. Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalannensibus*. In: *Antonianum* I. (1926) 14–83. p. és *McNamee, Sarah*: *The Two middle English translations of the Revelations of St. Elisabeth of Hungary*. Ed. from Cambridge University Library MS Hh. i. 11 and Wynkyn de Worde's printed text of ?1493. Heidelberg, 1996. *Middle English Texts*/28. Az ősnymtatványok több példányban is fennmaradtak, azonban ezeket csupán egy változatként kezeltem.
- 6 *A Meditationes Vitae Christi* kiadása: *Bonaventura, S.*: *Opera omnia*. Ed.: A.-C. Peltier. XII. Paris, 1868. A kéziratok katalógusa: *Fischer, Columban*: *Die Meditationes vitae Christi*. Ihre

A Mária-revelációk kutatói általában megegyeznek abban, hogy a mű eredetileg latinul íródott,⁷ noha több olasz kézirat legalábbis egykorúnak látszik a fennmaradt legkorábbi latin verziókkal. Ezért mi is a latin változatok bemutatásával kezdjük a kéziratok vizsgálatát. A latin variánsokat két csoportra oszthatjuk: az első, összesen 11 példányban fennmaradt változatot Livarius Oliger kutatásai nyomán ismerjük — a katalógusban 'A' variánsként jelölve —, míg a másik, csupán két kéziratban megőrződött csoportot ('B' variáns) Alexandra Barrat és Sarah McNamer ismertette és adta közre.

Oliger 1926-os tanulmányában kritikai kiadást készített a Mária-revelációk latin kézírataiból, valamint leírta a ma ismert latin kéziratok nagy részét. A kritikai kiadás alapszövegének az assisi *Biblioteca del Sacro Convento* Cod. 442. jelzetű, XIV. századi kéziratát választotta, s azt vetette össze négy további latin kézirattal.⁸ Oliger feltételezése szerint e kézirat a legkorábbi mind közül, ő maga a XIV. század első felére datálja. A konkrét *terminus ante quem* e kézirat esetében 1381, hiszen ekkor készült az assisi konvent könyvtárának leltára, ahol említik e kódexet.⁹ A többi latin kézirat között is találunk XIV. századit, így a kritikai kiadás kontrollszövegei közül a másik assisi kódex és a római *S. Isidoro I/141.* jelzetű kódexe, valamint a többi latin verzió közül az oxfordi *Bodleian Library* Cod. Canonic. 525. jelzetű kézírata is erre az időszakra datálható. Az oxfordi kódex esetében is tudomásunk van *terminus ante quem*ről, amely egyben a kézirat provenienciáját is jelzi: e kódex olasz nyelvterületről, Ragusából került Angliába 1384–85-ben.¹⁰ Azt, hogy a Mária-revelációk szövege már a XIII. század végén létezett volna, Oliger leginkább arra a tényre alapozza, hogy az általában a XIII–XIV. század fordulójára

---

Handschriftliche Überlieferung und die Verfasserfrage. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 25. (1932) 3–35., 175–209., 305–348., 449–483. p. Vö. McNamer, Sarah: Further Evidence for the Date of the Pseudo-Bonaventuran *Meditationes Vitae Christi*. In: *Franciscan Studies* 50. (1990) 235–261. p. A feltehetően Marcellus által írt, úgyncvezett *Legenda Vetus* kiadása: Böle Kornél: Árpád-házi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. Bp., 1937. A dokumentum történetéhez és magyar nyelvű fordításához ld.: Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szenttéavatási pere. Bp., 1999.

7 Barrat elméletére, amelyben egy hipotetikus közép-felnémet eredetire vezet vissza a két latin verzió meglétét, alább visszatérünk.

8 Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 656.; Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/66. és Cod. I/141.; Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116. A kéziratok leírásához lásd Oliger, *Revelationes B. Elisabeth* 30–36. p.

9 *Codex iste summarie recensetur in vetere Sacri Conventus Bibliothecae Inventario a. 1381 exarato...* — uo. 31. p.

10 *Codex... in Angliam translatus (sicut alii omnes Codices Canonici) scriptus a. 1384–1385 Ragusae per fratrem dominum Petrum de Tragurio...* — uo. 37. p.

datált, Szent Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christib*en hosszú idézet olvasható a műből. Azonban a *Meditationes Vitae Christi* datálásának és szerkesztésének problematikája ma olyan kevésbé tűnik tisztázottnak, hogy például maga McNamer megfordítja a kérdést, és a Mária-revelációk általa feltételezett szerzőjének életrajzi adatai alapján próbálja meg a pseudo-bonaventurái írásművet a XIV. század második felére datálni.¹¹ Emiatt a latin változatok esetében — Oligernél némileg óvatosabban fogalmazva — annyit szögezhetünk le biztonsággal, hogy a Mária-revelációk latin változata minden valószínűség szerint létezett már a XIV. század közepén. Az Oliger által kiadott első latin csoport szövegét a négy XIV. századi kéziraton túl, még egy XIV–XV. századra datált, három XV. századi, valamint egy, a XVI. századból származó kézirat őrzi.

Livarius Oliger a latin változatokat egységesen kezelte, Alexandra Barrat és Sarah McNamer azonban tanulmányaikban két, egymástól független latin csoportot különböztetnek meg. Érvelésük szerint az általuk felfedezett cambridge-i kézirat, valamint az Oliger kritikai kiadásában egyik kontrollszöveggént helyet kapó vatikáni kézirat külön csoportot képeznek ('B' variáns), s e második csoport alapján készültek — a szintén általuk vizsgált és kiadott — közép-angol fordítások.¹² Annak, hogy a vatikáni kézirat jelentősen eltér a többi kézirattól, természetesen Oliger is tudatában volt,¹³ azonban Barrat és McNamer a másik kézirat és a közép-angol variánsok ismeretében arra következtetésre jutottak, hogy a két latin szövegcsoporthoz közti különbségek *olyan jelentősek, hogy egyik sem származhat a másiktól, inkább tűnnek két független redakciónak, amelyek a Mária-revelációk egy korábbi változatán alapulnak.* Ezen elmélet alátámasztására McNamer közli az első reveláció szövegét az assisi és a cambridge-i kódex alapján, s ez alapján jogosan állapítja meg, hogy a két változat tartalmilag, szintaktikailag és szóhasználatában is jelentősen különbözik egymástól.¹⁴

Erre a tényre alapozva Alexandra Barrat egy további hipotézist is megfogalmaz, miszerint a két latin szöveg közti különbségek oka az, hogy *valószínűleg egy eredetileg teljesen más (nem latin nyelvcsoporthoz tartozó) nyelven íródott szöveg két,*

11 Uo. 43. p. Vö. McNamer, Further Evidence 237–241. p.

12 Cambridge, Magdalene College: MS F. 4. 14. és Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116. Lásd Barrat, Alexandra: The Revelations of St. Elizabeth of Hungary: Problems of Attribution. In: The Library. Sixth series. 14. (1992) és McNamer, The Two middle English translation 17–20. p. (Textual History).

13 exhibit insuper mutationes arbitrarias, amplitiones plurimas et lacunas — Oliger, Revelaciones B. Elisabeth 35. p.

14 McNamer The Two middle English translation 18–19. p.

*egymástól független latin fordításai.*¹⁵ E hipotézis azonban — véleményem szerint — több szempontból is gyenge lábakon áll. Egyrészt sem Barrat, sem az őt idéző McNamer nem hoz fel semmi további konkrét érvet az elmélet alátámasztására, másrészt pedig ezt a megállapítást mindkét kutató annak alátámasztására használja, hogy a Mária-revelációk szerzője, illetve főszereplője valójában Tössi Erzsébet lenne, s ebbe a hipotézisbe remekül beleillik a *nem latin*, méghozzá közép-felnémet nyelvű eredeti verzió feltételezése, hiszen a Tössi Erzsébetről fennmaradt egyetlen írásmű ezen a nyelven született. Mivel a Tössi Erzsébettel kapcsolatos elgondolást más szempontokból már határozottan elvettem, itt most csupán azt kockáztatnám meg, hogy úgy tűnik, Barrat inkább nagyszabású, Tössi Erzsébet szerzőségét bizonygató elméletéhez keresett újabb, ezúttal nyelvészeti érvet.

Egy másik aspektus, amely tovább gyengíti e fenti elgondolást, akként foglalható össze, hogy Barrat és McNamer nem veszik figyelembe a két latin variáns közötti időbeli eltérést: míg az — Oliger által kiadott — latin 'A' variáns és az azzal szoros rokonságot mutató olasz nyelvű változatok ('C' variáns) a XIV. század közepére datálhatók, addig a második latin csoport és az abból származó közép-angol fordítások ('B' variáns) legalább egy évszázaddal későbbiek: a cambridge-i Magdalene College kézirata XV. századi, a vatikáni a XV–XVI. század fordulójáról származik, míg a két közép-angol verzió egyaránt a XV. század végére datálható. Ebből, véleményem szerint, az következik, hogy a két latin csoport közötti valóban jelentős eltéréseknek nem csupán az lehet a magyarázata, hogy egy közös, nem-latin eredetiből származó független fordítások lennének, hanem két további lehetőséget is megfogalmazhatunk. Egyrészt lehetséges, hogy a latin 'B' variáns egyszerűen komoly szövegromlásra ment át az idők folyamán, másrészt viszont az is elképzelhető, hogy a latin 'B' variáns valóban fordítás, ám nem egy hipotetikus eredetiből, hanem egy, időközben az első latin 'A' variáns szövegéből készült, népnyelvi változattól.

A Mária-revelációk népnyelvű változatairól szólva azt állapíthatjuk meg, hogy a neolatin (spanyol, katalán, francia és olasz) változatok az első latin csoporttal ('A' variáns) állnak kapcsolatban. Oliger, és az ő nyomán Sarah McNamer is, ezt még egyértelműen úgy fogalmazta meg, hogy a neolatin változatok az Oliger által kiadott, első latin verzió fordításai. Ha csupán azokat a kéziratokat tekintjük, amelyekről Oligernek (s következésképpen az első latin verzióra nem sok figyelmet fordító Barratnak és McNamernek) tudomása volt, minden további nélkül elfogad-

---

15 *Barrat*, *hc Revelations of St. Elizabeth of Hungary* 6. p. és *McNamer*, *The Two middle English translation* 19. p.

hatjuk ezt az állítást,¹⁶ hiszen a katalán, spanyol és francia nyelveken fennmaradt egy-egy szövegváltozat, valamint az Oligier által ismert és leírt két olasz kézirat valóban könnyen származtatható a latin 'A' variáns szövegéből: mindegyikük későbbi, mint a legkorábbi latin kódexek, és nem tartalmaznak semmi olyan tartalmi vagy szóhasználatbeli eltérést, amely ezt kizárná.¹⁷

Az olasz nyelvű változatok esetében azonban, a fenti kutatók előtt ismeretlen többi kézirat új megvilágításba helyezi a kérdést. Az olasz nyelvű változatokat mindeddig igen kevésbé vették figyelembe a mű kutatói — Oligier és az ő nyomán McNamer és Barrat is csupán két olasz nyelvű kéziratot ismer, míg ma 10 kézirat-ról és egy ősnymotványról tudunk —, annak ellenére, hogy két, modernnek tekinthető kiadás is készült belőlük. Domenico Maria Manni már a XVIII. században publikált egy változatot két firenzei XIV. századi kézirat alapján. E kiadást a modern közönség számára is — elvileg — hozzáférhetővé tette Don Giuseppe De Luca, aki újra kiadta azt nagyszabású, több kiadást megélt művében. A magyar származású Florio Banfi (Holik Flóris) is kiadott 1932-ben egy szintén XIV. századi Erzsébet-legenda redakciót (szintén két firenzei, XV. századi kézirat alapján), amely tartalmazza a relevációk szövegét is. Sajnos mindkét kiadás és velük együtt Florio Banfi és De Luca bevezetői is szinte teljesen ismeretlenek maradtak a kutatás számára.¹⁸

Eddigi kutatásaim alapján két olasz nyelvű szerkesztési változatot különítettem el. Az első — amely talán kronológiailag is korábbi, hiszen a XIV. század első felére tehetőek a legkorábbi kéziratok — nem önmagában tartalmazza a relevációk szövegét, hanem valamiféle Erzsébet-legenda részeként. Mind a Manni-, mind a Banfi-féle szöveg, valamint a vatikáni Barb. Lat. 4032. is ebbe csoportba tartozik.¹⁹ Ezt jelölöm a katalógusban 'C' variánsként. A másik csoport, hasonlóan az

16 Oligier, *Revelationes B. Elisabeth* 38–42. p. (III. De versionibus Revelationum B. Elisabeth). Vö. McNamer, *The Two middle English Translations* 17–20. p. (Textual History).

17 Egyedül a francia szöveg — Soisson, *Bibl. Municipale: Cod. 222.* (208.), amelyről sem Oligier, sem McNamer nem rendelkezett részletes információkkal — lehet egykorú a latin változatokkal, azonban az Oligier által idézett cím- és incipit-formulák arra utalnak, hogy ugyanarról a verzióról van szó. A spanyol ősnymotvány és az Oligier által a latinnal párhuzamosan publikált katalán változat esetében egyértelműnek tűnik, hogy az első latin csoporthoz tartozó szöveg fordításának tekinthetjük, ugyanígy a két olasz változatot, amelyeket Oligier ismertett: Firenze, *Bibl. Nazionale: Cod. II. II. 390.* (Magl. XXXV. 175.) és Volterra, *Bibl. Guarnacciana: Cod. 316.* (5966.) (LIV. 4. I.).

18 A két legenda ismertetését és összehasonlítását ld. Falvay Dávid: *Due versioni italiane trecentesche della vita di Santa Elisabetta d'Ungheria.* In: *Annuario: Studi e documenti italo-ungheresi.* Roma–Szeged, 2005. 13–23. p.

összes többi nyelven fennmaradt kézírathoz, „csupán” a revelációk szövegét tartalmazza önmagában (’A’ variáns).

Az olasz nyelvű kéziratok közül legalább három ugyanúgy a XIV. század közepére datálható (sőt esetleg a XIV. század első felére), mint a legrégebb latin változatok; továbbá pontosan ugyanezen korai olasz szövegek mind a ’C’ variánsba tartoznak.

A latin ’B’ variánsból csak a két középf-angol változat származik. A fennmaradt két latin és két középf-angol változat egymáshoz való viszonyát Sarah McNamer kísérelte meg tisztázni. Vizsgálódásai során arra jutott, hogy a két latin szöveg (Cambridge, Magdalene College: Ms. F. 4. 14. és Vatikán, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116.) közül egyik sem lehet a másik közvetlen forrása, hiszen a cambridge-i latin szöveg *kihagy számos olyan szövegrészletet, amelyek megtalálhatók mindkét középf-angol fordításban, valamint a másik latin kéziratban is.*²⁰

A vatikáni latin szöveg viszont hiába tartalmazza ezeket a részeket, szintén nem tekinthető a másik szöveg közvetlen forrásának, hiszen egy teljes reveláció hiányzik belőle: mint azt már Oliger is kimutatta, a vatikáni kódex másolója kihagyta a Mária hét kéréséről szóló epizódot, mivel az a kódexben szintén megtalálható *Meditationes Vitae Christib*en is olvasható.²¹ Ugyanezen érvek miatt egyik latin szöveget sem tekinthetjük egyik középf-angol fordítás közvetlen eredetijének sem. Konklúzióként McNamer azt feltételezi, hogy a két fennmaradt latin szöveg egy elvesztett latin változattól származik (McNamer stemmáján ’Latin 2’). E hipotetikus ’Latin 2’-ből származik egy újabb feltételezett ’X (Latin)’ változat, amelyből mindkét középf-angol fordítás készült.²² A második latin verzió két kézírata, valamint a középf-angol fordítások tekintetében nincs okunk, hogy kételkedjünk McNamer elméletének helyességében — más kérdés a két latin szövegcsoport egymáshoz való viszonya, amelyről fentebb szóltunk.

19 A kódex leírását ld. *Falvay Dávid*: Elisabetta d’Ungheria: il culto di una santa europea in Italia negli ultimi secoli del Medioevo. In: *Nuova Corvina: Rivista di Italianistica*. 14. (2003) 116–118. p.

20 *McNamer*, *The Two middle English translations* 20. p.

21 *Oliger*, *Revelationes B. Elisabeth* 34. p.

22 A kéziratok egymáshoz való viszonyát bemutató stemmát lásd *McNamer*, *The Two middle english translations* 20. p.

A kéziratok kontextusa

Ahhoz, hogy a Mária-relevációk vallástörténeti kontextusáról képet alkothassunk, elsőként meg kell vizsgálnunk a mű variánsait tartalmazó kéziratok és ősnymotatványok tartalmát, többi részét. Oliger, aki a kéziratok nagyobb részét leírta, sommásan úgy fogalmaz, hogy *mind a létező, mind az elveszett kódexek közös jellegzetessége, hogy Erzsébet revelációit mindig más ferences szövegek közé keverve találjuk, s ezért a ferencesek tűnnek a traktátus legfőbb terjesztőinek*. S ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a kéziratokat őrző könyvtárak jó része is a ferences rendhez kötődik, hiszen a római *Sant'Isidoro*, az assisi *Biblioteca del Sacro Convento* összesen 5 kéziratot őriz mind a mai napig, a volterrai kódex pedig klarissza kolostorból származik.²³

E kétségbevonhatatlan ferences kontextus mellett — a többi kézirat ismeretében — még egy környezetet feltételezhetünk, amelyben a Mária-relevációk kéziratjai terjedtek, ez pedig a női vallásos közösségek kontextusa. Természetesen a ferences és a női kontextus nem zárják ki egymást (elég, ha a klarisszákra gondolunk) és több kódex esetében egyszerre beszélhetünk női és ferences szerkesztésről, mégis hasznosnak tartom e két csoportot elméleti szinten elkülöníteni egymástól. Teszem ezt annak okán is, mivel véleményem szerint így pontosabb képet alkothattunk a Mária-relevációk elterjedéséről.

A női közösségek számára szerkesztett kódexcsoportnak azt nevezem, amely kéziratokban a Mária-relevációk szövege mellett nagyobb részt női szentek életírásait, legendáit tartalmazza, vagy olyan szövegeket, amelyekről feltételezhetjük, hogy női olvasók számára készültek. Hogy megvilágítsuk az általunk javasolt elemzési szempontokat, idézzünk fel egy példát, ahol a női kontextus egyértelműen a ferences kontextus ellenében mutatható ki: a közép-angol nyelvű ősnymotatvány a Mária-relevációkon kívül mindössze egy írásművet tartalmaz, mégpedig Cápui Rajmond Sienai Szent Katalin életrajzát.²⁴ Sienai Szent Katalin (1347–1380) a XIV. század egyik legnagyobb hatású női misztikusa, azonban — mint tudjuk — domonkos harmadrendi (mantellata) volt, s a domonkos rend a ferences rend legfőbb konkurensének számított. Sőt, mi több, pontosan a XV. század második felében, amikor az angol nyelvű ősnymotatvány született, éppen Sienai Szent Katalin kanonizációja (1461) és stigmái jelentenek feszültséget a két rend között.²⁵

23 Oliger, *Revelationes* B. Elisabeth 30. p.

24 A több angol könyvtárban is fennmaradt Wynkyn de Worde-féle ősnymotatvány 1492–93-ból.

A Mária-revelációk kéziratának ilyen jellegű vizsgálata során külön figyelmet kell fordítanunk a legkorábbra datált, tehát XIV. századi kéziratokra, hiszen ezek a mű eredetéről is információval szolgálhatnak.

Statisztikailag vizsgálva a kérdést, megállapíthatjuk, hogy a 29 kéziratból 11-et tisztán ferences szerkesztésűnek tarthatunk. E kódexek és ősnymtatványok a Mária-revelációk szövegén túl Szent Ferenchez vagy rendjéhez kapcsolódó írásokat tartalmaznak — ide sorolható például a Szent Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christi*, de megtaláljuk Szent Ferenc *Fioretti*t, vagy Szent Bonaventura Ferenc-legendáját is —, s nem mutatható ki bennük semmiféle speciálisan női közönségre utaló elem. E 11 példány között találunk 6 latin kódexet, 3 olasz nyelvű kéziratot, valamint az olasz és a spanyol nyelvű ősnymtatványokat.²⁶ Érdekes megfigyelni, hogy a 'B' variáns két latin kézírata közül az egyik ide tartozik és a latin 'A' variáns szövegeinek túlnyomó részét is ebben a csoportban találjuk. Talán még fontosabb azonban megjegyezni, hogy az 'A' variáns négy legkorábbi (XIV. századi) latin szövege közül három is idetartozik, sőt részben a negyediket is ide lehet sorolni, hiszen Folignói Angéla (1248–1309) revelációit foglalja még magába a kódex, aki a ferences harmadrend tagja volt.²⁷

Ez a kódex azonban már átvezet a második kategóriába, amelybe a vegyes, tehát ferences és női szerkesztés jeleit egyaránt magukon viselő kéziratokat sorolhatjuk. Három ilyen jellegű kéziratot találtunk, mindegyik latinul íródott.²⁸ Ezekben a Mária-revelációk szövege mellett olyan női misztikusokhoz kapcsolható szövegeket olvashatunk, akik a ferences harmadrend tagjai voltak, mint a fentebb említett Folignói Angéla vagy Cortonai Margit (1247–1297). A már említett XIV. századi kézirat mellett az ide tartozó kettő a XV., illetve a XVI. századra datálható.

25 A szentté avatást követően, 1472-ben a ferencesek elírtek Szent Katalin stigmatizált ábrázolásának tilalmát: *Klaniczay Tibor: A Margit-legendák történetének revíziója*. In: *Klaniczay Tibor–Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái*. Bp., 1994. 79–80., 28–29. p.; *Klaniczay, Az uralkodók szentsége* 294–295. p.

26 A latin kéziratok: Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 442.; uo.: Cod. 656.; Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116.; Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/154.; Ravenna, Bibl. Comunale Classense: Cod. 25.; Oxford, Bodleian Library: Cod. Canonic. 525. A három olasz kézirat: Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. Palat. 118.; uo.: Cod. II. VIII. 25. (Magl. XXXV. 305.); Volterra, Bibl. Guarnacciana: Cod. 316. (5966.) (LIV. 4. I.). A két ősnymtatvány: Antonio da Padova, *Vita e miracoli, con le rivelazioni mostrate a Santa Elisabeth, figliuola del re D'Ungheria*. Firenze, Bibl. Nazionale: E. 6. 2. 65. és Floreto de Sant Francisco. Madrid, Bibl. Nacional.

27 Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/141.

28 A három másik kódex: Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/66.; uo.: Cod. I/141.

A harmadik kategória a „tiszán női szerkesztésű” kéziratoké, amelyek esetében semmiféle ferences kötődés nem mutatható ki. Ezek főként női szentek legendáit vagy más, főképpen női közösségek számára készült szövegeket tartalmaznak. Összesen hét ilyen jellegű kézirat mutatható ki, amelyek között egy latin nyelvű szövegen túl hat népnyelvi variáns található.²⁹ Érdekes megfigyelni, hogy ezen csoportba tartozik a ’B’ variáns két latin kéziratának egyike, valamint az azon alapuló mindkét közép-angol változat is.

Témánk szempontjából még fontosabb azt leszögezni, hogy négy olasz nyelvű kódex is női szerkesztésűnek mondható, különösebb ferences vonatkozás nélkül. E négybe tartozik ráadásul mind a három XIV. századi olasz nyelvű kézirat (mindhárom a ’C’ variáns tagja), valamint egy XV. századi kódex.³⁰

Az utolsó csoportba a „semleges szerkesztésű kéziratok” sorolhatók. Egy XIV–XV. századi latin szöveg, négy XV. századi olasz, valamint az egyetlen (XIV. századi) katalán kódex nem sorolható egyik fenti csoportba sem, mivel nem tekinthető sem ferences, sem női közösségek számára készült szerkesztésnek. Az egyik olasz kódex például legendárium ugyan, de Erzsébettől eltekintve csak férfi szentek életét tartalmazza, közöttük Szent Domonkosét is.³¹ Ezen kívül két kódex tartalmáról nem rendelkezünk részletes információval.³²

E rövid áttekintésből a következő konklúziót vonhatjuk le: a latin változatok esetében (’A’ és ’B’ variáns) a legkorábbi, XIV. századi kódexek kivétel nélkül ferences szerkesztésűeknek bizonyultak, noha egy kéziratot ferences és egyben női szerkesztésűként (vegyes) jelöltünk meg. A XV–XVI. századi latin szövegek, valamint a latinon alapuló népnyelvi változatoknál e ferences jelleg már elhalványulni látszik, hiszen ezek között a ferences aspektus mellett már nagyobb számban találunk vegyes vagy kizárólag női közösségek számára készült, illetve semleges szerkesztésű kéziratokat is. Mindezek alapján kissé árnyalunk kell Oliger kijelen-

29 A latin kódex: Cambridge, Magdalene College: MS F. 4. 14. A két közép-angol verzió: Wynkyn de Worde (inkunábulum) és Cambridge, University Library: MS Hh. 1. 11.

30 A három XIV. századi kódex: Firenze, Bibl. Nazionale: Panciatich. 38. és uo.: Ms. II. IV. 147., valamint Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Barb. Lat. 4032. A negyedik XV. századi kézirat: Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. IV. 105. (Magl. XXXVIII. 4.).

31 A latin kézirat a Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Ottob. Lat. 13. jelzetű szövege, a négy olasz kézirat pedig: Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. II. 71. (Magl. VII. 22.); uo.: Cod. II. VIII. 25. (Magl. XXXV. 305.); uo.: Cod. II. II. 390. (Magl. XXXV. 175.), valamint Firenze, Bibl. Riccardiana 1441. (Q. I. 19.). A katalán kézirat a Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Vatic. Rossian. 3.

32 Az uppsalai kézitról (Universitets Bibliotec: MS C631) McNamer mindössze annyit közöl, hogy XV. századi, a francia kézirat tartalmát Oliger így határozza meg: *vegyes francia aszketikus értékezések*. — Oliger, Revelaciones B. Elisabeth 41. p.

tését, aki azt állította, hogy a Mária-revelációk fő terjesztői a ferencesek voltak, s úgy fogalmazhatunk, hogy míg a XIV. században egyértelműen a ferences rendhez kötődik a mű terjedése, a XV–XVI. századra azonban már egyéb, részben női vallásos közösségek körében is népszerűvé válnak a Mária-revelációk.

Az olasz nyelvű kéziratok közül azonban az a csoport, amelyben a revelációk szövegét Erzsébet-legendába szerkesztve találjuk ('C' variáns) e tekintetben is komoly eltérést mutat, hiszen mindhárom XIV. századi kézirat női szerkesztésű és egyikük sem mutat különösebb ferences aspektust. Miután e kéziratcsoportról azt állapítottuk meg, hogy a legkorábbi latin változatokkal egykorú, mindenképpen tovább kell gondolnunk annak kérdését, mi is lehet a latin ('A' variáns) és ezen olasz nyelvű változatok ('C' variáns) egymáshoz való viszonya. Itt csupán annyit szögezzünk le zárszóként, hogy ezen olasz változat szemléltetést nem ferences eredetű, hanem valamely XIV. századi női vallásos közösséghez látszik kötődni.

Függelék

A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mária-revelációk kéziratainak katalógusa

Szövegkiadások:

Banfi, 1932 = *Banfi, Florio*: Santa Elisabetta di Ungheria, Langravia di Turingia. Assisi, 1932. ('C' variáns)

McNamer, 1996 = *McNamer, Sarah*: The Two middle English translations of the Revelations of St. Elisabeth of Hungary. Ed. from Cambridge University Library MS Hh. i. 11 and Wynkyn de Worde's printed text of ?1493. Heidelberg, 1996. Middle English Texts/28. ('B' variáns)

Oliger, 1926 = *Oliger, Livarius*: Revelationes B. Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalannensi. In: *Antonianum* I. (1926) 14–83. p. ('A' variáns)

Manni-De Luca = Vita di Santa Elisabetta. In: *Vite di alcuni Santi*. Szerk.: Domenico Maria Manni. Firenze, 1735. Újraközlve: *Rivelazioni sulla vita della Madonna e Leggenda di Santa Elisabetta*. In: *Scrittori di religione del Trecento: Volgarizzamenti*. Szerk.: Don Giuseppe De Luca. Milano–Napoli, 1954.; 2. kiadás: Torino, 1977. 4. vol., 705–726. ('C' variáns)

Egyéb irodalom:

Tímár, 1909 = *Tímár Kálmán*: Árpád-házi Szent Erzsébet látomásai. In: *Religio* (1909), 580., 594., 611. p.

Falvy, 2003 = *Falvy Dávid*: Elisabetta d'Ungheria: il culto di una santa europea in Italia negli ultimi secoli del Medioevo. In: *Nuova Corvina: Rivista di Italianistica*. 14. (2003) 116–123. p.

HELY + JELZET	CÍM (vagy incipit)	KONTEXTUS	SZÖVEG- KIADÁS	KOR	NYELV	MEGJEGYZÉS
1.) Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 442. ff. 190r–193r.	Revelationes quas fecit beata virgo Maria sancte Helysabeth filie regis Ungarie de tertio ordine beati Francisci.	– Vegyes ferences.	<i>Oligier</i> , 1926.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns.
2.) Assisi, Bibl. del Sacro Convento: Cod. 656. 120r–125v.	Legenda sancte Hely(sa)beth virginis cui facte sunt revelationes infra scripte.	– Vegyes ferences. – Lectiones pro festo S. Ursulae et sociarum.	<i>Oligier</i> , 1926.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns. A margón bejegyzés: <i>Forse questa Elisabetta é la B. Elisabetta Bona.</i> Függeléként Folignói Angéla egyik revelációja.
3.) Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/66. ff. 190r–196r.	Revelationes Beate Marie facte beate Eltsabet filie regis Ungarie.	– Henricus Herp (Harpius). Speculum perfectionis. – Vita et Revelationes beate Margarite de Cortona.	<i>Oligier</i> , 1926.	XVI. sz.	Latin	'A' variáns. Wadding könyvtárából. Ebből készült a bollandisták másolata, lásd alább n. 11.
4.) Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/141. ff. 98r–107r.	Revelationes S. Elizabeth Hungariae.	– Revelationes B. Angelae de Fulligno.	<i>Oligier</i> , 1926.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns. Wadding könyvtárából.
5.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Cappon. 116. 94v–109r.	Visiones Beate Helisabet flye regis Ungarie.	– Imitatio Christi 1–2. könyv. – Latin és olasz laudák és imák. – Chronologia franciscana. – Jacopone da Todi, Fugo la croce. – Meditationes Vitae Christi. cap. 3. De vita beate Maria virginis.	<i>Oligier</i> , 1926.	XV– XVI. sz.	Latin	'B' variáns, a végén hiányos.
6.) Cambridge, Magdalene College: MS F. 4. 14. ff. 94r–100v.	Hic incipiunt visiones beate virginis Elizabeth filie Regis Ungarie.	– Vita S. Dorotheae, S. Barbarae. – St. Antheim of Belleley élete. – St. Brendan élete.	<i>McNameer</i> , 1996.	XV. sz.	Latin	'B' variáns.

7.) Róma, Collegio di S. Isidoro: Cod. I/154. ff. 95r-v.	Revelationes beate Marie virginis facte beate Helysabet filie regis Ungarie.	- Hugo de Digna: Dialogus Zelarotis sanctissime paupertatis eiusque domesticis inimici disputationum super ipsa paupertate. - Revelationes b. Angelae de Fulgineo. - Vita s. Francisci auctore S. Bonaventura.	XV–XVI. sz.	Latin	'A' variáns. Töredék a végéről. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
8.) Subiaco, Bibl. dell' Abbazia: Cod. 112. ff. 188v–190v.	Revelationes domine nostre facte beate Elizabeth.	- Vegyes ferences.	XV. sz.	Latin	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
9.) Ravenna, Bibl. Comunale Classense: Cod 25. ff. 88v–96v.	Revelationes beate Marie facte cuidam sue devote s. beate Helisabeth filie regis Ungarie.	- Vegyes ferences.	XV. sz.	Latin	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
10.) Oxford, Bodlerian Library: Cod. Canonic. 525. ff. 218v–224v.	Liber revelationum b. Elizabeth ordinis Poenitentium sancti Francisci.	- Vegyes ferences.	XIV. sz.	Latin	'A' variáns. Itáliai eredetű kódex Ragusából. Függeléként Folignói Angéla egyik revelációja. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
11.) Brüsszel, Bibl. Royale: Cod. 8949. ff. 145r–151r.	Revelationes Beatae Mariae factae Beatae Elisabeth filiae regis Hungariae.		XVII. sz.	Latin	'A' variáns. 'A Sant' Isidoro MS J/66. (lásd fenn, n. 3.) másolata, készült a bollandisták számára. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.
12.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Ottob. Lat. 13. ff. 37r–49r.	Revelationes ad Sanctam Elisabetham filiam regis Hungariae factae.	- Orationes ad Christum Iesum et ad Virgínenem.	XIV–XV. sz.	Latin	'A' variáns. Említű <i>Tímár</i> , 1909. és Banfi, 1932.
13.) Uppsala, Universitets Bibliotec: MS C631.	?	?	XV. sz.	Latin	? variáns. Említű <i>McNameer</i> , 1996.

14.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. IV. 105. (Magl. XXXVIII. 4.) ff. 59–78.	Elisabetta regina d'Ungheria: Rivelazioni: 69b–74a.	– Leggendaro delle sante vergini e martiri. (38 női +3 férfi szent)	<i>Banfi</i> , 1932.	1473–74.	Olasz	'C' variáns.
15.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. II. 71. (Magl. VII. 22.) ff. 79–99.	La leggenda di sancta Elisabetta figliuola de Re d'Ungheria.	– Vita e ressurazione di Gesù. – Leggende di tre sante. – Boezio: Il libro de vici e delle loro battaglie e ammonimenti. (részlet) – Visione di Tugdalo	<i>Banfi</i> , 1932.	XV. sz.	Olasz	'C' variáns.
16.) Firenze, Bibl. Nazionale: Panciatic. 38. cc. 120b–132b.	Vita di S. Elisabetta d'Ungheria.	– Dottrina della beata Angela da Foligno. – Leggenda di Santa Caterina d'Alessandria. – Leggenda di S. Giovanni Elemosinario. – Leggende, miracoli e detti. – Esempi di due giovani. – Leggenda di S. Niccolò di Bari.	<i>Manni-De Luca</i>	XIV. sz.	Olasz	'C' variáns.
17.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. IV. 147. (Magl. XXXVIII. 149.) ff. 61–67b.	Leggenda i Santa Elisabetta.	– Leggende di sante: Caterina, Uffragia, Orsola e delle undici mila vergini, Margherita, Domitilla, Taise, Beatrice, Alessandria, Zosima, Anastasia, Giuliana, Tarsilla, Filusina.	Valószínűleg a <i>Manni-De Luca</i> kiadás kontrollszövege	XIV. sz.	Olasz	'C' variáns. Közvetlenül utána ugyanazzal a kézírással Árpád-házi Szent Erzsébet gyógyító-csodái.
18.) Firenze, Biblioteca Nazionale: E. 6. 2. 65. pp. 56–69. (incunabulum)	Antonio da Padova, Vita e miracoli, con le rivelazioni mostrate a Santa Elisabeth, figliuola del re D'Ungheria.	– Vita e miracoli di Sant' Antonio. – Missa in honore archangeli Raphaelis. – Orazione di Sancto Augustino.		1493–94.	Olasz	'A' variáns. Illusztrációkkal, de nem Erzsébetet ábrázolják.
19.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod.	Visioni di Santa Elisabetta di Ungheria	– Regola del terzo ordine di S. Francesco.		XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Az első számozatlan lap

Palat. 118. cc. 1a–15b.		– La settimana del noviziato di S. Francesco. – Ammonizioni a' religiosi. – Jacopone da Todi: Lauda. – Orazione dopo la comunione. – Benedizione della mensa. (latin-olasz versek és imák) – Breve leggenda di una fanciulla devota della Madonna.			verzóján korabeli tollrajz, Szent Erzsébet apácaruhában, glóriával, ölében rózsákkal.
20.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. VIII. 25. (Magl. XXXV. 305.) ff. 152r–153v.	Frammento della vita di S. Elisabetta.	– La meditazione di Cristo. – Uno ammaestramento d'una buona vita santa e unesta. – Vangelo di s. Giovanni. (részlet) – Due laude sacre. – Leggendaro vario di santi.	XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Részlet, az első 3 reveláció.
21.) Firenze, Bibl. Riccardiana: Ms. 1441. (Q. I. 19.) ff. 153a–164b.	Di S. Elisabetta.		XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Erzsébetet kivéve csak férfi szentek, köztük Domonkos is.
22.) Firenze, Bibl. Nazionale: Cod. II. 390. (Magl. XXXV. 175.) ff. 59v–63r.	La leggenda di Santa Elysabert figliuola del re d'Inghiltarra (?).	– Il libro della patientia contro l'ira. – Serventese contra l'ira. – Della patientia. – Ammaestramento da S. Agostino a una vedova.	XV. sz.	Olasz	'A' variáns. Leírva: <i>Oliger</i> , 1926.
23.) Volterra, Bibl. Guamaiciana: Cod. 316. (5966.) (LIV. 4. I.) ff. 262r–267r.	Revelationes sancte Helisabet ancille Xpi.	– Vita di S. Francesco – Orazioni a S. Francesco. – Regole di non cadere in peccato.	XVI. sz.	Olasz	'A' variáns. Leírva: <i>Oliger</i> , 1926.
24.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Barb. Lat. 4032. cc. 123–128v.	Alcuna particella tratta della Istoria di Santa Elisabetta figliuola del Re d'Ungheria	– Vita e miracoli della Vergine Maria. – Leggendaro di Sante. (többségében női szentek élete) – Szent Ferenc Fioretti-je.	XIV. sz.	Olasz	'C' variáns. Ua., mint a Manni-álta kiadott. Leírva: <i>Fárvay</i> , 2003.
25.) Madrid, Bibl. Nacional: Florete de	Las revelaciones de la bienaueturada Virgen		1492.	Spanyol	'A' variáns. Leírva: <i>Oliger</i> , 1926.

Sant Francisco. (Incunabulum)	Maria fechas a una su deuota, conuene a saber sancta Isabel.					
26.) Cambridge, University Library: Wynkyn de Worde. (Incunabulum) ff. 122r-127v.	The Reuelations of Saynt Elysabeth the Kynges Doughter of Hungary.	- Capuai Rajmund: Sienai Katalin élete.	<i>McNamer</i> , 1996.	1492-93, 1500.	Angol	'B' variáns.
27.) Cambridge, University Library: MS Hh. 1. 11. ff. 122r-127v.	On a day as seynt Elizabeth beyng in devowt preyowr...	- Vegyes angol-latin devóciós szövegek és szövegrészletek, feltehetően apácák számára készült, erősen Mária-devóciós.	<i>McNamer</i> , 1996.	XV. sz.	Angol	'B' variáns.
28.) Róma, Bibl. Apost. Vat.: Cod. Vatic. Rossian. 3. ff. 122r-136a.	Les revelations de senta Elisabeth filla del Rey d' Ongria e muller del Duch de Turingia.	- Vegyes latin misztikus szövegek.	<i>Oligier</i> , 1926.	XV. sz.	Katalán	'A' variáns.
29.) Soisson, Bibl. Municipale: Cod. 222. (208.) ff. 187v-194r.	Revelations saincte Helizabeth.	- Vegyes francia aszketikus szövegek.		XIV. sz.	Francia	'A' variáns. Leírva: <i>Oligier</i> , 1926.

KISS ANITA

A MONOSZLÓI CSUPOR CSALÁD OSZTÁLYLEVELE 1422-BŐL

Az alábbiakban közölt oklevél az Erdődy család Bécsben, a Haus- Hof- und Staatsarchiv-ban letétként őrzött levéltárának egyik darabja. Bár tartalmi kivonata megtalálható a Zsigmondkori oklevéltár vonatkozó kötetében,¹ teljes szövegű jelenlegi közlése mégsem indokolatlan. Egyrészt őrzési helye miatt az irat a hazai kutatás számára nehezebben hozzáférhető, másrészt önmagában is ritkaságnak számít egy délvidéki osztály- és egyben ítéletlevél, amelynek különlegességét még az is fokozza, hogy a per a királyi személyes jelenlét előtt folyt. Így tehát nem lehet eléggé teljes egy regeszta, különösen a benne szereplő birtokosztály részletes leírását tekintve. Végül mindezekon túl az sem mellékes, hogy az ítéletlevél egy tucat olyan oklevelet ír át, amelyeknek eddig nem ismertük egyetlen példányát sem, ezáltal az oklevéltár vonatkozó köteteiben sem található meg.

Az oklevél a hűtlenné vált néhai Monoszlói Csupor János birtokainak felosztása ügyében hozott ítéletet és annak végrehajtását tartalmazza. A döntés értelmében János minden birtoka — az azokra szerzett királyi adomány szerint — unokaöccseinek,² Monoszlói Csupor Istvánnak és a néhai Pál fiainak: Ákosnak, Györgynek és Demeternek,³ tehát Zsigmond király udvara tagjainak jutott azok unokatestvéreivel, Zsigmonddal és Farkassal szemben, bár az előbbieket a szó szoros értelmében vett adománylevelet nem mutattak be, csak az adomány tényére utaló és azt megerősítő oklevelet. Ennek fényében érdekes kérdés, hogy vajon létezett-e az a János részére még 1403-ban kiállított kegyelemlevél, amelyre hivatkozva Zsigmond és Farkas a néhai János birtokait is osztály alá akarta vetetni, s ha igen, valóban csak hanyagságból adták-e azt ki, amint az ítéletlevél állítja.

Az osztály lényege tehát a néhai János birtokainak elkülönítése Istvánnak valamint Pál fiainak, illetőleg a maradék birtokok három egyenlő részre osztása, amelyek közül az egyik az előbb említetteket, a másik két rész pedig Zsigmondot és

---

1 Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422) Szerk.: Borsa Iván–C. Tóth Norbert. Bp., 2004. 1223. sz.

2 A Monoszlói Csupor család leszármazását lásd *Engel Pál: Genealógia*. In: Középkori magyar adattár. CD-ROM. Bp., 2001.

3 A családtagok által viselt országos méltóságok felsorolását lásd *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája*. I–II. Bp., 1996. II. 54. p.

Farkast illette. A birtokfelosztást fűkötéllal és a *meth*-nek nevezett speciálisan délvidéki mértékegységgel hajtották végre. Az oklevélben pontosan megadják fűkötélben az eddig homályos nagyságú *meth*-et (2 dimenzio “mérték” = 1 *meth* = 30 fűkötél) is. Felosztásra kerültek az oklevél szövege szerint a telkekhez tartozó szántók, kaszálók, malmok, malomhelyek valamint az egyéb haszonvételek is. Bár az osztálylevél csak a néhai János része nélküli maradékot adja meg pontosan, de ott is 680 telket számoltak össze, tehát — ha csak azt feltételezzük, hogy János birtokainak nagysága arányos volt a többiekével — összességében több, mint 900 telekről lehetett szó, illetve — ugyanígy számolva — csak szántóföldből több, mint 3000 holdról.

A könnyebb tájékozódás végett az oklevél teljes szövegű közlése előtt a *transumptumok* regesztái szerepelnek, időrendben, majd a sort az ítéletlevél tartalmi kivonata zárja. Ahol szükséges, ott sorszámuk alapján hivatkozok az egyes darabokra. A regeszták elkészítésénél a Zsigmondkori oklevéltár újabb köteteinek gyakorlatát vettem alapul, az *in extenso* közlés miatt azonban ezek a kivonatok az ott megszokottnál kevésbé részletesek.

Az oklevél átírásában néhány helyen eltértem az eredeti szövegtől: visszaállítottam a magánhangzó előtti -ti alakot a -ci helyett; javítottam a betűelhagyásokat és kettőzéseket, a nyelvtanilag hibás vagy szokatlan használatú alakokat — az eredetit viszont minden esetben jelöltem a jegyzetekben, csakúgy, mint a szövegben tett egykorú javításokat is. Az oklevélben szereplő dátumokat viszont a szövegben oldottam fel.

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Borsa Ivánnak és C. Tóth Norbertnek az oklevél kiadásának lehetőségéért, valamint a sok segítségért és tanácsért.

*

Az oklevelek regesztái

1. 1403. október 10. (*Bude, f. IV. a. Galli*)

Zsigmond király Monoszlói Csupor István fiát: Jánost hűtlenség büntette alól felmenti és őt jegyelemben részesíti.

Átírta uő. 1420. március 12-én (8). — Az átíró oklevél tartalmilag átírva az országbíró 1420. március 22-i oklevelében (9), amely szerint a király kisebb pecsétjével volt megerősítve.

2. 1408. február 22. (*Crisii, in kathedre Petri*)

Zsigmond király jelenléte előtt Monoszlói Csupor János és fia: Miklós bevallást tesz, miszerint minden birtokukat és birtokrészüket, amelyeket a király Monoszlói Csupor György fiainak: Pálnak és Istvánnak adományozott, nekik átengedik és lemondanak róluk, cserébe pedig azok bizonyos birtokokat és birtokrészeket átengednek, amelyek János és Miklós halálával rájuk visszazállnak.

Átírta uő. 1418. július 9-én (5), amely szerint a király nagypccsétjével volt megerősítve.

3. 1418. május 18. előtt

A császári káptalan előtt megjelent Monoszlói Csupor György fia: István a maga és a néhai Monoszlói Csupor Pál bán fiai: Ákos, Demeter és György nevében is egyfelől, másfelől Monoszlói Csupor Miklós fia: Zsigmond meg Tamás fia: Farkas és a következő bevallást tették: ők birtokügyeikben a döntést nyolc fogott bíró ítéletére bízzák, az ügy tárgyalására május 18-át (*f. VI. p. Penthecoste*) kijelölve, úgy, hogy ha a bírák az ügyben nem tudnának döntést hozni, küldjék át azt a kúriába, az országbíró jelenléte elé.

Tartalmlilag átírva az országbíró 1420. március 22-i oklevelében (9).

4. 1418. május 20. (*sub castrum Kossuchak, f. VI. p. Penthecoste*)

A császári káptalan bizonyosága jelenlétében a Monoszlói Csupor család birtokosztályának ügyében a nyolc fogott bíró a döntést Mihály-napra halasztja úgy, hogy addig a felek kötelesek 24 ember esküje alatt minden birtokukat és birtokrészüket jegyzőkönyvbe bevezetni, majd azt a bírának bemutatni, az esküdteket pedig eléjük vezetni.

Tartalmlilag átírva az országbíró 1422. március 22-i oklevelében (9).

5. 1418. július 9. (*VII. Id. Julii*)

Zsigmond király átírja 1408. február 22-én kelt oklevelét (2).

Tartalmlilag átírta uő. az 1422. december 4-i oklevelében (13).

6. 1418. szeptember 29. (*in Michaelis*)

A császári káptalan előtt a Monoszlói Csupor család birtokosztályának ügyét a nyolc fogott bíró Bőjtöközép nyolcadára az országbíró jelenléte elé halasztja.

Tartalmlilag átírva az országbíró 1420. március 22-i oklevelében (9).

7. 1419. május 3. (*Wyssegrad, in inv. Crucis*)

Zsigmond király megparancsolja az ország valamennyi egyházi és világi bírójának, hogy Monoszlói Csupor Istvánt és a néhai Pál bán fiait a hűtlenné lett Csupor János, valamint Fábián fia: Mihály koruskai polgárok birtokainak ügyében, ame-

lyeket nekik adományozott, s amelyekre nézve Monoszlói Tamás fiára: Farkasra és Miklós fiára: Zsigmondra, valamint Koruskai Andrásra örök hallgatást szabott ki, ne háborgassák.

Átírva az országbíró 1420. március 22-i oklevelében (9), amely szerint a király titkos birodalmi peccsétjével volt megerősítve.

8. 1420. március 12. (f. III. p. Oculi)

Zsigmond király átírja 1403. október 10-én kelt oklevelét (1).

Említve az országbíró 1420. március 22-i oklevelében (9), amely szerint a király kápolnaispánnál lévő peccsétjével volt megerősítve.

9. 1420. március 22. (70. die oct. Epiph.)

Perényi Péter országbíró igazolja, hogy Monoszlói Csupor István és a néhai Pál bán fiai: Ákos, Demeter és György egyfelől, másfelől Monoszlói Csupor Miklós fia: Zsigmond és Tamás fia: Farkas nevében bemutatják neki a csázmai káptalan három oklevelét (3, 4, 6), amelyek szerint birtokosztályuk ügyét fogott bírák az országbíró jelenléte elé küldték át. Ezek megtekintése után a felperesek ügyvédje kijelentette, hogy készek megosztani birtokaikon, a néhai Monoszlói Csupor János birtokait kivéve, amelyeket annak hűtlensége miatt Zsigmond király nekik adományozott és az alperesekre örök hallgatást szabott ki. Ennek igazolására bemutatják a király 1419. május 3-án kelt oklevelét (7), amely alapján az országbíró úgy határozott, hogy az osztály előtt különítsék el a kérdéses birtokokat és hagyják meg azokat a felperesek birtokában. Erre az alperesek részéről bemutatják a király 1420. március 12-i átíratában (8) az ugyancsak általa, 1403. október 10-én, Csupor János részére kiadott kegyelemlevelét (1); így, mivel a két oklevél egymásnak ellentmond, az országbíró az ügyet átküldi a király jelenléte elé, annak Magyarországra való visszatérése 25. napjára, úgy, hogy az alperesek kötelesek ott a kegyelemlevél eredeti példányát bemutatni.

Átírva az 1422. december 4-i oklevelében (13).

10. 1421. január 13. előtt

Zsigmond király a csázmai káptalannak. A Monoszlói Csupor család birtokosztályának ügyében küldje ki mindkét fél részére egy-egy tanúbizonyágát, akik jelenlétében a királyi ember Vízkereszt nyolcadán és más, arra alkalmas napokon a birtokok szomszédai és határosai jelenlétében különítse el a néhai Csupor János birtokait meg birtokrészeit és azokat abban az állapotban, amelyben a nekik való adományozáskor voltak, hagyja meg István és Pál bán fiainak birtokában, a többi birtokot pedig ossza három egyenlő részre, egyet Istvánnak és Pál bán fiainak,

egyét Zsigmondnak és a harmadikat Farkasnak juttatva. A káptalan Bőjtközép nyolcadára tegyen jelentést.

Tartalmilag átírva az 1422. december 4-i oklevélben (13).

11. 1421. augusztus 1. után

Zsigmond király a zágrábi káptalannak. A Monoszlói Csupor család birtokosztályának ügyében küldje ki mindkét fél részére egy-egy tanúbizonyságát, akik jelenlétében a királyi ember Jakab-nap nyolcadán és más, arra alkalmas napokon szálljon ki a kérdéses birtokok területére, majd a szomszédok és határosok jelenlétében különítse el a néhai Csupor János birtokait és birtokrészeit és hagyja meg azokat a felperesek birtokában, majd a fennmaradó birtokokat ossza három egyenlő részre a felek között.

Tartalmilag átírva az 1422. december 4-i oklevélben (13). — A káptalan jelentése (12) szerint a király nagypecséttjével, *quo ut rex Hungarie utitur*, volt megerősítve.

12. 1422. szeptember 29. (*Bude, 60. die 8. diei Jacobi*)

A zágrábi káptalan Zsigmond királynak. A király bírói intézkedése alapján, amelyet pecsétfője rányomása után eredetiben is visszaküld, kiküldte a királyi emberrel tanúbizonyságait, László székes(egyházi) főesperest az alperesek, János éneklőkanonokot pedig a felperesek részére, akik jelenlétében Fábián mester udvari jegyző a birtokok felosztását, ahol az lehetséges volt, elvégezte. Az említett, és az osztály előtt a felek birtokában lévő birtokok és tartozékok:

1. Kossuchak vár

István és Pál bán fiai: északi fele és annak tartozékai, ezek között
Mikulinc faluban kötőrő- és cementégetőhely
Farkas és Zsigmond: déli fele és annak tartozékai

2. Felső-Monoszló

Zobocsina/Vertlény
27–27 telek

Váralja
10–10 telek

Obed

István és Pál bán fiai: 4 telek
Farkas: 5 telek
Zsigmond: 5 telek

További telkek összesen:

István és Pál bán fiai: 45 telek

Farkas: 58 telek

Zsigmond: 57 telek

Ezeken kívül

István és Pál bán fiai: 224 hold (h) szántóföld, 15 h 2 *meth* (me) kaszáló, 7 malom és malomhely

Farkas: 261 h szántóföld, 17,5 h kaszáló, 9 malom és malomhely

Zsigmond: 280,5 h szántóföld, 16,5 h kaszáló, 8 malom és malomhely

3. Alsó-Monoszló

István és Pál bán fiai: 83 telek, 262,5 h szántóföld, 21 h kaszáló, 7 malomhely

Farkas: 78 telek, 220 h szántóföld, 19 h 2 me kaszáló, 9 malomhely

Zsigmond: 81 telek, 238 h szántóföld, 19 h kaszáló, 8 malomhely

4. Kúriahelyek

István és Pál bán fiai: 4 me 10 fűkötél

Farkas: 4 me

Zsigmond: 4 me

5. Száva környéki falvak

István és Pál bán fiai: 44 telek, 241 h 8 me szántóföld, 28 me kaszáló

Farkas: 44 telek, 240 h 3 me szántóföld, 26 me kaszáló

Zsigmond: 44 telek, 240 h szántóföld, 28 me kaszáló

6. Csázma környéki falvak

István és Pál bán fiai: 7 telek, 23 me szántóföld

Farkas: 7 telek, 18 me szántóföld

Zsigmond: 7 telek, 24 me szántóföld

7. Malomhelyek

István és Pál bán fiai: Obed

Farkas és Zsigmond: Domcsicsmolna

Mindezekon kívül felosztásra kerültek még a felek szőlői, gesztenyése, halastavai, valamint közös erdejük és az ottani irtásaik.

Átírva az 1422. december 4-i oklevélben (13).

13. 1422. december 4. (*Bude, 60. die oct. Michaelis*)

Zsigmond király emlékezetül adja, hogy az elmúlt évben Csehországból Magyarországra való visszatérésének 25. napján [1421. jún. 29.] Pozsonyban Monoszlói Csupor István és Monoszlói Csupor Pál bán fiai: Ákos, Demeter és György nevében bemutatták neki Perényi Péter országbíró 1420. március 22-én kelt oklevelét (9), amelyben az országbíró Monoszlói Csupor Miklós fia: Zsigmond és Tamás fia: Farkas ellenében folyó perüket a király személyes jelenléte elé helyezte át. Mivel az alperesek a mondott időpontban nem jelentek meg, őket a szokott bírságban elmarasztalta, majd a császári káptalan által Jakab-nap nyolcadára, végül három vásáron történő kikiáltással Mihály-nap nyolcadára megidézttette. Ezen nyolcadon Csupor István bemutatta a király 1418. július 9-én kelt oklevelét (5), amelyben 1408. február 22-én kelt oklevelét írta át (2). Mindezek után, mivel az alperesek a Csupor János részére kiadott kegyelemlevelet, amely elmondásuk szerint elveszett, nem tudták bemutatni, valamint a bemutatott oklevelekből az derült ki, hogy egyrészt a mondott János Istvánnal és Pál bánnal birtokügyeikben kiegyezett, másrészt a király János birtokainak ügyében Zsigmondra és Farkasra örök hallgatást szabott ki, ezért úgy határozott, hogy először is különítsék el a hűtlenné lett Csupor János birtokait és birtokrészeit, amelyeket a király Istvánnak és Pál bánnak adományozott és hagyják meg őket azok birtokában, majd a többit osszák három egyenlő részre, egyet Istvánnak és Pál bán fiainak, a másodikat Zsigmondnak, a harmadikat pedig Farkasnak juttatva, a János számára kiadott kegyelemlevelét pedig legyen semmissé. Ezen birtokosztály és birtokok elkülönítése ügyében kiadta parancsát a császári káptalannak (10), amely annak eleget tenni sem (1421.) Böjtközép nyolcadára, sem halasztás után Mihály-nap nyolcadára nem tudott, az ezen nyolcadon bemutatott jelentés szerint. Ugyanazon a nyolcadon a király, bár az említett, csak átíratásban bemutatott kegyelmet semmissé nyilvánította, mégis, mivel nem emlékszik, hogy valaha is kegyelmében részesítette volna a mondott Jánost, Zsigmondtól és Farkastól az eredeti példány bemutatását kérte, amelynek időpontját a király (1422.) Mihály-nap nyolcadára tűzte ki, személyes jelenléte elé, meghagyva, hogy ha akkor ő nem tartózkodna az országban, az oklevelet Kovári Pál ítélmesternek adják át megőrzésre. Mindezek után az említett birtokosztály és birtokok elkülönítése ügyében a király kiadta parancsát a zágrábi káptalannak (11), amelynek jelentését (12) személyes jelenléte előtt Csupor István és Pál bán fiai nevében Mihály-nap jelen nyolcadán bemutatták. Az abban foglaltakat a király megerősíti.

*

Az oklevél szövege

Nos Sigismundus Dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. rex memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod nobis vigesimo quinto die regressus nostri de regno nostro Bohemie predicto in prescriptum regnum nostrum Hungarie duce Deo facti, anno videlicet iam preterito in civitate nostra Poseniensi unacum prelati et baronibus nostris et proceribus regni nostri existentibus causalesque processus quorumlibet coram nobis litigantium iusto iuris tramite discutientibus Demetrius de Tarnowcz pro Stephano dicto Chupor de Monozlow cum procuratoriis litteris nostris regalibus ac Akacio, necnon Demetrio et Georgio filiis condam Pauli bani, similiter Chupor dicti de eadem Monozlow, ut asseruerat, pueris, sine litteris procuratoriis, iuxta continentiam litterarum comitis Petri de Peren iudicis curie nostre maiestatis transmissionalium in figura nostri iudicii conparendo contra Sigismundum filium Nicolai ac Farcasium filium Thome, similiter Chupor de dicta Monozlow easdem litteras transmissionales nostri exhibuerat in conspectum, hunc tenorem continentes:

Nos comes Petrus de Peren iudex curie domini Sigismundi Dei gratia Romanorum regis semper augusti ac Hungarie etc. regis damus pro memoria, quod Demetrius de Tarnowcz pro magistro Stephano dicto Chupor de Monozlow cum procuratoriis litteris regalibus ac Akacio, Demetrio et Georgio filiis condam Pauli bani, similiter Chupor dicti, ut asseruit, pueris, sine litteris procuratoriis ab una, item Johannes filius Georgii pro Sigismundo filio Nicolai ac Farcasio filio Thome, similiter Chupor dictis de eadem Monozlow cum procuratoriis litteris capituli ecclesie Chasmensis parte ab altera iuxta continentiam^a litterarum nostrarum prorogatarum in octavis festi Epiphaniarum Domini in figura nostri iudicii conparentes quasdam tres litteras prescripti capituli Chasmensis patentes, in diversis terminis et annis emanatas nobis presentarent, declarantes, quod prefatus magister Stephanus filius Georgii dicti Chupor de Monozlow sua ac dictorum Akacii, Demetrii et Georgii, filiorum condam Pauli bani, similiter Chupor dicti de eadem Monozlow in personis onera et gravamina eorundem, si ipsi in infrascriptis persistere nollent, in se omnino assumptendo ab una, item prefati Sigismundus filius Nicolai et Farcasius filius Thome, modo simili Chupor dicti de eadem Monozlow parte ab altera, in presentia dicti capituli Chasmensis astantes super

---

^a Az eredetiben: continentyam.

omnibus iniuriis, dampnis, nocumentis factisque tam possessionariis, quam etiam potentiariis se ipsos arbitrio et compositioni octo proborum et nobilium virorum, per ipsas partes pari et equali numero adducendorum submisissent tali modo, ut quicquid iidem octo probi et nobiles viri sub testimoniis ipsius capituli feria sexta proxima post festum Penthecoste, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo octavo [1418. máj. 20.] preteritum sub castro Kossuchak vocato auditis ipsarum partium propositionibus visisque et examinatis earundem partium litteralibus instrumentis, per easdem inibi producendis primo de dampnis et iniuriis ipsi Stephano Chupor et filiis dicti Pauli bani et demum annotatis Sigismundo et Farcasio illatis et irrogatis arbitrarentur et disponerent, hoc ambe partes acceptare deberent et tenerentur tali vinculo mediante, ut si qua partium huiusmodi arbitrativam compositionem ipsorum octo proborum et nobilium virorum in toto vel in parte acceptare nollet vel non curaret, extunc talis pars in succubitu duelli facti potenciali contra partem alteram, ipsum arbitrium acceptantem convinceretur eo facto. Cuius tandem arbitrii et compositionis ac litteralium instrumentorum premissorum series et continentias, si ipsi arbitri partium predictarum in premissis discordes fierent, in curiam regiam iudicisque eiusdem in presentiam transmittere deberent arbitri partium supradicti. Idem vero iudex curie regie, simulcum magistris in eadem curia iudicantibus absque ulteriori prorogatione non obstantibus etiam quibuscunque litteris regiis, reginalibus, palatinalibus vel aliis quibuscunque prorogatoriis, sub quavis forma verborum emanandis, vel aliqua alia cautela adinventata seu adinvenienda, causa in eadem finem debitum et deliberationem inter ipsas partes facere valeret atque posset. Tandem prescripto termino dicti arbitrii adveniente prescripte partes quosdam octo probos et nobiles viros pro eorum arbitriis consedere fecissent, iidemque arbitri auditis ipsarum partium propositionibus et allegationibus visisque earum litteralibus instrumentis premissam arbitrativam dispositionem propter sui arduitatem usque festum beati Michaelis archangeli tunc venturi de consensu ipsarum partium duxissent prorogandam eo modo, quod ipse partes viginti quatuor homines familiares et iobagiones eorum, providos et fidedignos, quorum duo litterati essent, una queque duodecim eligere et eosdem iurare facere^b deberent, qui usque dictum festum sub prescripto iuramento primo universas antiquas villas, sessiones, vineas, terras arabiles in portionibus possessionariis cuiuslibet partis habitas in dicta Monozlow existentes, fenilia etiam et piscaturas aquarum sub certo numero et computo requirere ac reinvenire ac in registrum conscribi facere, et tandem villas, sessiones

---

^b Utána 's' áthúzva.

et terras arabiles in culturas communium silvarum per partes de novo ordinatas, per se similiter sub certo numero, demum vero universas villarum, terrarum arabilium, vinearum et fenilium occupationes per ipsas partes vel earum predecessores inter se factas, similiter per se conscribi et registrari facere deberent et tenerentur, et quod eedem partes ad predictum festum ipsos probos viros rursus ad prefatum locum adducere dictaque registra per ipsos viginti quatuor homines facienda ad manus ipsorum octo^c proborum virorum presentare deberent, et quitquid iidem in premissis sub obligaminis predictis arbitrarentur, hoc eedem partes acceptare tenerentur, que premissa eedem partes in presentia prescripti capituli personali eorum astantia sub obligamine prenotato observare et pro rato habere fassi fuissent. Demum ipso termino adveniente ipsi arbitri partium ad hec per ipsas partes specialiter electi et deputati facto in premissis diutius hincinde laborantes inter se discordes existendo discussionem premissorum in curiam regiam nostramque in presentiam ad octavas diei medii quadragesime tunc venturi duxissent prorogandam.

Quibus quidem litteris exhibitis prefatus Demetrius in personis iamfatorum magistri Stephani filii Georgii, Akacii, Demetrii et Georgii contra prefatos Sigismundum et Farcasium proposuit eo modo, quod prefati magistri Stephanus et Akacius, Demetrius et Georgius in universis possessionibus et portionibus possessionariis, ipsos unacum prefatis Sigismundo et Farcasio communiter concernentibus excepta portione condam Johannis Chupor, prefatis condam Paulo bano et Stephano ob notam infidelitatis ipsius Johannis per regiam maiestatem collata, rectam et equalem divisionem habere vellent iure admittente. Quo audito Johannes filius Georgii in personis annotatorum Sigismundi et Farcasii exurgendo respondit ex adverso, quomodo prefati magister Stephanus ac filii Pauli bani unacum eisdem Sigismundo et Farcasio in facto universarum ipsorum possessionum et quarumlibet occupationum earundem per ipsos ac eorum predecessores factarum in formam prescripti arbitrii, sub obligamine prenotato, prescriptam inivissent concordiam, et ideo dummodo iidem magister Stephanus et filii Pauli bani portiones eorum, necnon etiam annotati condam Johannis Chupor inter ipsos communiter et equaliter dividendas cum eis participarent, iidem Sigismundus et Farcasius universas portiones erga ipsorum manus habitas ipsi divisioni submittentes cum eisdem equaliter dividere prompti essent atque parati. In cuius contrarium prefatus Demetrius de Tarnowcz in personis prefatorum magistri Stephani et filiorum Pauli bani allegavit eo modo, quod quia prefato

---

c Az eredetiben: octorum.

condam Johanne Chupor premissa infidelitatis nota denigrato universe eius possessionarie portiones in ipsius fratres condivisionales non debeant condescendi, sed eisdem possessionibus ob notam infidelitatis ipsius Johannis in regiam maiestatem devolutis eadem regia celsitudo de eisdem ipsis magistro Stephano et Paulo bano fecisset provisionem prefatisque Farcasio et Sigismundo super eisdem perpetuum silentium inposuisset, ideo ipse magister Stephanus et filii Pauli bani dictas portiones annotati condam Johannis Chupor cum eisdem Sigismundo et Farcasio dividere non tenerentur. Et ibidem hiis dictis quasdam litteras annotati domini nostri regis patentes, secreto suo sigillo imperiali consignatas nobis presentavit, habentes hunc tenorem:

Nos Sigismundus Dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Dalmatie, Croatie et ceterorum rex memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod fidelis noster dilectus magister Stephanus Chupor de Monozlow in sua ac Akacii, Demetrii et Georgii, filiorum condam Pauli, similiter Chupor dicti, pridem regni nostri Sclavonie bani, fratris sui personis nostram ac prelatorum et baronum nostrorum in presentiam veniendo nobis declaravit, quod quamvis tempore disturbii regni nostri volente Deo diu sedati nos nonnullorum nostrorum notiorum infidelium iura possessionaria requirente eorum actu pernicioso, sicuti manifesta tenet experientia, nostris fidelibus contulerimus ac eisdem temporibus pro manifesta infidelitate Johannis, similiter Chupor appellati, contra nostram clementiam perpetrata cunctas possessiones seu iura possessionaria ipsius Johannis eotunc apud manus suas habitas pro fidelibus servitiis dicti condam Pauli bani et ipsius Stephani ipsis et eorum heredibus iure perpetuo et irrevocabiliter dederemus, tamen nunc Farcasius filius Thome et Sigismundus filius Nicolai, similiter Chupor dicti de dicta Monozlow ipsum Stephanum ac proles dicti Pauli bani quadam astutia seu occasione preconcepta ratione et occasione dictorum iurium possessionariarum annotati condam Johannis Chupor, nostri notorii infidelis et protunc erga ipsum repertorum, preterea quidam Andreas de Koruska ac cives de superiori civitate nostra Crisiensi, pretextu cuiusdam portionis possessionarie condam Michaelis filii Fabiani de dicta Koruska, similiter asserti nostri infidelis in eadem Karuska in comitatu Crisiensi existenti habite, ipsis Paulo bano et Stephano Chupor eorumque heredibus per nostram clementiam donatorum vellent impedire et disturbare in ipsorum preiudicium et dampnum valde magnum. Supplicabat itaque serenitati nostre idem Stephanus Chupor humiliter et devote, ut sibi et dictis filiis annotati Pauli bani remedium opportunum dignaremur impertire. Verum quia nos unacum prelati et baronibus regni nostri superinde habito consilio et sano tractatu deliberavimus, quod quia dictorum Johannis, Michaelis et Fabiani infidelium

possessiones, que tempore dicti disturbii apud eorum manus fuerunt nosque pro eorundem infidelitate easdem dictis condam Paulo bano et Stephano Chupor, nostris fidelibus requirentibus eorum servitiis contulisse dinoscimur et per eosdem Stephanum Chupor et filios condam Pauli bani, nostris fideles teneantur et pleno iure conserventur, ideo vobis, fidelibus nostris, magnificis viris palatino et iudici curie nostre regnique nostri Sclavonie bano vestrasque in iudicatu vices gerentibus, cunctis etiam aliis regni nostri iudicibus et iustitiariis, ecclesiasticis videlicet et secularibus, presentibus et futuris presentium notitiam habituris firmiter precipiendo mandamus, quatenus prefatos Stephanum Chupor ac proles dicti Pauli bani ratione et pretextu quarumvis possessionum seu iurium possessionariorum dictorum Johannis Chupor, Michaelis et Fabiani de Koruska, nostrorum ut prefertur infidelium, ipsis condam Paulo bano et Stephano Chupor eorumque heredibus per nostram maiestatem datorum et donatorum, quas scilicet seu que iidem nostri infideles tempore dicti disturbii tenuissent et possedissent, ad instantiam prefatorum Farcasii et Sigismundi de Monozlow, necnon Andree de Koruska aliorumque quorumvis, quibus superinde perpetuum imposuimus silentium, intra et extra iudicium impedire vel iudicare vel vestro astare iudicatu compellere nullo modo debeatis et aliud facere non ausuri gratie nostre sub optentu. Presentes etiam perlectas reddi iubemus presentanti. Datum in Wysegrad, in festo inventionis sancte Crucis, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo nono [1419. máj. 3.], regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricesimo tertio, Romanorum vero nono.

Quibus presentatis quia nobis et regni nostri nobilibus nobiscum in iudicio existentibus iuxta prescriptum regie maiestatis edictum prius prescripte portiones annotati condam Johannis Chupor sub eadem qualitate, quantitate et statu, quibus tempore prescripte collationis dictis magistro Stephano ac filiis Pauli bani factis per eundem Johannem fuissent possesse, ab aliis portionibus eorundem filiorum Chupor distingui et sequestrari, et sic alie partes possessionum earundem cum cunctis earum utilitatibus inter prefatos Stephanum et filios Pauli bani, necnon annotatos Sigismundum et Farcasium, ut congruit, dividi debere tenebatur, pro eo cum nos super huiusmodi inter prescriptas partes lato iudicio litteras nostras pro ipsis partibus dare et emanare, ad sequestrationemque prescripte portiones possessionarie dicti condam Johannis Chupor, necnon divisionem dictarum aliarum portionum ipsarum partium inter ipsas partes fieri debendam, hominem regium de curia regia destinare voluissemus, mox annotatus procurator dictorum Sigismundi et Farcasii in personis eorum obiecit in hunc modum, quod prefatus dominus noster rex annotato condam Johanni Chupor super prescripta nota infidelitatis gratiam fecisset specialem, et ibidem in huius documentum quasdam

litteras eiusdem domini nostri regis patentis, sigillo eiusdem erga comitem capelli habito consignatas, feria tertia proxima post dominicam Oculi de novo preteritam [1420. márc. 12.] emanatas, habentes in se in transscripto seriem et continentiam litterarum eiusdem domini nostri regis patentium, minori suo secreto sigillo permactato consignatarum, Bude, feria quarta proxima ante festum beati Galli confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo tertio [1403. okt. 10.] exortarum nobis exhibere curavit, in quibus vidimus contineri, quod idem dominus noster rex Johannem filium Stephani dicti Chupor de Monozlow, nobilem comitatus Crisiensis, a nota infidelitatis et crimine, quam ipse hiis elapsis disturbiorum temporibus contra suam maiestatem incurrisset, duxisset expiandum capiti et possessionibus, necnon rebus et bonis suis quibuscunque, gratiam faciendo specialem. Quibus exhibitis quia ex serie prescriptarum aliarum litterarum ipsius domini nostri regis per annotatum procuratorem dicti magistri Stephani predictarum idem dominus noster rex prefatis Sigismundo et Farcasio super requisitione prescriptarum portionum possessionariarum ipsius condam Johannis Chupor perpetuum silentium imposuisse, ex tenore autem prescriptarum aliarum litterarum gratiosarum annotato condam Johanni super prescripta nota infidelitatis gratiam fecisse reperiebatur, pro eo discussionem premissorum in personalem presentiam prefati domini nostri regis, ad vigesimum quintum diem adventus sui in dictum regnum Hungarie fiendi, ubi protunc sua serenitas intra ambitum dicti regni Hungarie fuerit constituta, duximus transmittendum committentes, ut tunc prefati Sigismundus et Farcasius vel procurator ipsorum legitimus prescriptas litteras ipsius domini regis gratiosas in specie exhibere teneantur. Datum Bude, septuagesimo die termini prenotati, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo [1420. márc. 22.].

Quibus quidem litteris presentatis quia prefati Sigismundus et Farcasius per annotatum procuratorem dictorum actorum in personis eorundem legitimis diebus prefati termini coram personali nostra^d presentia expectati in eandem nostram personalem presentiam non venerant neque miserant, sed se in iudiciis consuetis serie aliarum litterarum nostrarum iudicialium exinde confectarum aggravari permiserant, ob hoc iidem Sigismundus et Farcasius ad premissa contra eosdem actores petente procuratore eorundem evocari debuerant, pro eo cum nos ipsos Farcasium et Sigismundum per Blasium filium Pauli de Zerdahel nostrum ac Georgium sacerdotem prefati capituli Chasmensis homines feria quinta proxima ante festum beate Margarethe virginis et martiris proxime preteritum in portione

---

^d A sor fölött betoldva.

ipsorum possessionaria in possessione Verthlyn, alio nomine Zabocchyna vocata habita, ad octavas festi beati Jacobi apostoli in dicto anno transactas evocari, et tandem eorum contumacia exigente per Johannem filium Johannis Chemer de Kozowcz, similiter nostrum et Nicolaum chori prefati capituli Chasmensis clericum eiusdem capituli homines primo feria sexta proxima ante festum beati Mathei apostoli et evangeliste tunc preteritum in Alsowzdench, secundo videlicet sabbato in Zombathel, in pertinentiis videlicet Zenche, tertio vero die dominico in Kothenna, tribus scilicet foris conprovincialibus, diebus post sese inmediate sequentibus, locis in eisdem celebrari solitis in premissis discussionem recepturos ac de iudiciis septuaginta duarum marcarum iudici et parti adverse satisfacturos contra annotatos Stephanum, necnon Akacium, Georgium et Demetrium ad octavas festi beati Michaelis archangeli consimiliter preteritas proclamari fecissemus.

Denique ipsis octavis occurrentibus prefatus Stephanus Chupor personaliter in sua ac dictorum Akacii, Demetrii et Georgii personis nostre maiestatis personali in presentia conparendo quasdam litteras nostras privilegiales, sub maiori sigillo nostro dupplici, quo videlicet ut rex Hungarie utimur, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo octavo, septimo Idus Julii [1418. júl. 9.], regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricesimo secundo, Romanorum vero octavo emanatas, tenorem aliarum litterarum nostrarum sub eodem maiori nostro sigillo Crisii, in festo kathedre beati Petri apostoli, anno gratie millesimo quadringentesimo octavo [1408. febr. 22.] patenter emanatarum de verbo ad verbum confirmative in se habentes nobis curaverat^c demonstrare, in quarum quidem litterarum nostrarum patentium tenore habebatur, quod magister Johannes Chupor de Monozlow ac religiosus vir, frater Nicolaus filius eiusdem ab una, parte vero ex altera magistri Paulus et Stephanus filii Georgii, similiter Chupor de eadem Monozlow coram nobis personaliter constituti fuisset confessum per eosdem Johannem et fratrem Nicolaum oraculo vive vocis in hunc modum, quod ipsi universas et quaslibet possessiones et portiones eorum possessionarias, signanter in possessionibus Monozlow predicta, Ramachawelge, Wenedykovch, Werhowyna, Zedynynch et Obrow vocatis ac alias quaslibet, ubivis habitas et existentes, ipsos quovis iuris titulo concernentes, eisdem magistris Paulo et Stephano per nostram maiestatem donatas et collatas, eisdem iuxta vim, formam et vigorem litterarum nostrarum donationalium ac per eos ipsorum heredibus et posteritatibus universis, pure et simpliciter, absque omni fraude et dolo, perpetuo et

---

c Az credctiben: curarat.

irrevocabiler anuissent et consensissent nostre maiestatis in conspectu, universa etiam litteralia instrumenta, factum prescriptarum possessionum et portionum eorum possessionariarum tangencia, erga manus eorum habita eisdem magistris Paulo et Stephano iuxta fidei et conscientie ipsorum puritatem in specie dare et assignare assumptentes et promittentes manifeste, ita videlicet, quod si ipsi aut heredes ipsius magistri^f Johannis aliqua ex dictis litteralibus instrumentis, quibus fortassis iuribus ipsorum magistri Pauli et Stephani possent in aliquo preiudicari, erga se reservarent, extunc eadem vana, cassa et viribus caritura et exhibitoribus earundem nocitura commisissent eo facto. E converso autem prelibati magistri Paulus et Stephanus eisdem magistro Johanni Chupor et fratri Nicolao quasdam portiones possessionarias, primam videlicet in dicta Monozlow, scilicet domos et curiam ipsorum antiquas penes capellam Corporis Christi existentes cum eadem capella et inquilinis ad easdem domos et curiam spectantibus, terris etiam arabilibus et fenetis ex utraque parte fluvii Obsew^g existentibus ac molendino in eodem fluvio Obsew vocato decurrenti, necnon feneto penes eundem fluvium atque terris arabilibus ad eadem curiam spectantibus, usque quendam alium fluvium Radowech vocatum et ultra eundem fluvium usque quendam magnam viam de Monozlowasarhel currentem habitis, simulcum quodam feneto penes easdem existenti, necnon unam vineam ipsorum iobagionalem, quam ipsi in Alsowmonozlow pro se ducerent eligendam, salva dumtaxat sessione seu fundo Gyurak, per ipsos magistros Paulum et Stephanum reservata, necnon totalem possessionem Zedynynch predictam ac portiones, que alias ipsius magistri Johannis Chupor et annotatorum magistrorum Pauli et Stephani in possessione Pownyow vocata existentes prefuissent ac tres sessiones iobagionales in villa Peklencz, necnon sex piscatores simulcum portione tributi fori in eadem Monozlowasarhel exigi consueti, que eiusdem magistri Johannis et etiam ipsorum Pauli et Stephani prefuissent, necnon quolibet anno decem porcos eisdem magistro Johanni Chupor et fratri Nicolao vita ipsis comite dare assumpsissent ac annuissent et consensissent coram nobis possidendas et habendas hoc declarato, quod defunctis ipsis Johanne et fratre Nicolao prenotate possessiones seu possessionarie portiones rursus et iterum in prelibatos magistros Paulum et Stephanum ac eorum heredes devolvi deberent et derivari pleno iure. Ad que omnia premissa partes predictae se sponte obligassent nostre celsitudinis in conspectu,

---

r Utána áthúzva és kipontozva: Stephani.

g A 'b' a sor fölé utólag beszúrva.

nosque de uberiori dono gratie omnibus premissis et singulis premissorum nostrum regium benivolum consensum prebuissimus pariter et assensum.

Et hiis exhibitis ipso Stephano Chupor prescriptas litteras nostras gratiosas, prefatis Sigismundo et Farcasio in specie exhibere modo premissis commissas, exhiberi per eosdem coram nobis petente Johannes filius Georgii et Gallus de Berend pro ipsis Sigismundo et Farcasio cum nostris et dicti capituli Chasmensis litteris procuratoriis nostri adherentes in presentia allegaverant^h eo modo, ut prescripte littere nostre gratiose scilicet originales ab ipsis Sigismundo et Farcasio medio tempore casualiter deperditae forent et alienate, ex eoque ipsi Sigismundus et Farcasius easdem nec tunc, nec in futurum in specie valerent exhibere, sed id fieret in premissis, quid iuri videretur expediri. Verum quia in predicto anno Domini millesimo quadringentesimo octavo memorati Johannes Chupor et frater Nicolaus filius ipsius in facto predictarum portionum eorum possessionariarum cum dictis Paulo bano et Stephano modo prenotato concordasse dinoscerentur, nosque tandem in pretitulato anno Ihesu millesimo quadringentesimo decimo nono preallegatis Sigismundo et Farcasio super requisitione dictarum portionum possessionariarum ipsius condam Johannis ex rationibus previis silentium imposuisse perhibemur, igitur hiis consideratis suo modo et pensatis, sicuti antea prefato iudici curie nostre, ita et tunc nobis baronibusque et regni nostri nobilibus in horum examine nobiscum tribunal iudiciale consedentibus et in premissis diutius tractantibus prius portiones possessionarias cunctaque iura possessionaria prelibati condam Johannis Chupor, ubilibet et in quibusvis possessionibus habite et existentia, sub eisdem qualitate, quantitate et statu, quibus tempore prenotate collationis nostre memoratis Paulo et Stephano dictis Chupor eorumque heredibus per nos de eisdem portionibus et iuribus possessionariis facte per eundem Johannem tente fuerint et possesse, ab aliis portionibus ipsorum Pauli et Stephani Sigismundique et Farcasii sequestrari et ipsis Stephano ac filiis prefati Pauli bani integraliter relinqui et sic tandem relique et residue partes omnium possessionum et portionum possessionariarum partium prescriptarum inter easdem in tres partes dividi, unaque ipsarum trium partium prelibato Stephano cum dictis filiis annotati Pauli bani, secunda iamfate Sigismundo et tertia dicto Farcasio statui et committi, prefateque littere nostre gratiose pro parte eorundem Sigismundi et Farcasii modo premissis in transcripto aliarum litterarum nostrarum sub dicto sigillo nostro aput comite capelle nostre habito confectarum exhibite veluti nullius vigoris vel momenti cassari et annullari ac viribus cariture committi debere visum fuerat.

---

^h Az credetiben: allegarant.

Pro eo nos eorundem baronum ac regni nostri nobilium assumpto consilio prescriptas litteras nostras gratiosas cassantes et vanas et inanes committentes, ipsasque partes ad executionem et peractionem prescripte divisionis possessionarie, necnon sequestrationem dictarum portionum ipsius condam Johannis modo subscripto fiendas transmittentes fidelitati prefati capituli ecclesie Chasmensis firmiter precipiendo mandaveramus, quatenus ipsorum mitterent homines pro utrisque partibus pro testimoniis fidedignos, quibus presentibus homo noster octavo die festi Epiphaniarum Domini tunc venturi et aliis diebus ad id aptis et congruentibus ad facies prescriptarum universarum possessionum et portionum possessionariarum, tam ipsarum partium, quam pretitulati condam Johannis Chupor, convocatis earum commetaneis et vicinis accedendo dictisque cunctis portionibus et iuribus possessionariis ipsius condam Johannis tam in castro Kossuchak, quam in villis et possessionibus quocunque appellatis sub ea, ut prefetur, qualitate, quantitate et statu, quibus tempore donationis nostre de eisdem prefatis Paulo bano et Stephano facte apud manus ipsius Johannis habite fuerint, ab aliis ipsarum partium portionibus separatis et distinctis, prefatisque Stephano et filiis Pauli bani pacifice dimissis et derelictis easdem universas et quaslibet portiones possessionarias partium predictarum apud manus earum existentes secundum antiquam et primariam divisionem inter ipsarum partium predecessores dudum factam in tres divideret partes coequales, unam earundem prefatis Stephano et filiis dicti condam Pauli bani, aliam prelibato Sigismundo et tertiam annotato Farcasio et eorundem heredibus cum cunctis ipsarum utilitatibus in perpetuum possidendam relinquendo. Item villas et sessiones iobagonales, quas tam ipsi Stephanus et dictus Paulus banus, quam prefati Sigismundus et Farcasius in silvis communibus, portione annotati condam Johannis Chupor minime sequestrata, de novo locasse et plantasse terrasque arabiles extirpasse asserebantur, excisa prius portione ipsius condam Johannis Chupor silvis in eisdem, pro quarta videlicet parte sibi proveniente, ab aliisque tribus partibus earundem distinctaⁱ et eisdem Stephano ac filiis Pauli bani assignata, locoque pro villis et sessionibus locandis simili et competenti deputato diligenter revideret. Et si quamcunque partium predictarum maiorem partem ipsarum silvarum extirpasse, pluresque villas seu sessiones iobagonales, quarum aliam partem pro se construxisse et locasse conspiceret, tunc parti defectum in hiis patienti cum assignatione aliorum locorum et terrarum similium suppleret et augmentaret, statueretque et committeret possidere, tenere pariter et habere. Et post hec omnium premissorum seriem, prout opus fieret, ad

---

i Felettc rövidítés kihúzza.

octavas diei Medii quadragesime similiter tunc venturi nostre maiestatis personali presentie fideliter rescriberet capitulum Chasmense prenotatum.

A quibus quidem octavis diei Medii quadragesime dum reportata series premissorum partes inter easdem ad presentes octavas festi beati Georgii martiris fuisset deducta, ipsis siquidem octavis advenientibus nobisque in civitate Vaciensi pro faciendo iudicio causantibus cum prelati et baronibus proceribusque dicti regni nostri Hungarie pro tribunali sedentibus prescriptus Stephanus Chupor personaliter pro se, pro prefatis vero Akacio, Demetrio et Georgio, filiis Pauli bani ab una, parte siquidem ex alia antefati Farcasius filius Thome et Sigismundus filius Nicolai Chupor, similiter personaliter in figura iudicii nostre serenitatis assistentes, litteras prescripti capituli Chasmensi prefatam nostram commissionem ad effectum minime deductam extitisse denotantes presentaverant. Quibus presentatis licet nominibus et in personis prefatorum Farcasii et Sigismundi prescripte littere gratiose a nostra serenitate pro parte annotati Johannis Chupor loquentes, quarum scilicet per vigorem ipsi Sigismundus et Farcasius se ipsos in portionibus possessionariis ipsius Johannis, per nos annotatis Paulo et Stephano ratione infidelitatis eiusdem Johannis perpetuo collatis portionatos fore attemptabant, in transscripto litterarum nostrarum sub sigillo nostro apud comitem capelle nostre regie habito emanatarum producte et demum eis in specie exhibere commisse, postmodumque procuratoribus ipsorum eas ab ipsis medio tempore alienatas extitisse referentibus modo premissis cassate fuerint, tamen quia serenitas nostra annotato Johanni Chupor super dicta sua nota infidelitatis nusquam aliquam gratiam fecisse recoleretur, immo eedem littere, si in rerum natura existerent, de nostra intentione non fierent emanate, et ob hoc eedem littere gratiose nequiter existerent impetrate. Volentes igitur viam huiusmodi nequitiæ precludere, cum eosdem Sigismundum et Farcasium ad exhibendum huiusmodi litteras gratiosas a nostra serenitate loquentes in specie exhibere artassemus, ibidem prefatus Farcasius allegaverat^j in hunc modum, quod dicte littere gratiose apud ipsum et suas manus non extitissent et ideo ipse eas exhibere non valeret, deinde autem preallegatus Sigismundus easdem litteras gratiosas in specie erga se existere recitando in termino ulteriori ipsas producere posse indicaverat^k. Quibus auditis et perceptis ipsi Sigismundo dictas litteras gratiosas in octavis festi beati Michaelis archangeli tunc venturi coram nostra personali presentia, ubi protunc nostra serenitas in dicto regno nostro constituta fieret, vel nobis in ipso regno nostro

---

j Az credetiben: allegarat.

k Az credetiben: indicarat.

Hungarie tunc non existentibus coram magistro Paulo de Kowar prothonotario palatinali per ipsum magistrum Paulum reservandas et revisioni nostre maiestatis tandem presentandas in specie exhibere committentes.

Quia, sicuti prescriberetur, primitus annotata totalis portio possessionaria memorati Johannis Chupor, prout videlicet ipsam ipse Johannes fretus et usus fuisset, ex vigore prescripte nostre collationis iam tactis Stephano et filiis Pauli bani excindi et eisdem relinqui, deinde vero portiones eorundem Stephani et filiorum Pauli bani ab una, prefatique Farcasii filii Thome ab altera, a tertia autem partibus iam tacti Sigismundi filii Nicolai in dicta Monozlow et eius districtu ubilibet existentes in tres partes dividi debere agnitum fuerat, idcirco fidelitati capituli ecclesie Zagrabiensis litteratorie mandaveramus,¹ quatenus ipsorum mitterent homines pro utrisque partibus pro testimoniis fidedignos, quibus presentibus homo noster infranominandus octavo die festi beati Jacobi apostoli tunc venturi et aliis diebus ad id aptis et congruentibus convocatis commetaneis et vicinis, antea veluti prescriberetur, ad facies dictarum universarum possessionum et portionum possessionariarum prefati Johannis Chupor accedendo et easdem tam in castro Kossuchak, quam etiam in villis et possessionibus per ipsum Johannem tentas et possessas, sub eisdem limitatione et distinctione, prout videlicet eas memoratus Johannes possedisset, a prescriptis tribus portionibus annotatorum Stephani et filiorum Pauli bani, necnon Farcasii et Sigismundi sequestrando committeret eas eisdem Stephano et filiis Pauli bani ex vigore prescripte nove nostre collationis in perpetuum possidere, deinde vero universas portiones eorundem Stephani et filiorum Pauli bani, item Sigismundi et Farcasii cum cunctis earum utilitatibus qualitercunque nominatis in tres sortieretur partes coequales, quarum unam prefatis Stephano et filiis Pauli bani, reliquam vero annotato Sigismundo, tertiam siquidem pretaxato Farcasio partiumque heredibus statueret in perpetuum possidendam, contradictione ipsarum partium sibi invicem et aliorum quorumlibet non venientia, etiam alicuius partis non obstante. Ceterum quia, prout ipse tres partes retulerant, in dicta silva communi ipsas et prefatum Johannem communiter contingenti non ipse Johannes, sed solum eadem alie tres partes, videlicet Paulus banus et Stephanus, item Sigismundus et Farcasius novas villas plantavere et locavere, et tam super eo, quam etiam super nonnullis aliis iuribus ipsas tres partes et prefatum condam Johannem communiter tangentibus, in quibus communis usus sine distinctione aliquali extitisset, contentio non modica oriebatur, propter quod pro excisione portionis prefati Johannis in parte dictorum Stephani et filiorum

---

¹ Az eredetiben: mandaramus.

Pauli bani cedentis exinde fienda et tandem in residuitate eorum pro facienda inter eos divisione iidem Farcasius et Sigismundus se salvis ipsius Stephani iuramento, si idem deponere vellet, submittebant, si vero ipse Stephanus ipsum iuramentum deponere recusaret, extunc ipsi huiusmodi iuramenta se velle deponere recitaverant,^m huiusmodique allegatio ipsorum Sigismundi et Farcasii super facto depositionis ipsius iuramenti admittenda fore visa fuerat. Ideo iudicantes decreveramus, ut ipsi noster et prefati capituli homines ad faciem prescripte silve communis ipsas quatuor partes contingentis, in qua scilicet silva dicte nove ville per ipsos Paulum banum et Stephanum, item Farcasium et Sigismundum locate extitisse asserebantur accederent, inibique situs et circumstantias, qualitatemque et quantitatem dictarum villarum noviter locatarum conscientiose perpenderent, ubi si huiusmodi locationes novarum villarum per ipsos Paulum banum et Stephanum, item Sigismundum et Farcasium fieri procuratas similes et equales existere, in eorum utilitatibus reperiretur, extunc in eadem silva communi non extirpata, ubi aptius fieri posset, pro portione annotati Johannis, pro quarta scilicet parte, tantundem de ipsa silva communi, quantum una ipsarum trium partium esset, iam tactis Stephano et filiis Pauli bani deputarent, ubi si hec suo modo perfici possent, extunc dictas villas per ipsas tres partes in dicta silva communi noviter locatas committerent ipsis tribus partibus tenere et habere. In casu vero, quo pro portione annotati Johannis, quarta scilicet parte, pro locandis villis locus aptus in dicta silva communi dictis Stephano et filiis Pauli bani assignari non possent, extunc prescriptas locationes novarum villarum per ipsas alias tres partes fieri procuratas cum earum utilitatibus in quatuor dividerent partes coequales, quarum quatuor partium unam pro portione annotati Johannis dictis Stephano et filiis Pauli bani, de aliis autem residuis tribus partibus unam similiter ipsis Stephano et filiis Pauli bani, secundam memorato Sigismundo et tertiam prefato Farcasio committeret. Declaraveramus etiam, ut ubi in dicta silva communi portio annotati Johannis, quarta scilicet pars, in loco non extirpato pro prefatis Stephano et filiis Pauli bani bono modo extradari et assignari possent, portionesque ipsarum aliarum trium partium, videlicet Stephani et filiorum Pauli bani, item Sigismundi et Farcasii in eadem silva communi in locatione dictarum novarum villarum una ab alia maior et utilior inventa esse reperte fierent, tunc huiusmodi locationes ipsarum novarum villarum per ipsas tres partes fieri procuratas in forma trimembris divisionis adequarent et similes facerent, quarum unam ipsis Stephano et filiis Pauli bani, secundam prefato Sigismundo, tertiamque annotato Farcasio

---

^m Az credetiben: recitarant.

assignarent. De factis siquidem prescriptorum iurium communium per prefatum Johannem, item Paulum banum et Stephanum, necnon Farcasium et Sigismundum communiter, sine divisione ubilibet possessorum taliter duxeramus iudicandum, ut in quibuscunque locis prescripti Farcasius et Sigismundus qualiacunque iura per ipsos enarrata, per eosque item prefatum Johannem ac annotatos Paulum banum et Stephanum communiter, sine divisione possedisse referrent et hoc ipse Stephanus abnegaret asserendo huiusmodi iura salvis ipsius Johannis prefuisse, tunc ipse Stephanus, si iurare vellet super eo, ut huiusmodi iura, per ipsos Farcasium et Sigismundum communia existere asserta non communia, sed tantummodo pretacti Johannis extitissent, coram eisdem nostro et pretacti capituli hominibus sacramentum prestaret, qui si ipsum iuramentum prestaret, extunc huiusmodi iura per ipsum mediante suo iuramento pro iuribus annotati Johannis verificata ipsis Stephano et filiis Pauli bani remanerent. Si vero ipso Stephano ipsum suum iuramentum deponere recusante ipsi Sigismundus et Farcasius super huiusmodi iuribus communibus per ipsos assertis ita, quod huiusmodi iura per ipsos explicata non tantummodo ipsius Johannis, immo etiam ipsorum, insuperque prefatorum Pauli bani et Stephani extitissent et eisdem ipsi communiter, sine divisione usi fuissent et ipsam possedissent, consimiliter in presentia prescriptorum nostri et pretacti capituli hominum eorum iuramenta prestare tenerentur, qui si prestarent, tunc huiusmodi iura communia ipsi noster et prenarrati capituli homines in quatuor partes dividerent, quarum unam pro portione annotati Johannis prefatis Stephano et filiis Pauli bani, deinde vero ex aliis tribus partibus unam similiter ipsis Stephano et filiis Pauli bani, secundam pretaxato Farcasio et tertiam memorato Sigismundo, partiumque heredibus relinquerent et committerent in sempiternum tenere et habere, modo simili contradictione quorumlibet non obstante. Et post hec omnium premissorum seriem, ut fieret expediens ad octavas festi beati Michaelis archangeli tunc venturi nostre maiestatis personali presentie fideliter rescriberet capitulum Zagrabiense annotatum.

Ipsis siquidem octavis festi beati Michaelis archangeli adherentibus Thomas litteratus pro annotato Stephano Chupor et filiis Pauli bani cum procuratoriis litteris predicti capituli ecclesie Chasmensis in ipsam nostram personalem veniendo presentiam litteras iamfati capituli ecclesie Zagrabiensis super premissis rescriptionales nobis presentavit clause emanatas habentes hunc tenorem:

Serenissimo principi domino Sigismundo Dei gratia inclito regi Romanorum semper augusto ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatiae etc. regi, domino eorum naturali, capitulum ecclesie Zagrabiensis orationum in Domino suffragia devotarum cum perpetua fidelitate. Noverit vestra sublimitas, quod cum nos litteris maiestatis vestre adiudicatoriis sub ipsius maiestatis vestre maiori, quo ut rex

Hungarie utitur, sigillo de et super facto divisionis possessionarie inter virum magnificum Stephanum filium Georgii dicti Chupor de Monozlow magistrum ianitorem reginalium, necnon Akacium ac Demetrium et Georgium, filios condam Pauli bani filii eiusdem Chupor actores ab una, et inter Sigismundum filium Nicolai ac Farcasium filium Thome, similiter Chupor appellatorum de eadem Monozlow in causam attractos parte ab altera fiende, clause emanatis nobisque preceptorie loquentibus et directis reverentia, qua decuit receptis et tandem sub impressione capitis sigilli nostri vestre excellentie in specie remissis iuxta earundem continentiam unacum magistro Fabiano, aule maiestatis vestre notario, homine vestro ad hoc specialiter pro ipsis partibus destinato nostros homines, honorabiles viros, dominos videlicet Ladislaum archydiaconum kathedralem pro parte ipsorum actorum et Johannem cantorem, socios et concanonicos nostros, pro parte dictorum in causam attractorum ad ea, que in dictis litteris vestre serenitatis adiudicatoriis seriatim continentur fideliter peragenda nostris pro testimoniis transmissemus fidedignos. Demum iidem cum prefato homine vestro ad nos reversi nobis concorditer retulerunt isto modo, ut prefatus homo vester dictis nostris testimoniis presentibus octavo die festi beati Jacobi apostoli nunc preteriti et aliis diebus ad id congruis et sufficientibus ad facies castri Kossuchak nuncupati, necnon universarum possessionum et portionum possessionariarum, tam videlicet ipsarum trium partium, quam condam Johannis, consimiliter Chupor nominati de dicta Monozlow, in eadem et eius districtu ubilibet habitarum ipsisque condam Paulo bano et Stephano per vestram serenitatem ex causis et rationibus in preactis litteris vestris adiudicatoriis limpidius expressatis nove donationis titulo perpetuo collatarum dictis partibus, videlicet Stephano ac Sigismundo et Farcasio consimiliter presentibus accedendo

et primo idem castrum, quandam scilicet turrem lapideam veterem et desertam in duas rectas partes dividendo unam earundem duarum partium a parte aquilonali habitam cum ipsius pertinentiis ab eadem parte habitis pro ipsorum scilicet Stephani ac filiorum bani dictique condam Johannis Chupor portionibus, prout eandem mediam partem iidem antea simul tenuisse asserti fuissent, necnon universas predictas alias portiones possessionarias ipsius condam Johannis per ipsum in quibusvis villis et possessionibus in ipsa Monozlow habitis tentas et possessas, sub eisdem limitatione et distinctione, quibus videlicet eas ipse condam Johannes Chupor possedisset, a prescriptis tribus portionibus memoratorum Stephani Chupor et filiorum Pauli bani, item Farcasii et Sigismundi sequestrando cum cunctis ipsarum utilitatibus et notanter inter cetera loco ustionis cementi ac fractionis lapidum in territoria ville Mykulynch vocate, que salvis dicti condam Johannis Chupor prefuisset, habito commisissent eisdem Stephano et filiis dicti

condam Pauli bani ex vigore pretacte vestre collationis in perpetuum possidere, reliquam directam medietatem prefati castri a plaga meridionali adiacentem, similiter cum suis pertinentiis ab ipsa plaga existentibus, annotatis Farcasio et Sigismundo relinquendo;

deinde omnibus possessionibus antiquis in quibuscunque possessionibus et villis ipsarum trium partium existentibus numeratis terrisque arabilibus, fenetis et vineis similiter antiquis ad easdem spectantibus cum fune undique mensuratis in villa superioris provincie prefati districtus Monozlow, utputa in Zobocchyna, alio nomine Vertlen, ad cuiuslibet ipsarum trium partium portionem per viginti septem iobagionales ac in villa sub predicto castro existenti Warallya vocata per decem inquilinorum sessiones equaliter, exceptis portionibus prefati condam Johannis Chupor, fuisset inventum, item in villa Obed ad portionem ipsorum Stephani et filiorum bani quatuor, ad ipsorum autem Farcasii et Sigismundi, cuiusvis videlicet eorum, portionem quinque, in aliis autem villis et possessionibus eiusdem superioris provincie in portionibus eorundem Stephani et filiorum Pauli bani apud manus ipsorum habitis sessiones quadraginta quinque et terrarum arabilium ad easdem predictasque in dictis villis Vertlen et Obed ac Warallya vocatis habitas sessiones spectantium mixtim cum terris dictorum Sigismundi et Farcasii condamque Johannis locisque in diversis existentium ducenta et viginti quatuor ac fenilium quindecim iugera ac dimensiones due, vulgo *meeth* dicte, et media, quarum scilicet dimensionum quelibet contineret funes quindecim, singulos longitudinis quadraginta quatuor cubitorum, molendina autem et loca molendinorum septem, in portionibus denique antelati Farcasii in eadem superiori provincia habitis, demptis pretactis possessionibus Zobocchyna, Varallya et Obed vocatis, sessiones, modo simili antique, quinquaginta octo et terrarum arabilium cum terris predictarum possessionum Vertlen et Varallya ac Obed ducenta sexaginta et unum cum medio, fenilium autem decem et septem cum medio iugera ac molendina et molendinorum loca novem, in portionibus siquidem dicti Sigismundi, etiam in possessionibus dicte superioris provincie, modo simili demptis villis Vertlen et Varallya ac Obed, sessiones quinquaginta septem et terrarum arabilium, similiter cum terris dictarum villarum Vertlen, Varallya et Obed, ducenta octuaginta et medium ac fenilium sedecim et similiter medium iugera, molendinorumque loca octo;

item in possessionibus et villis inferioris provincie eiusdem districtus Monozlow ad portionem iamfatorum Stephani et filiorum bani sessiones octuaginta tres et terrarum arabilium ducenta sexaginta duo cum medio ac fenilium viginti unum iugera et molendinorum loca septem, in portionibusque annotati Farcasii in eadem inferiori provincia sessiones septuaginta octo et terrarum

arabilium ducenta viginti, fenilium vero decem et novem iugera ac dimensiones due *meth* dicte, necnon molendinorum loca novem, in portionibus autem prefati Sigismundi sessiones octuaginta una, necnon terrarum arabilium ducenta triginta novem ac fenilium decem et novem iugera et molendinorum loca octo invente extitissent et reperta.

Quibus quidem sessionibus et terris ipsarum trium partium in predictis superiori et inferiori provinciis modo predicto inventis ipsis partibus volentibus simul et in unum computatis iidem Farcasius et Sigismundus ambo reperti fuissent prefatos Stephanum et filios Pauli bani precessisse sessionibus decem et octo, ipseque Sigismundus solus eosdem Stephanum et filios bani dictumque Farcasium iugeribus triginta quatuor ac decem et octo funibus terrarum, de quibus scilicet terris primo ipsi Farcasio pro adequatione portionis ipsius respectu portionis memoratorum Stephani et filiorum Pauli quinque et deinde de residuitate earundem terrarum, utputa viginti novem iugeribus ac decem et octo funibus, cuilibet parti novem iugera ac dimensiones due et sex funes terre, de predictis vero decem et octo sessionibus ab ipsis Farcasio et Sigismundo eisdem Stephano et filiis bani sessiones sex et ab ipso Farcasio molendina duo cessissent, pro quibus scilicet sessionibus prefatus homo vester ex eorundem Sigismundi et Farcasii voluntaria demonstratione de portione ipsius Sigismundi in predicta superiori provincia habita quatuor sessiones, unam videlicet in villa Bathakutha, in qua alias Nicolaus Walar, duas vero in Cresynafalua, in quarum una condam Marcus et in secunda Mathey Lonchar residissent, quartamque in Susych, penes fundum curie Doklen, iobagionis dictorum Stephani et filiorum bani, habitas cum dictis novem iugeribus ac duabus dimensionibus et sex funibus terre ibidem adjacentibus, de portione autem prefati Farcasii, similiter in dicta superiori provincia existente, sessiones duas, unam in Thamasteleke, in qua condam Chadonych moratus fuisset et aliam in dicta Cresynafalwa existentes, loca videlicet domorum simpliciter, eoquod cetere utilitates et terre ad easdem spectantes in medium aliarum terrarum ipsius Farcasii mensurate extitissent dictis Stephano et filiis bani statuissent. Sed quia preter hoc ex parte eiusdem Farcasii adhuc ipsis Stephano et filiis bani in loco Lahynyscha vocato septem funes terre et tertia pars unius funis cedere debuisset,ⁿ ideo ipsos septem funes terre et tertiale unius citra easdem duas sessiones seu duo nuda et simplicia loca domorum pro curiis et ortis earum partim ad unam et partim ad aliam ipso Farcasio huic contradicente applicando prefataque duo loca molendinorum ab eodem Farcasio ipsis Stephano et filiis bani provenientia, unum videlicet in dicta

---

ⁿ Utána kihúzva: ipsc.

Tamasteleke et alium, scilicet locum in prescripta inferiori provincia in pertinentiis possessionis Jegywdouyna eisdem Stephano et filiis Pauli bani, dicto autem Farcasio quatuordecim iugera terre, eidem similiter ex parte annotati Sigismundi, modo quo super cedentia, de portione eiusdem Sigismundi in ipsa superiori provincia habita extradeditissent et commisissent possidere.

Preterea ipsi Sigismundus et Farcasius in vineis, tam eorum propriis ad curias et celaria ipsorum pertinentes, quam iobagionum eorum in predictis ambabus provinciis repertis, prelibatos Stephanum et filios Pauli bani iobagionesque eorum in quinquaginta et novem dimensionibus *meeth* dictis precessissent, pro quarum tertia parte ipsis Stephano et filiis bani exinde cedente de quadam vinea eorundem Sigismundi et Farcasii communi Stephanowschak nominata in dicta superiori provincia existenti ex ipsorum Sigismundi et Farcasii similiter spontanea ostensione et traditione quindecim dimensiones, pro residuo vero quandam aliam eorundem Farcasii et Sigismundi vineam a dudum incultam et penitus desolatam supra dictam curiam ipsorum Stephani et filiorum bani contigue adiacentem, eo quod tam in ipsorum Stephani et filiorum bani iobagionumque eorum, quam dictorum Farcasii et Sigismundi ac similiter iobagionum eorum vinearum necnon vinee inculte et deserte fuissent mensurate ipso Stephano tum pro eo tumque propter bonum pacis, ne ratione premissae immediate contiguitatis et propinqui situs ipsius vinee ad dictam suam curiam amplius contentio inter partes oriretur acceptante eidem Stephano et filiis bani idem homo vester assignasset.

Ceterum, quia mensuratis locis curiarum ipsarum partium sub predicto castro existentium locus prioris curie ipsorum Stephani et filiorum Pauli bani quatuor dimensiones et decem funes, necnon locus cuiusdam alterius curie antique, videlicet condam Stephani et Mathyus, fratrum condivisionalium ipsarum partium, ad easdem partes prefatumque condam Johannem Chupor simulcum aliis eorundem Stephani et Mathyus iuribus possessionariis communiter devolute, in cuiusque loci curie facie quidam murus pro domibus edificandus dudum inceptus et nondum consumpmatus extitisset et haberetur, supra quenquidem locum curie antique eminentius curia et domus eorundem Stephani et filiorum Pauli bani de novo preparate haberentur simulcum eisdem domibus dimensiones similiter quatuor, loca autem curiarum dictorum Sigismundi et Farcasii, videlicet cuiusvis eorum, dimensiones septem continerent, idcirco quarta parte ipsius antique curie ad predictas partes, necnon annotatum Johannem ut prefertur communiter devolute, pro portione ipsius Johannis antedictis Stephano et filiis Pauli bani cedente, una videlicet dimensione excisa de eadem et ipsis Stephano et filiis Pauli bani derelicta, tribusque partibus eiusdem antique curie, tribus videlicet dimensionibus predicto loco alterius curie eorundem Stephani et filiorum Pauli

bani quatuor, ut predicitur, dimensiones et decem funes terre continenti adiunctis et similiter ipsis Stephano et filiis Pauli bani superfluerent dimissis, suprefluerent exinde apud ipsos Stephanum et filios Pauli bani predictae decem funes terre inter ipsas tres partes dividende, pro quarum una tertia parte, tres videlicet funes et tertiale unius a parte curie dicte Sigismundi eidem Sigismundo et alii similiter tres funes et tertia pars unius a parte curie sepefati Farcasii ipsi Farcasio de terra ipsius antique curie idem homo vester extradidisset.

Item in eadem inferiori provincia quoddam nemus arborum castanearum ipsas quatuor partes, videlicet Stephanum et filios Pauli bani, item Farcasium et Sigismundum dictumque condam Johannem communiter contingentium in quatuor partes idem homo vester divisisset et duas partes ipsarum quatuor partium, unam videlicet pro portione ipsius Johannis, aliam autem pro prefatorum Stephani et filiorum bani eisdem Stephano et filiis bani, tertiam prefato Farcasio, quartamque annotato Sigismundo dimisisset.

Et quod idem Sigismundus et Farcasius quandam vallem prope curiam prefati condam Johannis a parte septemtrionali habitam usu in latere montis ab ipsa plaga septemtrionali quedam domuncule per ipsos Stephanum et filios Pauli bani locari ac terre in eodem monte de silvis et rubetis extirpari procurate, quedam etiam iugera terre arabilis in ipsa valle haberentur a[...]dendo terram eorum cum ipsis Stephano et filiis bani annotatoque Johanne Chupor communem fuisse et super eo, si ipsi vester et nostri homines huiusmodi terrarum tam extirpatarum, quam arabilium in ipsis valle et monte existentium medietatem eis dare vellent, se iurare velle indicassent, in prefato Stephano ipsam vallem et montem predictum terrasque prefatas salvis ipsius Johannis Chupor fuisse et tempore donationis iura possessionaria eiusdem sibi et dicto Paulo bano fratre sub regimine et potestate eius extitisse, insuperque hoc, ut si etiam ipsi Sigismundus et Farcasius superinde iurarent, nec teneretur ipse talismodi terras extirpatas cum eis dividere, sed alius locus similis pro extirpandis terris et domibus locandis aptus ipsis deberet assignari econtra allegante, propterquam ipsis partibus superinde altercantibus deliberationem huiusmodi petentibus eisdem partibus vestre celsitudinis in presentiam iidem vester et nostri homines duxissent differendum.

Deinde ipsi Sigismundus et Farcasius dixissent, quod in oppido Alsomonozlow vocato in quodam loco ex opposito parochiali ecclesie ipsius oppidi a parte aquilonali, ubi nunc forent quidam inquilini memoratorum Stephani et filiorum Pauli bani noviter locati, dudum due antique sessiones fuissent, que in numerum aliarum sessionum ipsorum Stephani et filiorum Pauli bani in ipso oppido habitarum non essent computate, que ad rationem ipsorum Stephani et filiorum Pauli bani computari deberent. Tandem prefati vester et nostri homines superinde a

senioribus iobagionibus partium predictarum in dicto oppido conmorantibus ad fidem eorum Deo debitam ipsis partibus admittentibus interrogando conpa[...]issent, quod per condam Georgium fratrem ipsius Stephani in predicto loco, in terra scilicet sua arabili nunc ad portionem dictorum Stephani et filiorum bani mensurata duo inquilini fuissent locati. Adhuc dictus Farcasius unum fundum curie in fine ipsius oppidi ab oriente in linea a plaga septemtrionali adiacente situatum ad portionemque pretactorum Stephani et filiorum bani computatum suum fuisse et ad portionem suam pertinuisse asserendo super eodem se iurare velle recitasset et dum ipsi vester et nostri homines cum eadem Farcasio, necnon prelibato Stephano ad faciem prefati fundi curie pro audiendo iuramento ipsius Farcasii accessissent, tunc idem Farcasius iurare noluisse, propterquod iidem vester et nostri homines tam dictum fundum curie, quam predictos inquilinos prefatis Stephano et filiis Pauli bani reliquissent.

Item in villis ipsarum partium circa fluvium Zawe habitis ad cuiuslibet earundem trium partium portionem invente extitissent equaliter sessiones quadraginta quatuor, terrarumque arabilium ad portionem dictorum Stephani et filiorum bani ducenta quadraginta unum iugera et octo dimensiones *meeth* dicte, fenilium vero dimensiones viginti octo, ad portionem autem prefati Sigismundi terrarum arabilium ducenta quadraginta iugera, feniliumque dimensiones similiter viginti octo, ad portionem vero dicti Farcasii terrarum arabilium ducenta quadraginta iugera et dimensiones tres, feniliumque dimensiones viginti sex. Itaque ipsi Stephanus et filii Pauli bani undecim, dictus autem Farcasius tribus dimensionibus terre prefatum Sigismundum precessissent, de quibus unicuique ipsarum partium pro tertia parte quatuor dimensiones cum media et tertiale unius medie, de fenilibusque dicto Farcasio ex parte prenarratorum Stephani et filiorum bani una et ex parte dicti Sigismundi alia dimensiones cederent.

Item in villis earundem partium penes fluvium Chasme existentibus cuilibet ipsarum partium cessisset per singulas septem sessiones et terrarum arabilium ad portionem annotatorum Stephani et filiorum Pauli bani viginti tres, ad portionemque dicti Farcasii decem et octo, ad portionem vero prefati Sigismundi viginti quatuor dimensiones essent invente, et sic ipsi Stephanus et filii bani quinque, dictus autem Sigismundus sex dimensionibus terre prefatum Farcasium precessissent, ex quibus cuilibet parti dimensiones tres cum media et tertiale unius medie provenire deberent. Sed quia hoc supervenientibus interim inundationibus aquarum dividi inter partes tunc nequissent, ideo ipsi vester et nostri homines commisissent, ut decrescentibus ipsis aquis dum comode fieri poterit, premissa modo predicto inter se perficere deberent.

Item clausure aquarum et piscium vulgo *Zop* seu *Zege* dicte per fluvios Chasme predictum ac Lonya et Chernech vocatos, in toto viginti sex, ipsas tres partes cum predicto condam Johanne Chupor communiter contingentes haberentur, quarum redditus et obventiones in quatuor partes dividerent, itaque due partes ipsarum quatuor partium, una videlicet pro portione antelati condam Johannis et alia pro ipsorum Stephani et filiorum bani ipsis Stephano et filiis bani, tertia autem prefato Sigismundo, quarta vero annotato Farcasio per piscatores eorum more solito aministrarentur.

Item in eodem fluvio Chasme duo loca antiquorum molendinorum partes predictae olim fuisse astruxissent, quorum unum, superius videlicet in predicta villa Obed ipsi Sigismundus et Farcasius dictorum eorum, necnon ipsorum Stephani et condam Pauli bani patrum Johannisque Chupor communem fuisse, aliud autem inferius Domchychmolna appellatum pretactorum condam Stephani et Mathyus fratrum ut prefertur ipsarum partium condivisionalium prefuisse et partes ad easdem communiter derivatum extitisse, tandemque in divisione inter earundem partium progenitores ac^o dictum condam Johannem de iuribus ipsorum Stephani et Mathyus facta prefatum molendinum superius in dicta villa Obed habitum ipsis Johanni et Georgio, patri annotatorum Stephani et Pauli bani, dictumque molendinum^p inferius Domchychmolna nuncupatum memoratis Thome, dicti Farcasii, necnon Nicolao, pretacti Sigismundi patribus cessione retulissent, ipso Stephano iamdictum molendinum in prefata villa Obed prelibati condam Georgii, sui et dicti Pauli bani patris ipsorumque dumtaxat, prescriptum autem aliud molendinum Domchychmolna appellatum ipsorum condam Georgii, patris sui ac Johannis Chupor antelatorumque Thome et Nicolai earundemque partium communem esse et communiter per ipsas partes tentum extitisse et hoc, ut idem molendinum Domchychmolna non commune ipsarum partium, sed dictorum Thome, ipsius Farcasii, dictique Nicolai, pretacti Sigismundi patrum, consequenterque ipsorum Farcasii et Sigismundi tantummodo eis, ut prefertur, mediante dicta divisione deventum et non cum ipsis Stephano et Paulo dictoque Johanne commune fuerit iuramento eiusdem Farcasii committere velle referente, qui quidem Farcasius huiusmodi iuramentum in se sponte suscipiens modo premissis prestisset et ipsum locum molendini suum et dicti Sigismundi fore verificasset sub inferendo, ut prelibati Stephanus et filii Pauli bani aliud molendinum novum super navibus subtus locum ipsius molendini antiqui sui et

---

o Utólag beszúrva a sor fölé.

p Az eredetiben: molendinumque.

dicti Sigismundi preparare fecissent, pretextu cuius ipsi Farcasius et Sigismundus in dicto loco prefati antiqui eorum molendini preaggregatione aquarum ex restrictione clausure dicti novi molendini annotatorum Stephani et filiorum bani supratumescentium construi facere non valerent petentes sibi hoc rectificare. Unde predicto superiori loco dicti molendini in prefata villa Obed ipsis Stephano et filiis bani, ipso vero inferiori Domchychmolna nominato eisdem Farcasio et Sigismundo dimissis ipsi vester et nostri homines commisissent, ut iidem Stephanus et filii bani huiusmodi eorum novum molendinum ab inde infra festum nativitatis Domini nunc venturi remove et in alio loco, quo malerent, absque tamen impedimento prefati molendini eorundem Sigismundi et Farcasii locare deberent atque possent, et quod quendam locum molendini, quod videlicet molendinum condam Johannes Chemer in loco communi earundem partium de ipsarum annuentia alias tenuisset, eisdem partibus communiter tenere reliquisset.

Cumque hiis peractis ipsi vester et nostri homines^q ad faciem cuiusdam silve dictas quatuor partes, videlicet ipsos Stephanum et filios Pauli bani ac Sigismundum et Farcasium, necnon pretitulatum condam Johannem communiter contingentem, in qua scilicet silva communi non prefatus condam Johannes, sed solum ipse alie tres partes, videlicet Paulus banus et Stephanus, item Sigismundus et Farcasius novas villas plantasse et locasse dinoscerentur accessissent et visis sitibus ac circumstantiis, qualitatibusque et quantitibus dictarum villarum noviter locatarum in eadem silva communi non extirpata locum aptum pro portione annotati condam Johannis, quarta scilicet parte, tantundem de ipsa silva communi, quantum una ipsarum trium partium esset, pro locandis villis perquirere et iamfatis Stephano et filiis bani deputare voluissent, tunc ipsi Farcasius et Sigismundus quasdam terras arabiles, quibus nunc populi dictorum Stephani et filiorum bani in quadam eorum nova villa residentes uterentur, ad dimensiones quinquaginta octo a quodam meatu aque circa extremitates sive fines ortorum prefate nove ville ipsorum Stephani et filiorum bani habito versus aliam villam ipsarum partium cum predicto condam Johanne communem Palachna nuncupatam se extendentes demonstrando veteres terras arabiles usualesque et pascuas ipsius possessionis eorum communis fuisse et ab antiquo ad eandem dumtaxat pertinuisse, per eosdemque Paulum banum et Stephanum ad dictam eorum novam villam annexas esse et super hoc se iurare velle recitassent, in cuius contrarium ipse Stephanus taliter obiecisset, ut ipse et prefatus Paulus banus huiusmodi terras, quas prefati Sigismundus et Farcasius ad dictam possessionem ipsarum partium communem

v:

---

q Az 'ipsi vester et nostri homines' megismételve.

pertinuisse dicerent, de silvis et rubetis per ipsorum populos in dicta eorum nova villa residentes extirpari procurassent, omnes enim silve, tam videlicet de quibus prefate terre forent extirpate, quam alie, in quibus per ipsas tres partes ville locate existerent, ipsarum quatuor partium fuissent communes populisque ipsarum in quibusvis possessionibus earum residentibus usuales, quelibet autem possessiones ipsarum partium communes inter ipsas in portiones sequestrate et terre ad easdem spectante per singulas sessiones eq[...].iter divide essent, unde ipsi Farcasius et Sigismundus huiusmodi terras, que videlicet ad cuius partis portionem pertinuissent demonstrarent. Et quia ipsis Sigismundo et Farcasio hoc indicare nequeuntibus prefati vester et nostri homines ipsas terras, quas ipsi Sigismundus et Farcasius ad dictam eorum communem possessionem pertinuisse retulissent de silvis et rubetis ac virgultis communibus extirpatas esse ex relatibus earundem partium intellexissent, pluraque virgulta et rubeta preter ipsa extirpata stirpationibus apta in eadem parte inter terras arabiles ipsarum partium existere conspexissent, ob hoc visum fuisset ipsis super huiusmodi terris neutri partium iurare licere, sed de ipsis rubetis in locis ad extirpandum aptis et congruis tantundem, quantum essent ipse terre extirpate, dictis Sigismundo et Farcasio deputari debere, igitur ipsis terris extirpatis memoratis Stephano et filiis bani derelictis de prefatis rubetis et virgultis ad dimensiones triginta duas se extendentes cum supplemento quatuordecim dimensionum dicte terre extirpate et mollificate iamfatis Sigismundo et Farcasio prefatus homo vester deputasset.

Item ex alia parte eiusdem nove ville ipsorum Stephani et filiorum bani, a parte utputa alterius possessionis predictarum quatuor partium communis Jazol vocate, quandam quantitatem terrarum arabilium, quas similiter ipse Stephanus per populos in dicta sua nova villa commorantes de silvis et rubetis extirpatas fore dixisset, ad dimensiones quinquaginta septem se extendentem, iidem Farcasius et Sigismundus antea etiam terras arabiles ipsius communis possessionis eorum extitisse et modo simili per ipsos Paulum banum et Stephanum ad dictam eorum novam villam applicatas fore astruxissent, ex quibus videlicet terris per demonstrationem seniorum iobagionum ipsarum partium terram ante locationem ipsius nove ville arabilem ad ipsam communem possessionem ipsarum partium spectantem sedecim dimensiones continentem solummodo conperissent, quam in quatuor partes dividendo duas partes earundem quatuor partium, unam videlicet pro ipsorum Stephani et filiorum bani, aliam pro annotati condam Johannis portionibus eisdem Stephano et filiis bani, tertiam prelibato Sigismundo et quartam annotato Farcasio ipse homo vester reliquisset, ita tamen, quod ipsi Farcasius et Sigismundus de frugibus seu segetibus in ipsis terris eis modo predicto deventis per populos ipsorum Stephani et filiorum bani hoc tempore seminatis decimam partem

tantummodo pro terragio tollere et recipere valerent, residuumque ipsarum terrarum extirpatarum cum rubetis et virgultis in similibus locis stirpationibus aptis eisdem Sigismundo et Farcasio supplevisset.

Quia vero in ipsa silva communi pro portione sepelato condam Johannis Chupor, quarta scilicet parte, locus pro locandis villis ita aptus sicuti essent locationes villarum dictarum trium partium reperire et dictis Stephano ac filiis bani deputare nequisset, pro eo ipse homo vester dictas locationes novarum villarum per ipsas tres partes fieri procuratas cum earum utilitatibus in quatuor partes sortiendo portionis ipsorum Stephani et filiorum bani, que pro una tertia parte portionibus dictorum Sigismundi et Farcasii maior inventa exitisset, medietatem pro portione annotati condam Johannis Chupor et aliam medietatem pro portione ipsorum Stephani et filiorum bani, quarum scilicet medietatum portionis ipsorum Stephani et filiorum bani qualibet portio prefati Sigismundi quinque iugeribus terre prederet eisdem Stephano et filiis bani, tertiam siquidem, utputa ipsius Sigismundi ipsi Sigismundo et quartam, videlicet annotati Farcasii, quam etiam dicta portio prelibati Sigismundi decem et septem iugeribus terre prederet, dicto Farcasio de silvis et rubetis communibus adequando ita videlicet, quod rubeta seu virgulta a parte pretitulate nove ville ipsorum Stephani et filiorum bani a quadam via per quam iretur de prescripta villa Jazol sursum ad aquilonem versus predictum oppidum Alsomonozlow et quadam alia magna via, que duceret de prefata nova villa dictorum Stephani et filiorum bani ad aliam novam villam memoratorum Sigismundi et Farcasii et deinde versus ecclesiam omnium sanctorum in modum crucis pertransita flectendo per rubeta ad dextram usque quasdam duas magnas arbores iliceas de novo consignatas adiecente ipsis Stephano et filiis bani, ab alia autem parte ipsius vie, a parte videlicet novarum villarum dictorum Farcasii et Sigismundi eisdem Sigismundo et Farcasio, deinde vero quarundam aliarum silvarum, necnon rubetorum et virgultorum inter dictam novam villam annotatorum Farcasii et Sigismundi ac predictam ecclesiam et villam omnium sanctorum aliasque quasdam communes villas earundem partium circumiacentes existentium et habitarum per dictam magnam viam versus dictam ecclesiam omnium sanctorum a quadam valle a sinistra parte ipsius vie inter huiusmodi rubeta, a plaga videlicet meridionali adiacente, supra caput cuius scilicet vallis secus predictam viam quoddam fenetum populorum de dicta nova villa dictorum Farcasii et Sigismundi noviter extirpatum haberetur procedendo directam medietatem ex utraque parte ipsius vie decem et octo funes cum medio in longitudine ipsius vie continente ex parte dicte nove ville pretactorum Sigismundi et Farcasii ipsis Sigismundo et Farcasio, et tantundem versus dictam ecclesiam omnium sanctorum ac a parte cuiusdam alterius nove ville prenarratorum Stephani

et filiorum bani per condam Georgium, fratrem ipsius Stephani locate, modo simili ex utraque parte dicte vie habitas et adiacentia, ipsis Stephano et filiis bani ac eorum heredibus commisisset possidere, tenere et habere, quandam particulam ipsarum silvarum et rubetorum inter predictam vallem et pretactam novam villam ipsorum Farcasii et Sigismundi, dictamque aliam villam ipsarum partium communem Jazol appellatam existentem, necnon alias cunctas silvas maiores et glandinosas, tam in montibus, quam in plano ubivis habitas ipsas partes communiter contingentes communi earundem partium usui relinquendo contradictione ipsarum partium non obstante nostris et ecclesie nostre iuribus semper ubique salvis^r remanentibus.

Et prout premissa iidem vester et nostri homines per ipsos peracta fore recitaverunt et nobis in registro apportarent, vestre maiestatis personali presentie ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc venturi, terminum videlicet in dictis vestris litteris adjudicatoriis prefixum seriatim duximus rescribendum. Datum sexagesimo die diei executionis premissorum, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo secundo [1422. márc. 13.].

Quibus quidem litteris ipsius capituli Zagradiensis rescriptionalibus productis quia ex serie earundem prescripti noster et eiusdem capituli homines pro partibus prenotatis deputati in predicto per nos ad hoc assignato termino ad facies dictarum universarum portionum et iurium possessionariarum, necnon prenotati castri Kossuchak nuncupati, tam videlicet ipsarum trium partium, quam annotati condam Johannis Chupor, dictis partibus, videlicet Stephano, necnon Farcasio et Sigismundo presentibus accessisse, et primo portionibus pretacti condam Johannis, tam in predicto castro, quam aliis universis possessionibus et villis in predicto districtu Monozlow ubilibet habitis, sub eisdem limitatione et distinctione, quibus eas ipse condam Johannes possedisset, a prescriptis tribus portionibus memoratarum trium partium, videlicet Stephani et filiorum Pauli bani, item Farcasii et Sigismundi sequestrando cum cunctis ipsarum utilitatibus eisdem Stephano et filiis Pauli bani, ipsorumque heredibus ex virtute pretacte nostre collationis in perpetuum possidere commissis et statutis, deinde ipsas tres portiones prefatarum trium partium cum omnibus ipsarum utilitatibus et pertinentiis prenotatis in tres partes rectas et equales iuxta premissam nostre maiestatis commissionem divisisse, et modo prenarrato adequando ipsis tribus partibus et similiter ipsarum heredibus et posteritatibus universis iure eis incumbenti in evum possidendum reliquisse, statuissetque et commisisset reparatur,

---

^r Utólag beszúrva a sor fölött.

idcirco nos prelatorum et baronum nostrorum regni que nostri nobilium nobiscum tribunal iudiciale consedentium assumpto consilio iamdicta universa iura possessionaria annotati condam Johannis Chupor, necnon prefatam directam tertiam partem cunctarum premissarum trium portionum partium iamfatarum, uti premititur, partes inter easdem divisarum modo antelato prelibatis Stephano et filiis Pauli bani statuta et derelicta relinquimus et committimus eisdem Stephano et filiis Pauli bani eorumque heredibus et cunctis posteritatibus, similiter cum omnibus ipsorum et earum utilitatibus et pertinenciis quibuslibet iure, quo eis ex premissis attinere dinoscuntur in sempiternum possidere, tenere et habere, salvo iure alieno. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostras privilegiales pendentis autentici sigilli nostri dupplicis, quo ut rex Hungarie utimur, munimine roboratas.

Datum Bude, sexagesimo die octavarum festi beati Michaelis archangeli predictarum, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo secundo [1422. dec. 4.], regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricesimo sexto, Romanorum duodecimo et Bohemie tertio.

Hártyán, függőpecsét selyemzsinórjával. (Az Erdődy családnak az Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban letétként őrzött levéltárából. Régi jelzete: 63–1–20. Mai jelzete: 11069.) – A hátlapján a selyemzsinór befűzése mellett: *Stephanum Chupor*; az oklevél felső részén: *Stephanum Chupor*; alatta: *divisionalis ad Monozlow*.

FELHÍVÁS

*A Sahin-Tóth Péter Történettudományi Közhasznú Alapítvány pályázatot hirdet
a Sahin-Tóth Péter Díj
elnyerésére fiatal történészek számára
2005*

A pályázat feltételei: A Sahin-Tóth Péter Díj olyan magyar vagy külföldi kutatóknak ítélt oda, akiknek PhD-disszertációja a középkori és kora újkori magyar és/vagy európai történelem, művészet- vagy művelődéstörténet tárgykörében készült magyar nyelven. A Díj idegen nyelven írt PhD-disszertációval is elnyerhető, amelynek témája a középkori vagy kora újkori magyar történelem, művészet- vagy művelődéstörténet, illetve amely a magyar és egyetemes történelem kapcsolataival, összefüggéseivel foglalkozik. A Díj összege a 2005. évben 250 000 Ft (adómentes).

A Díj elnyerése érdekében pályázatot nyújthatnak be a pályázat kiírásának naptári évében legfeljebb 39. életévüket betöltő kutatók, akik PhD-disszertációjukat ezen évben vagy az azt megelőző két évben védtek meg.

Pályázni lehet a PhD-disszertáció egy kinyomtatott és bekötött példányának továbbá a két opponensi vélemény egy-egy példányának postai úton a Kuratóriumhoz (1013 Budapest, Attila út 6. félem. 4.) történő beküldésével. A beküldött disszertációkat az értékelés után az Alapítvány visszaküldi a pályázóknak.

A pályázatok beküldésének határideje: 2005. október hó 1. napja.

A Díjat a Kuratórium minden évben az Alapítvány névadójának születésnapján, november 28-án adja át a nyertesnek.

A Sahin-Tóth Péter Történettudományi Közhasznú Alapítványról és a pályázatról további részletek tudhatók meg a www.sahin-hist-fund.hu honlapon.

Tartalom

Tanulmányok

Vincent Múcska:

Az első magyarországi püspökségekről 3

Halász Éva:

Anjou István hercegsége (1332–1354) 29

Közlemények

Falvay Dávid:

A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mária-revelációk
kéziratainak katalógusa 71

Forrásközlések

Kiss Anita:

A monoszlói Csupor család osztálylevele 1422-ből. 89

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. credeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóirateikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.